

H A N D E L I N G E N

der

Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent

NIEUWE REEKS — DEEL XXIII

1969

GENT 1969

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

Bestuur :

Voorzitter:

Professor Dr. H. VAN WERVEKE, Nieuwstraat 12, St.-Denijs-Westrem

Ondervoorzitters:

Professor Dr. J. DUVERGER, Toekomststraat 23, St.-Amandsberg

Dr. H. NOWE, Krijgslaan 1, Gent

Secretaris-penningmeester:

Professor Dr. R. VAN CAENEGEM, Veurestraat 18, Afsnee

Secretaris voor de publicaties:

Professor Dr. J. DHONDT, Blandijnberg 2, Gent

Lidmaatschap :

Bijdrage: 100 F jaarlijks.

Prijs van deze aflevering voor niet-leden: 150 F.

Briefwisseling :

Gelieve alle briefwisseling in verband met de *Handelingen* te sturen tot een van beide secretarissen.

Alle betalingen dienen gedaan via P.C.R. van de Maatschappij, nr 3706.80 (Abrahamstraat 13, Gent).

INHOUD

	blz.
Th. de HEMPTINNE : <i>Het ontstaan van een lokaal scriptorium te Gentbrugge in het 2e kwart van de 14e eeuw</i>	3
Jan ART : <i>Het lager onderwijs te Gent en op het omliggende platteland rond het einde van het Ancien Régime</i>	13
J. LAMBERT : <i>Het aandeel van de landbouwers in de koop van de Nationale goederen in België (1796-1821)</i>	39
A. BRAEKMAN-DEVOLDER : <i>Het Gentse blad „Den Vaderlander” in oppositie tegen Willem I</i>	63
Mark A. VANDERHEYDEN : <i>Reactions of the liberal and neutral press of Ghent to the events of March 1886</i>	79
Mark A. VANDERHEYDEN : <i>The events of March and the „Vooruit”</i>	89

HET ONTSTAAN VAN EEN LOKAAL SCRIPTORIUM TE GENTBRUGGE IN HET 2e KWART VAN DE 14e EEUW

door

Th. de HEMPTINNE

Het onderzoek van de formele kenmerken der oudste, in het kloosterarchief van de Klarissen van Gentbrugge, bewaarde oorkonden¹ in het kader van ons licentiaatsproefschrift had als doel aan de hand van dit fonds, als beginpunt genomen, en met als vergelijkingsmateriaal alle mogelijke stukken, opgespoord in allerhande archieffondsen van Oost-Vlaanderen, een bijdrage te leveren tot de kennis van de oorkonding in Vlaanderen in de 13e en 14e eeuwen. Hiervoor moest, aan de hand van de door onze promotor op punt gestelde diplomatische structuur- en formulieranalyse² en van de schriftvergelijking nagegaan worden waar de stukken bewaard in dit fonds werden opgesteld en geschreven.

De keuze van het Klarissenklooster van Gentbrugge was niet toevallig, in die zin dat onze aandacht van meetaf aan gericht was op de situatie in Oost-Vlaanderen en meer bepaald in het Gentse, waar dit klooster, in de beschouwde periode (1254³-1350), als jonge stichting, a.h.w. in de schaduw van de twee grote Gentse religieuze instellingen die de abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs waren, vermoedelijk een interessante studiebasis moest zijn in de opsporing van mogelijke, kleinere, schrijf- en cultuurcentra in onze gewesten.

Welnu één van de belangwekkende aspecten van deze studie was juist het volgen van de interne evolutie te Gentbrugge zelf op het gebied van de oorkonding voor eigen behoeften. We zijn tot het inzicht gekomen dat de jonge instelling⁴ in het begin volledig aangewezen was op oorkonding van buiten uit en derhalve zijn we gaan onderzoeken op welke manier het oorkondingsprobleem hier werd opgelost tot op het ogenblik dat er ter plaatse een scriptorium werd opgericht. We konden aantonen dat alle voor de abdij bestemde stukken, opgesteld tot vóór 1332, door de oorkonders zelf werden vervaardigd. Dit geldt trouwens niet enkel voor de

(1) Deze oorkonden bevinden zich thans in het Rijksarchief te Gent, fonds Rijke Klaren, chronologisch gerangschikt.

(2) W. Prevenier, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191 - aanvang 1206)*, Brussel, K.C.G. 1964-1966, dl 1, Diplomatische inleiding.

(3) In 1254 bestond het klooster van Gentbrugge nog niet; er zijn echter in het kloosterarchief enkele stukken bewaard die vóór de stichting ervan werden opgesteld en die voor onze studie van grote betekenis waren.

(4) Het klooster van Gentbrugge werd gesticht omstreeks 1286 — cfr hierover A. Cassiman, *De stichting van het klooster van de Rijke Claren te Gentbrugge*, in: *Franciscana*, VIII, 1953, 1, pp. 1-29.

grote kanselarijen van de graaf van Vlaanderen⁵ en de bisschop van Kamerijk⁶, voor de belangrijke abdijscriptoria zoals die van de Gentse St.-Pieters⁷ en St.-Baafsabdijen⁸ en zeer goed uitgeruste stadssecretariaten zoals dat van Gent⁹, maar ook voor de kleine heren¹⁰ die doorgaans niet zelf oorkonden nochtans. Noodgedwongen moesten deze laatsten die gewoonlijk de redactie en de scriptio van hun akten overlieten aan de destinatarissen nu zelf gaan oorkonden. Dat dit geschiedde dank zij de tussenkomst van de plaatselijke geestelijkheid, hetzij van de landelijke schepenen kon hierbij met voldoende zekerheid aangetoond worden en er kon aldus ook gewezen worden op het belang van de aanwezigheid van een aktieve adellijke familie voor het ontstaan van een nieuw scriptorium en redactiecentrum op het platteland.

Wat betreft het ontstaan van een scriptorium te Gentbrugge zelf hebben verschillende elementen, verzameld bij het onderzoek van de oorkondenschat van het klooster, het mogelijk gemaakt dit met enige zekerheid te situeren ca. 1332.

Een groep van zeven door dezelfde hand geschreven oorkonden uitgaande van diverse instanties voor de Rijke Klaren bestemd enerzijds, en een groep van vijf andere akten van diverse instanties eveneens door één enkele hand geschreven, verschillend echter van die der eerste groep, anderzijds, hebben ons op het spoor gebracht van een scriptorium gevestigd te Gentbrugge. Waarom zo maar niet kan beweerd worden dat dit scriptorium in het klooster zelf actief was zal verder uiteengezet worden. Voor de duidelijkheid zal aan elk van deze twee groepen, die enkel kunnen onderscheiden worden door een verschillend schrift, een letter gegeven worden.

GROEP A omvat zeven oorkonden, alle door dezelfde hand geschreven¹¹ en in het Nederlands opgesteld, die hierna in chronologische volgorde gerangschikt zijn.

Oorkonde 1¹² van 22 juni 1332 gaat uit van de pastoor en de koster van Zevegem en van de schepenen van Geraard van Outer.

(5) cfr. een oorkonde uitg. van Gwijde van Dampierre van 2 september 1294. R.A.G. - Rijke Klaren oork. sub dato.

(6) cfr. een oorkonde uitgaande van Willem van Avesnes v. 12 aug. 1292.

(7) cfr. twee oorkonden van 13 maart 1291. R.A.G., Rijke Klaren oork. sub dato.

(8) cfr. een oork. van 26 jan, 1304; R.A.G., Rijke Kl., oork. sub dato.

(9) cfr. een aantal oorkonden „vóór schepenen” en „vóór erfachtige lieden in Gent” eveneens in het fonds Rijke Klaren bewaard.

(10) cfr. akten van de heren van Outer, van Viane en van Gavere in het fonds Rijke Klaren bewaard.

(11) Enkele karakteristieken van deze hand:

— zeer verzorgd, traag kursief schrift.

— eerder rechtstandig schrift.

— regelmatige, weinig geaccentueerde drukverdeling.

— letters met brede, stevige modulus.

— de schachten van de letters worden zeldzaam verdubbeld, ze worden eerder verdikt naar boven toe.

— geen overtollige versieringen.

(12) Deze nummering wordt hier enkel voor de duidelijkheid van de uiteenzetting voorgesteld en beantwoordt niet aan een klassemment in het fonds.

Oorkonden 2 en 3 respektievelijk van 24 november 1333 en 2 februari 1334 die uitgaan van de schepenen van Mere.

Oorkonde 4 van mei 1337 gaat uit van Ydijr van Ydenghem, baljuw van de heerlijkheid van Schelderode, en van de schepenen van Gentbrugge.

Oorkonde 5 van 11 november 1337 gaat uit van de schepenen van Gentbrugge.

Oorkonde 6 en 7 respektievelijk van 2 februari 1341 en 2 februari 1343 gaan uit van Bele van Lede, abdis van het klooster der Rijke Klaren, en zijn bestemd voor inwendig gebruik in het klooster.

Al deze oorkonden werden dus door dezelfde hand geschreven¹³. De structuur ervan is eveneens dezelfde voor alle stukken¹⁴, met uitzondering van oorkonde 7 die geen intitulatio-formule heeft en begint met de notificatio; uit de kontekst en vooral uit de corroboratio kan men echter vermoeden dat de abdis, Bele van Lede, oorkonder is. Deze oorkonde wordt naar analogie opgesteld met het stuk waarvan het de bekrachtiging is, zodanig dat de structuur ervan enigszins verschilt van de gewoonlijk gebruikte stijl. De *protocolaire formules* van deze 7 oorkonden zijn de volgende:

— de *intitulatio* begint telkens met „wi” en de oorkonders worden telkens met name genoemd, zowel de baljuw en de schepenen van Geraard van Outer te Zevergem, als de schepenen van Gentbrugge en de abdis; de schepenen van Mere maken hierop een uitzondering: ze worden noch in oorkonde 2, noch in oorkonde 3 met name genoemd. De intitulatio hiervan luidt gewoon: „Wi schepenen van Meere...”.

— Er zijn op de zeven beschouwde oorkonden geen twee dezelfde *notificatio* formules. Alle zijn verschillend, zelfs bij degene die zagezegd uitgaan van dezelfde oorkonders¹⁵.

— De *corroboratio*-formules verschillen in hun bewoording ook van oorkonde tot oorkonde, hetgeen toch normaler is dan de grote verscheidenheid in de notificatio-formule van oorkonden die geacht worden ontstaan te zijn bij dezelfde instantie¹⁶.

(13) cfr. de hier bijgevoegde foto's, hand A.

(14) intitulatio - notificatio - dispositio - corroboratio - datatio.

(15) bv. de twee oorkonden die uitgaan van de schepenen van Mere:

2: doen te wetene allen de ghenen die dese lettre zullen sien of lesen.

3: doen te wetene allen lieden.

bv.: de twee oorkonden die uitgaan van de schepenen van Gentbrugge zijn toch meer verwant:

4: maken cont ende kenlic allen den ghenen die dese lettre zullen sien of horen lesen.

5: maken kenlic ende cont...

(16) 1-6-7: *in orconde* ende [in] (de tussen vierkante haakjes geplaatste woorden komen niet in alle oorkonden voor.) vastheden van al [de] desen [voers.] dinghen *so hebben* wi... dese lettre gezeghelt *in kennessen der wareit*.

2-3: *in orconde* van al dese dinghen *so hebben* wi... dese lettre gezeghelt met onsen ghemener zeghele [uuthanghende *in kennessen der wareit*].

4-5: ende ommadat alle dese dinghe [waer sijn] [wel] ende wettelike ghedaen sijn, goed, vast ende ghestade ende wel ghehouden sullen bliven, *so... hebben* wi... met... propren zeghelen uuthanghende *in kennessen der wareit*.

— De *datatio* is klassiek en vertoont meer eenvormigheid ¹⁷.

Alvorens uit deze gegevens een besluit te trekken moet de andere groep door dezelfde hand geschreven oorkonden besproken worden.

GROEP B omvat vijf oorkonden, eveneens alle in het Nederlands opgesteld, die hierna in chronologische volgorde gerangschikt zijn:

Oorkonde 8 van 18 juni 1333 gaat uit van de schepenen van Mere.

Oorkonde 9 van 24 juni 1333 gaat uit van de abdis van het klooster van Gentbrugge.

Oorkonde 10 van 20 december 1336 gaat uit van Bele van Lede, de abdis van Gentbrugge. Beide oorkonden (9 - 10) zijn bestemd voor inwendig gebruik in het klooster.

Oorkonde 11 van 5 januari 1337 gaat uit van de pastoor van Gentbrugge.

Oorkonde 12 van 15 mei 1337 gaat uit van de schepenen van Gentbrugge.

Al deze oorkonden zijn dus door dezelfde hand geschreven, maar niet door de hand die de oorkonden van groep A schreef. Ook de oorkonden van deze groep hebben telkens als destinataris de Klarissen, vermits de stukken die uitgaan van de abdis voor inwendig gebruik van het klooster dienen.

Enkele karakteristieken van dit *schrift* vergeleken bij dat van groep A ¹⁸:

- het schrifttype, mooi cursief, is hetzelfde, maar minder verzorgd.
- het schrift is eerder hellend.
- de letters hebben een kleinere modulus.
- de letterschachten worden regelmatig verdubbeld.
- de letters zijn ronder, minder hoekig.
- ook hier is er een minimum aan versiering; enkel de initiaal is enigszins uitgewerkt.
- de letters zijn niet steeds zo duidelijk gevormd.
- dit geeft de indruk vlugger geschreven te zijn.

De studie van stijl en protocol van de oorkonden van groep B geeft de volgende resultaten.

De *structuur* is dezelfde voor de vijf oorkonden ¹⁹ en de *protocolaire formules* zijn de volgende:

— de *intitulatio* begint telkens met „wij” en in vier van de vijf akten worden de oorkonders met naam en functie genoemd, met uitzondering van oorkonde 9 waar de abdis niet met name genoemd wordt.

(17) 5 - 6 - 7: dit was ghedaen int jaer Ons Heren als men screef.

1 - 3 - 4: dit was ghedaen int jaer Ons Heren do men screef.

2: dit was ghedaen int jaer Ons Heren screef — (waarschijnlijk was de scriptor verstrooid!).

(18) cfr. de hierbijgevoegde foto's, hand B.

(19) nl. intitulatio - notificatio - dispositio - corroboratio - datatio.

- men onderscheidt drie verschillende *notificatio-formules* ²⁰.
- de *corroboratio* is verschillend voor elk van de vijf beschouwde oorkonden. Maar dit is, zoals reeds verscheidene malen gezegd is geworden, normaal, zelfs bij akten die zeker bij een zelfde oorkonder ontstaan zijn.
- men onderscheidt drie verschillende *datatio-formules* ²¹.

Het parallellisme met de *notificatio-formules* is opvallend!

Nu groep A en B afzonderlijk besproken zijn moeten de gemeenschappelijke karakteristieken van beiden naar voren gebracht worden. Belangrijk is dat de twee verschillende handen ongeveer gelijktijdig en dooreen aangetroffen worden, zo bv. zijn er vier oorkonden opgesteld in 1337 waarvan twee behoren tot groep A en twee tot groep B. Het feit dat alle oorkonden in het Nederlands zijn opgesteld en, op één uitzondering na, dezelfde structuur hebben, moet eveneens benadrukt worden. Interessant is het ook op te merken dat in beide groepen dezelfde oorkonders terugkomen: de schepenen van Gentbrugge, de schepenen van Mere en de abdis. Al deze oorkonden hebben bovendien hoofdzakelijk een intern belang voor het klooster, hetzij in verband met huiselijke, hetzij in verband met domaniale aangelegenheden. Wat het gebruik der protocollaire formules betreft hebben we kunnen vaststellen dat het even dispaaraat was voor beide groepen, met in totaal negen verschillende *notificatio-formules* en ongeveer evenveel *corroboratio-* en *datatio-formules*. Deze grote verscheidenheid in de formulering, zowel in groep A als in groep B, samen met de verwantschap in de formules van sommige oorkonden buiten de groepen om is een aanwijzing om te beweren dat er wel twee scribenten, maar blijkbaar toch maar één scriptorium was. Een poging om in het protocol van de opgestelde akten uniformiteit te verwezenlijken werd blijkbaar nog niet gedaan in dit scriptorium.

Aan de hand van deze gegevens moeten we pogen een beredeneerde konklusie te geven. Zowel de oorkonden van groep A als die van groep B zijn zeer waarschijnlijk in hetzelfde scriptorium opgesteld, maar waar? De meest voor de hand liggende oplossing is: al deze akten werden geschreven door twee verschillende scribenten in het klooster van Gentbrugge zelf. We zouden hier aldus het ontstaan van een scriptorium meemaken, met de aarzelingen die gepaard gaan met elk begin. Wie die scribenten eventueel kunnen zijn moet nog nagegaan worden. Maar een andere even aannemelijke oplossing zou zijn dat de Klarissen hun oorkonden laten opstellen door scribenten van de Gentbrugse schepenbank. Deze zouden dus enerzijds hun eigen oorkonden, anderzijds de oorkonden, die de Klarissen voor intern gebruik nodig hebben, opstellen, maar ook oorkonden die verondersteld zijn

(20) 11 - 12 : doen te wetene allen lieden.

8 - 10 : maken cont ende kenlijc allen lieden („allen lieden” komt niet voor in oorkonde 8).

9 : doen te wetene hem allen die dese lettren sullen sien of horen lesen.

(21) 11 - 12 : int jaer Ons Heren do men screef...

8 - 10 : dit was ghedaen int jaer Ons Heeren doe men screef...

9 : die waren ghemaect ende ghegheven int jaer Ons Heren doe men screef...

uit te gaan van andere instanties (schepenen van Mere en van Zevergem) en die de zusters hen lieten opstellen om dan aan de zozegde oorkonders ter bezegeling voor te leggen.

De voorkeur geven aan de éne of de andere oplossing is niet zeer eenvoudig vooral omwille van het feit dat het vergelijkingsmateriaal, zowel voor de schepenoorkonden als voor de oorkonden van de abdis, ontbreekt. Het is nl. zo dat het onmogelijk was oorkonden op te sporen van dezelfde schepenen voor andere instanties dan de Rijke Klaren, en in andere fondsen vonden we evenmin oorkonden van de abdis van Gentbrugge uit dezelfde periode.

Bovendien kon in de andere (dan oorkonden) bewaarde dokumenten van het kloosterarchief niets gevonden worden uit die tijd waarmee het schrift van de stukken uitgaande van de abdis en van het klooster zou kunnen vergeleken worden. Er valt op te merken dat er steeds rond dezelfde tijd nog andere handen gekend zijn op oorkonden die uitgaan van de abdis. We zullen bijgevolg beide mogelijkheden moeten onder ogen nemen; maar wat er ook van zij, het belangrijke is hier dat we het bestaan van een schrijfcentrum te Gentbrugge hebben kunnen vaststellen. Dat dit scriptorium nog niet perfekt georganiseerd was staat vast; dit blijkt voldoende uit hetgeen hoger over de stijlkenmerken van de oorkonden werd uiteengezet. Dat het scriptorium toen slechts een eng lokaal belang had is even duidelijk. Maar men mag niet uit het oog verliezen dat het klooster te Gentbrugge nog geen halve eeuw oud was en dat de nonnen zeer waarschijnlijk met tal van andere problemen hadden te kampen gehad vóór ze er konden aan denken een andere dan vitale activiteit voor het klooster in het leven te roepen. Een scriptorium is zonder twijfel voor een pas gestichte religieuze instelling, waar de materiële problemen zich opstapelen, een luxe-instrument.

Over de schepenbank van Gentbrugge aan de andere kant zijn ons uiterst weinig inlichtingen bekend, andere dan deze verschaft door de oorkonden bewaard in het kloosterarchief. De Potter en Broeckaert²² zwijgen over de oorsprong van deze lokale instelling, en we zullen ons moeten behelpen met de gegevens bijeengeraapt uit de lektuur van de oorkonden bewaard in het archief van de Klarissen om dit probleem te benaderen. Gentbrugge maakt deel uit van de heerlijkheid van Schelderode, waarvan de heren te Melle verblijven²³. Daar werd trouwens, zoals uit ons onderzoek is gebleken, tamelijk vroeg een schepenbank opgericht, waaraan een schrijfcentrum verbonden was, precies omwille van de aanwezigheid van die heerlijke familie²⁴.

(22) F. De Potter-J. Broeckaert, *Geschiedenis der gemeenten van de provincie Oost-Vlaanderen, Gentbrugge*, 1e reeks, 3e deel, Gent, 1864-1870.

(23) E. Warlop, *De Vlaamse adel vóór 1300*, Handzame, 1968, deel. 2, bd. 2, pp. 521-527.

(24) J. Noterdaeme, *De ridders van Roden in de eerste helft van de 13e eeuw in het Brugse ambacht*, in: Album archivaris Jos. De Smet, Brugge 1964, pp. 273-307. Hierin worden in bijlage een aantal oorkonden van de heren van Schelderode uitgegeven, gedateerd uit Melle.

Van den lande van... (The text is written in a dense, medieval Gothic script, likely a Latin document or charter. It begins with 'Van den lande van...' and continues with several lines of text. The script is very compact and difficult to read in detail, but it appears to be a formal document, possibly a land deed or a royal decree, given the context of the page number and date below. The text is written in a single column, filling most of the page area above the seal and below the header.)

Van den lande van... (This section contains the second column of text, continuing the document from the first column. It follows the same dense Gothic script style. The text appears to be a continuation of the same document, detailing various provisions or conditions. It ends with a signature or a final mark on the right side of the page.)

Wanneer echter en onder de druk van welke omstandigheden werd te Gentbrugge een schepenbank opgericht? Op het einde van de twaalfde eeuw vinden we daar nog geen spoor van het bestaan van een dergelijke instelling. Bij de „volksraadpleging” te Gentbrugge door de Gentse Minderbroeders in 1285 op touw gezet om het projekt van de oprichting van een Klarissen Klooster aldaar te doen goedkeuren²⁵ en waar er zoveel voortaanstaanden aanwezig waren worden geen schepenen van Gentbrugge vermeld. Misschien bestond er toen nog geen landelijke schepenbank op deze plaats in de heerlijkheid van Schelderode.

In een oorkonde bestemd voor de Rijke Klaren gedateerd uit Gentbrugge op 31 maart 1326²⁶ worden een aantal mensen genoemd die aanwezig zijn bij de rechtshandeling: Pieter van der Mersch, „overbalju” van de heerlijkheid van Schelderode; Jan uten Eyghene, baljuw „in sheren stede”; en een aantal schepenen van wie niet wordt gepreciseerd waar ze schepenen zijn: Arnout Craien, Jan van den Ackre, Jan de Leeneere, Jan van Wanzele en Boudewijn van den Ackre. In een oorkonde van de abdis der Rijke Klaren, Avezoete Annoens, dagtekenend van 22 januari 1327²⁷ worden als getuigen dezelfde baljuw Jan uten Heighenen, en steeds zonder meer preciesheid een aantal schepenen: Zeger Annoen, Jan Masch, Arnout Craien, Jan uten Ackere en Boudewijn uten Ackere, vermeld. Pas tien jaar later ontmoeten we voor het eerst uitdrukkelijk de kwalifikatie van „schepenen van Gentbrugge” in oorkonden bewaard in het kloosterarchief. In oorkonde 11 van 5 januari 1337 worden als oorkonders vermeld o.a.: „wij scepenen van Ghentbrugge Jan uten Eyghen ende Jan Maesch”; en in oorkonde 4 van mei 1337: „wi Ydijr van Ydenghem overbalju van al den lande van Roeden up die tijd dat dit ghedaen was, Jan de Leenheere, Jan ute den Heighinen, Jan Masch ende Boidin ute den Ackere, schepenen tseren van den lande in die prochie van Gentbrugge”. We vinden hier dus dezelfde namen terug als in 1327, maar met de specifieke aanduiding, dat het schepenen van de heer van Schelderode in *Gentbrugge* zijn. Van dit tijdstip af kunnen we dus zeker zijn dat er in die parochie een landelijke schepenbank bestaat; de oorkonden attesteren dit feit. In 1327 waren de schepenen blijkbaar slechts de tijdelijke vertegenwoordigers — „in sherenstede” — van de heer van Schelderode in één van de parochies die deel uitmaakten van de heerlijkheid, bij een zaak van vrijwillige rechtspraak waarin de Klarissen één van de partijen waren. In 1337 lijken ze wel definitief te Gentbrugge gevestigd te zijn, waarschijnlijk steeds in opdracht van de heer van Schelderode en onder het oppertoezicht van de „overbalju van al den lande van Rode”. Waarom de heer het nodig geacht heeft juist toen in zijn parochie van Gentbrugge een permanente vertegenwoordiging van zijn gezag te vestigen door middel van een schepenbank is een ander probleem. Als hypothese kan vooropgesteld worden dat de stichting van een kloostergemeenschap te Gentbrugge aan dit dorp een nieuwe en meer voorname

(25) R.A.G., fonds R. Kl., oorkonde 29 september 1285.

(26) R.A.G., fonds R. Kl., oorkonde sub dato.

(27) *ibidem*.

status zou hebben gegeven in de heerlijkheid, een aantal nieuwe behoeften zou hebben geschapen waaraan de tijdelijke afgevaardigden van de heer niet meer konden voldoen, zodanig dat het nodig werd een vaste instelling in het leven te roepen. Welke ook de beweegredenen geweest zijn voor de oprichting van een schepenbank te Gentbrugge, één zaak is duidelijk: ook deze instelling was in het tweede kwart van de 14e eeuw nog zeer jong, en al is de oorkonding één van de taken van de schepenen, men kan best begrijpen dat hun secretariaat op dat ogenblik nog niet perfect georganiseerd was, in de veronderstelling dat het bestond. De twee mogelijkheden — abdijscriptorium en schrijfcentrum verbonden aan een landelijke schepenbank — blijven dus even aannemelijk in verband met de oorkonding te Gentbrugge.

Laten we vooreerst veronderstellen dat de oorkonden in het klooster zelf worden opgesteld. Wie in het klooster kan de geschikte persoon zijn om een dergelijke taak op zich te nemen? Zeker niet de abdis, noch haar kloosterlingen; de opvoeding die de meisjes van de beste patricische en landadelijke families ontvingen behelsden toen zeker niet deze kunsten. Enkel een geestelijke, gevestigd in het klooster, kon eventueel de oorkondingsactiviteit van de Klarissen op zich nemen, en er was maar één geestelijke die permanent ter plaatse verbleef: de kapelaan. Sedert wanneer de Rijke Klaren van Gentbrugge een kapelaan hadden kan niet uitgemaakt worden. Maar we weten dat weldoeners van het klooster schenkingen deden om kapelanismen te stichten; de eerste ons bekende schenking in die zin is die van Jan en Lisbet Boterman op 1 augustus 1313²⁸. De eerste kapelanismen die bekend zijn door de oorkonden zijn een zekere Pieter Moer, vernoemd in een oorkonde van 1331²⁹ en een zekere Filips van den Hoecke waarmee de Klarissen op 20 december 1336 een woonkontraakt sluiten³⁰. Is het louter toeval dat het bestaan van die kapelanismen ons precies rond 1332 gereveleerd wordt? Er wordt algemeen aanvaard dat de rol van de kapel bij het ontstaan van vorstelijke kanselarijen belangrijk is geweest³¹. Wij zelf hebben de gelegenheid gehad de rol van de kapelaan na te gaan o.a. in verband met de oorkonding bij de heren van Melle in de 13e eeuw. We moeten bijgevolg, indien de hypothese van het scriptorium in het klooster zelf aanvaard wordt, aannemen dat de kapelaan wellicht de geschikte persoon was om de scriptor en zelfs de dictator te zijn van de ter plaatse opgestelde oorkonden. Het is trouwens helemaal niet uitgesloten dat er gelijktijdig meerdere kapelanismen werkzaam geweest zijn³², hetgeen het opdruken van twee verschillende handen op de beschouwde oorkonden zou verklaren. Maar ook andere geestelijken verbleven op het kloosterhof: Boude-

(28) R.A.G., fonds R. Kl., oorkonde sub dato.

(29) R.A.G., fonds R. Kl., oork. 28 juli 1331.

(30) R.A.G., fonds R. Kl., oorkonde sub dato.

(31) J. Fleckenstein, *Die Hofkapelle der deutschen Könige*, Schriften der M.G.H., XVI, 1, Stuttgart, 1959; F. Hausmann, *Reichskanzlei und Hofkapelle unter Heinrich V und Konrad III*, Schriften der M.G.H., XIV, Stuttgart, 1956; T.A.M. Bishop, *Scriptores regis*, Oxford, 1961, pp. 23-24.

(32) Zo waren er in het jaar 1528 minstens 3 kapelanismen - cfr. algemene rekening, nr. 110, fo. 26, R.A.G., fonds R. Kl.

wijn bv. de oude pastoor van Scheldewindeke die één van de eerste beëdigters was van het klooster, beëindigde zijn leven te Gentbrugge³³. Men mag dus veronderstellen dat de Klarissen vanaf het ogenblik dat de meest vitale problemen, die zich aan de jonge gemeenschap gesteld hadden, opgelost waren, de mogelijkheid hadden om, indien ze het wensten, zelf tot oorkonding over te gaan.

Maar was dit wel nodig? Was het niet even gemakkelijk de scribenten van de Gentbrugse schepenbank, die als dusdanig op deze taak voorbereid waren, het werk te laten doen? Het is bovendien slecht aan te nemen dat de schepenakten bestemd voor de klarissen als destinatarisoorkonden in het klooster zouden opgesteld geworden zijn. Het probleem blijft echter dat zolang geen oorkonden van de schepenen van Gentbrugge voor andere instanties dan de Rijke Klaren zullen opgespoord worden, de twee mogelijkheden — oorkonding in het klooster of bij de schepenen — even aanvaardbaar zullen blijven. Een derde mogelijkheid is trouwens zoals blijkt uit het vervolg van het exposé even aannemelijk.

Twee oorkonden respectievelijk van 24 april 1334 en van 14 december 1337³⁴ werden beide door dezelfde hand geschreven.

De éne oorkonde is een in het Nederlands opgestelde akte bestemd voor inwendig gebruik in het klooster. Minuut en net van deze oorkonde zijn bewaard en zijn identiek naar stijl en schrift.

De andere oorkonde is de minuut van een eveneens in de volkstaal opgestelde akte die uitgaat van de abdis van de Rijke Klaren. De hand die deze stukken schreef is, zoals gezegd, niet dezelfde als degene die we karakteriseerden in de oorkonden van Groep A en groep B, waarvan we meenden te mogen besluiten dat ze ontstaan zijn in een lokaal scriptorium.

Beide oorkonden werden evenwel in dezelfde periode opgesteld als de akten van de andere groepen. Formeel zijn beide stukken verschillend; de oorkonde van 1334 is immers bestemd voor inwendig gebruik in het klooster en heeft dus de typische vorm van dit genre akten: de intitulatio ontbreekt. Het leek waarschijnlijk onnodig de oorkonder te vermelden, vermits iedereen wist in het klooster dat het de abdis was. De oorkonde van 1337 daarentegen is voor buiten bestemd en heeft als dusdanig een adequate vorm. Er is hier evenmin een formele verwantschap te ontwaren met oorkonden van groep A en B die uitgaan van de abdis³⁵. De protocolaire formules zijn nl. steeds verschillend³⁶.

(33) A. Cassiman, *Boudewijn, de pastoor van Scheldewindeke*, in: *Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring*, 1950-1951, pp. 79-83.

(34) R.A.G., fonds R. Kl., oorkonde sub dato.

(35) De *structuur* van die akten was nl.: *Int - not - dis - cor - dat*; in de oorkonde van 1337 daarentegen gaat de notificatio de intitulatio vooraf: *not - int - dis - cor - dat*.

(36) De *notificatio* van de oorkonde van 1334 „weten allen deghene die dese lettre zullen zien ofte horen lesen” en van deze van 1337 „het zij cont ende kenlic allen den ghenen die dese lettre zullen zien ofte hoeren lezen” zijn nl. uniek, we zezen echter reeds voor de andere groepen hoezeer de verscheidenheid in de notificatio-formules groot was! In de *intitulatio* van de oorkonde van 1337 wordt de abdis „zuster Beele” genoemd, terwijl ze in de andere oorkonden gewoonlijk met haar naam „zuster Bele van Lede” wordt genoemd; de diversiteit van de *corroborata*

Karakteristieken van dit schrift, die in beide oorkonden tot uiting komen zijn de volgende:

— het schijnt wel dat de scriptor zich zorgvuldig en ijverig op zijn taak toelegt.

— het schrift is geposeerd, de letters zijn met opzet traag gevormd.

— het kan nauwelijks nog cursief schrift genoemd worden.

— de schachten van de letters worden nooit verdubbeld.

— de s stokt stipt op de schrijfregel.

— de afkortingen zijn zeldzaam en steeds duidelijk.

— de versieringen worden gebannen; het schrift is mooi op zichzelf.

— de meest karakteristieke letter is de i als beginletter in de woorden: steeds als een j geschreven en voorzien van een beginhaal in de vorm van een kleine u.

Het ontdekken van deze zelfde hand op een perkamenten opistografe rol bewaard tussenin de oorkonden van het kloosterarchief is belangrijk geweest. Op dit lang en smal ongedateerd perkamentstukje³⁷ staan nl. door elkaar een aantal oorkonden van de Klarissen geïnventariseerd en één van de handen die hieraan werkte is dezelfde als deze van hogergenoemde oorkonden. De scriptor was bijgevolg ongetwijfeld een vertrouwde in het klooster; om een dergelijke inventaris op te stellen moest hij de oorkonden voor ogen hebben en de Klarissen lieten zeker niet aan de eerste de beste hun oorkondenschat zien. We mogen hieruit besluiten dat de oorkonde van 1334 en haar minuut zeer waarschijnlijk samen met de oorkonde van 1337 in het klooster werden opgesteld; de scriptor was misschien een kapelaan of een vertrouwensman van de Klarissen. Zodanig dat de derde hypothese: een oorkondingsactiviteit én in het klooster, én bij de schepenen met een samenwerking van beide instellingen zeer aanvaardbaar lijkt.

Belangrijk is echter niet zozeer te weten waar juist de oorkonding geschiedde, maar wel dat er te Gentbrugge, hoe lokaal en hoe primitief ook, in de eerste helft van de 14e eeuw een schrijfcentrum ontstond, dat er waarschijnlijk niet zou geweest zijn zonder de aanwezigheid van de Klarisgemeenschap aldaar.

tio-formules is minder eigenaardig, trouwens de inhoud ervan is bijna steeds dezelfde: wens betreffende de duurzaamheid van het stuk of bevestiging van de waarde ervan en aankondiging van het zegel: ook de *datatio* is weinig origineel; „dit was ghesdaen int jaer Ons Heeren als men sreef...” voor beide oorkonden.

(37) R.A.G., fonds Rijke Klaren, doos III.

HET LAGER ONDERWIJS TE GENT EN OP HET OMLIGGENDE PLATTELAND ROND HET EINDE VAN HET ANCIEN REGIME

door

Jan ART

Stagiair bij het NFWO

Inleiding

De overgang van de moderne naar de hedendaagse periode, en meer bepaald de overschakeling van een hoofdzakelijk agrarische samenleving naar een overwegend industriële maatschappij, is een fenomeen dat de aandacht van de geschiedschrijving reeds geruime tijd gaande houdt. Tot hiertoe was de aandacht echter vooral gericht op het politieke en socio-ekonomische aspect van de zaak, terwijl de socioculturele verschuivingen slechts in mindere mate werden onderzocht.

Zo beschikt men voor wat aangaat het lager onderwijs van het einde van het ancien régime slechts over weinig kwantitatieve gegevens. De waardevolle bijdragen van de onderwijsgeschiedenis sloegen tot hiertoe vooral op de interne organisatie en de politieke verschijning van het 18de-eeuwse onderwijsprobleem, maar verstrekten weinig inlichtingen over de sociale dimensie van het lager onderricht¹. Het is pas in de laatste jaren dat aan de K.U.L. onder promotie van Prof. Ruwet enkele belangwekkende licentiaatsverhandelingen werden gewijd aan de alfabetisatiegraad van de bevolking van enkele Belgische steden, en dat men uitgaande van de alfabetisatiecoëfficiënten heeft getracht het toenmalige onderwijsapparaat te reconstrueren².

De omgekeerde weg werd gevolgd voor Gent en omgeving: nadat gepoogd werd een zo volledig mogelijke inventaris op te maken der bestaande instellingen voor lager onderwijs (d.w.z. alle onderwijsinstellingen van zodra deze elementaire vakken als lezen, schrijven, rekenen of godsdienst in hun programma hadden opgenomen) heeft men getracht de invloed hiervan na te gaan op het sociale leven in zijn geheel via enkele steekproeven naar de alfabetisatiegraad in een stedelijk en een landelijk milieu.

Hoeveel % der kinderbevolking bezocht een lagere school, tot welke klasse behoorde ze, welke was de aard van het verstrekte onderricht en wie waren de leerkrachten?

(1) Cfr. R.L. Plancke, *De historische pedagogiek in België. Overzicht en Bibliografie* (Bijdragen tot de pedagogiek, 2) Antwerpen, 1950. — Id. *Pedagogica Belgica. Periodiek overzicht der Belgische pedagogische studieën*, 1951 e.v.

(2) H. Callewaert, *Bijdrage tot de studie van het analfabetisme en het L.O. te Brugge*. 1760-1860, Leuven, 1963. — B. Van Rossem, *Bijdrage tot de studie van het analfabetisme en de geschiedenis van het L.O. te Aalst*. 1790-1890, Leuven, 1960. — J.C. Robert, *Analfabetisme en L.O. te Tienen*. 1780-1860. *Bijdragen*, Leuven, 1964.

De basisgegevens hieromtrent konden geput worden uit het gildearchief der schoolmeesters, het scholasterarchief en diverse rapporten uit de Oostenrijkse en Franse periode³. Voor het platteland bestaan er de dekanale verslagen, die moeten aangevuld worden met de gegevens verzameld in monografieën gewijd aan plaatselijke toestanden en gesteund op lokale archiefbronnen. De alfabetisatiegraad onder het A.R. kan benaderd worden langs de handtekeningen in de huwelijksregisters, en van de graad van het verstrekte onderwijs krijgt men een eerste indruk bij het nalezen van de toenmalige schoolliteratuur.

De initiatieven van Kerk en Staat.

Ondanks de hervormingspogingen van Maria-Theresia en Jozef II bleef tot op het einde van het A.R. het lager onderwijs de facto in handen van de Kerk. Deze liet zich in haar onderwijspolitiek nog steeds leiden door de contrareformatorische en defensieve besluiten van de 16de en 17de eeuw, waarin het lager onderricht werd aangewezen als een der voornaamste instrumenten voor de verbreiding van de ware gedachte. Organisatie, leerprogramma, lerareselectie en alle andere onderwijsaspecten stonden dan ook in het teken van deze restauratorische en beveiligende bekommernis. Het godsdienstonderwijs moest de sluitsteen vormen van iedere vorm van lager onderricht⁴.

Om het verwezenlijken van deze doelstellingen mogelijk te maken waren rond het einde van de 16de begin 17de eeuw in de belangrijkste steden van het land schoolmeestersgildes opgericht en werd het scholasterambt gevalueerd. Zo ook te Gent. De statuten van de Gregoriusgilde, later Casianusgilde, gesticht in 1633, stippelden uit dat iedereen die zich tot het jeugdondericht geroepen voelde, zich voortaan eerst moest laten examineren door de scholaster en de dekens van de gilde. Dan zou de nieuwe leerkracht een wijk worden toegewezen waar hij de plaatselijke bevolking van zijn talenten zou kunnen laten genieten, en werd hij verondersteld zich in de toekomst te zullen voegen naar de richtlijnen van het gildereglement. Dit betekende o.m. het betalen van een *admissiegeld* en van de jaarlijkse of buitengewone *ommestellinghe*, en het aanwezig zijn op de verschillende gildevergaderingen. Anderzijds genoot hij of zij de eer gerekend te worden tot de 26 enige leerkrachten van de stad, en hadden ze de verdienste bij te dragen tot de verbreiding van het geloof⁵. De scholaster was belast met het toezicht op de schoolmeesters en schoolmeesteressen. Er werd van hem verwacht dat hij minstens zes maal per jaar de scholen zou bezoeken en zou instaan voor de zielzorg van meesters en leerlingen.

(3) RAG (Rijksarchief Gent), *Fonds bisdom*, scholasterarchief. — SAG (Stadsarchief Gent) *Serie 141, Serie 108 bis, serie 200 (5), Armenscholen*.

(4) G. Sengers, *Les origines de l'enseignement populaire moderne en Belgique* in *Revue sociale catholique*, 1908, XIII, p. 36-37. — P.F.X. De Ram, *Synodicon belgicum sive acta omnium ecclesiarum belgii a celebrato concilio tridentino usque ad concordatum anni 1801*, 4 dln., Mechelen 1829-31. Dl. I en IV, passim.

(5) RAG, *bisdom*, B186, f° 288. — SAG, *serie 200 (5) n° 2*.

Dit laatste concretiseerde zich in de censuur der gebruikte schoolliteratuur, het opleggen van de verplichting om de kinderen naar de donderdagse catechismus te begeleiden, en in het inrichten van de kerkelijke erediensten ⁶.

In de praktijk echter bleken deze schijnbaar sluitende organisatorische beschikkingen niet zo gemakkelijk doorgezet te kunnen worden, zeker niet meer op het einde van de 18de eeuw.

Er waren vooreerst de spanningen tussen scholaster en stedelijke overheid. Deze laatste trachtte de inspraak van de scholaster te beperken tot strikt religieuze aangelegenheden om alzo zelf het onderwijsbeleid in handen te nemen, maar ze werd hierbij tegengewerkt door het centrale bestuur, dat in de stedelijke bestrevingen gevaarlijke autonomistische tendenzen meende te onderkennen. Naar het einde van het A.R. tracht het centrale bestuur op haar beurt het lager onderwijs te seculariseren, maar ditmaal wordt de kerkelijke positie beveiligd door de financiële onmacht van de verlichte vorsten en de apathie der plaatselijke bevolking ⁷.

Indien de Kerk op bestuurlijk vlak de situatie tot op het einde van het A.R. beheerste, op lokaal vlak liep de evolutie haar uit de hand. Zelfs binnen de gilde: te Gent waren niet alle gildesuppoosten even vurig om jaarlijks een bijdrage te betalen die hen van weinig nut scheen te zijn, vermits het gildemonopolie reeds lang louter theoretisch was geworden. Vandaar processen tussen gilde en scholaster, aan wie wordt verweten dat hij zijn plichten niet nakomt *in de huidige conjuncture des tyds*.

Van de trimestriële bezoeken kwam inderdaad niet veel in huis, en de meesters schrikken er niet voor terug hun geestelijke leider ervan te verdenken eerder door geldelijke dan wel zielzorgende motieven gedreven te worden bij zijn onderwijsactiviteiten ⁸.

Het gildereglement werd nog door weinigen nagevolgd. Wie zou zich nog schikken naar de directieven van een vereniging waarbij geen der leden nog enig nut had en die nog alleen bestond in functie van de kerkelijke controle? Dekens en examinatoren aanvaardden niet meer de bekwaamste maar de best betalende kandidaten, de scheiding tussen jongens en meisjes bleef tot verbijstering van kerkelijke en wereldlijke overheid dode letter, de wijkbeperking werd niet nageleefd, de meeste ondermeesters waren niet geadmitteerd enz. Bovendien waren er de huisleraars of ambulanten, die men ten laatste toch tot de gilde had moeten toelaten, maar die zich nooit de moeite hebben getroost zich te laten inschrijven in het gildeboek, en intussen de rijkste leerlingen uit de vrije klassen hielden ⁹.

Twist tussen de gildeleden zelf: de dekens werden ervan beschuldigd gel-

(6) P.F.X. De Ram, *op. cit.*, dl. I, p. 397 en dl. IV, p. 218. — G. Simenon, *L'instruction populaire à St. Trond pendant l'A.R.* in *Bulletin de la société scientifique et littéraire du Limbourg*, dl. XXIII, 1905, p. 191-2.

(7) RAG, *bisdom*, B 2726. — A. Dubois, *L'organisation des écoles à Gand à la fin du XVIIe siècle et conflit entre les échevins de cette ville et l'évêque* in *Belgique judiciaire*, XIX, klm. 1596.

(8) RAG, *bisdom*, B 2726, 2728, 2730, 2735 en 2714. — SAG, *Armenscholen*, reg. 2, 17/3/1712, reg. 5, 18/9/1711, *Serie 200 (5)*, n° 2, f° 11 v°.

(9) SAG, *Armenscholen*, reg. 1623-1793, s.d., reg. 5, 1756. *Serie 200 (5)*, n° 2, f° 30. — RAG, *bisdom*, B 2730.

den uit de gildekas te verdonkeremanen en de resterende financiën te verspillen aan processen tegen klandestiene onderwijzers¹⁰.

Maar deze interne moeilijkheden zijn nog maar van weinig belang als men ze vergelijkt met de lokale onderwijssituatie in haar geheel. De demografische en sociale evolutie in de steden had naast de geprivilegieerde schoolmeesters tal van concurrerende onderwijsorganismen doen ontstaan die de gildesuppoosten financieel ondergroeven en bovendien in hun doen en laten door niemand werden gecontroleerd. Zodat men voor Gent, rond het einde van de 18de eeuw, voor wat aangaat het lager onderwijs, van een quasi volledige vrijheid mag spreken. Het onderwijs is de inrichtende macht uit de hand gelopen en wordt nog slechts bepaald door de wet van vraag en aanbod.

Vooraleer een overzicht te geven van de welige onderwijsvegetatie die zich in deze omstandigheden ontwikkelde, is het nodig even stil te staan bij de figuur van de leerkracht en de aard der onderwezen stof, omdat deze in belangrijke mate de evolutie van het onderwijs hebben beïnvloed.

De leerkrachten.

De vrije of geprivilegieerde schoolmeester is meestal een schakel in een schoolmeestergeslacht. Als zoon van een confreer van de Gilde had hij bepaalde faciliteiten bij de inschrijving in de Gilde en voorrang bij het vrijkomen van een plaats. Zijn opleiding bestond in een proeftijd die hij had doorlopen als ondermeester in vaders school, en het ingangsexamen stelde een onderzoek in naar zijn lees- en schrijfbekwaamheden, zijn geloofskennis en zijn gedrag. Het kon niet anders of dit systeem moest het traditionalisme in gebruikte methode en leerstof in de hand werken.

De enkele nieuwkomers waarvan het verleden kan worden nagegaan vertonen allen ergens een gemeenschappelijke trek: uit hoofde van een vorige loopbaan of vorming voelden ze zich te goed, of zijn ze onbekwaam om handenarbeid te verrichten. Humaniorastudenten, filosofen, theologanten en ex-legerofficieren vormen het gros der nieuwe kandidaten.

Naarmate de fransdolheid der Gentse bevolking stijgt komen ook meer Walen of Fransen opdagen.

De vrije meisjesscholen zien hun leerkrachten door het resignatiesysteem (aanduiding van de opvolger door de voorganger) meestal uit dezelfde lage bevolgingsklasse gerekruteerd¹¹.

De inkomsten der schoolmeesters lagen ver uit elkaar. De verdienste werd immers bepaald door verschillende factoren: de wijk waarin de magister zich gevestigd had stelde reeds bepaalde grenzen aan de te vragen minervalia en conditioneerde in belangrijke mate het leerlingental. Bovendien wordt de meester verondersteld gratis onderwijs te verstrekken aan vier armenkinderen uit zijn parochie, en wordt het leven hem definitief zuur

(10) SAG, serie 200 (5), n° 2 f° 4, 13, 45, 53, 14, 18, 38, 43, 48, 49, 55, 62-63. n° 4, 23/11/1716.

(11) SAG, serie 200 (5) n° 7, *Armenscholen*, reg. 5. — RAG, *St.-Pieters*, 2de reeks, n° 125. *Bisdom*, B 2729, 2731 en 186.

gemaakt door de talloze klandestiene of onvatbare onderwijsinstellingen die uit hoofde van hun programma, hun publiek of hun schoolgelden vele „klanten” uit de vrije scholen roofden. Het gaat hier om de pensionaten, de huisleraren, de lagere middelbare klassen waarvan het programma zo was opgevat dat degenen die amper konden lezen en schrijven erop konden inhaken, en de eigenlijke onvrije schoolmeesters en schoolmeesteressen. Dit had voor gevolg dat vele meesters, indien ze geen beroep moesten doen op de bisschoppelijke aalmoezenij, hun inkomsten trachtten aan te vullen met het leveren van kalligrafisch werk, het opstellen van feestdichten of zelfs door vervalsing van geschrifte. Op het platteland vormt de koster-schoolmeester, maar ook de landbouwer-schoolmeester of veekoopman-schoolmeester, geen uitzondering.

Anderen, die het geluk hadden zich in een welstellende wijk te hebben neergezet, zullen zich qua programma en schoolgeld richten naar de „nieuwe” scholen, en zich zo een decent inkomen weten te verzekeren¹².

Aan de hand van de gegevens van scholaster Hellin en het rapport Faipoult kan men voor de stad volgende cijfers vooropstellen¹³: (Werkwijze: aantal ll. x schoolgeld per hoofd en per jaar = jaarlijks inkomen)

Delbecq	7600 FF
Teirlinck	idem
Mortier	703 à 915 FF
Dubois	2000 à 3750 FF
Reyssenaar	660 à 770 FF
Hervent	750 à 1025 FF
Gysselins	420 à 885 FF
Neesen	495 à 55 FF
Schouteten	3275 à 5675 FF
Lankswiert	765 à 1065 FF
Goeminne	495 à 777 FF
Martens	600 à 1410 FF

Onvrije schoolmeesters:

	<i>jongens</i>	<i>meisjes</i>	<i>aan FF per jaar</i>	<i>= FF</i>
Trompe	26	17	11	473
Decoucke	37	19	15	840
Cambier	60	27	11	957
Calemberg	46	27	27	803
Vanhamberg	61	24	11	935

(12) SAG, *serie 190 (4) n°1*. — M. Faipoult, *Mémoire statistique du département de l'Escaut adressée au Ministère de l'intérieur d'après ses instructions (Oostvlaams Verbond der Kringen voor Geschiedenis, doc. nr. 3)*, ed. P. Deprez, 1960, — *Den Wegwijzer van Gent*, anno 1780, e.v. (SAG). — Kon. Biblioth. Brussel, n° 87970, *Gent, Onderwijs: varia*.

(13) M. Faipoult, *op. cit.* — RAG, *bisdom*, K 2525.

Devos	17	12	11	319
Legge	20	37	15	855
De Cuyper	—	42	15	630
Rossier	8	27	—	?
Vanouden	7	35	—	?
Crombeen	—	47	—	?

De inkomsten der privaatspensionaten zijn moeilijker te benaderen omdat hier de kosten voor voeding en huisvesting moeten afgetrokken worden. Op de inkomsten der onvrije schoolmeesteressen wordt later teruggekomen.

Alleen reeds bij het onder ogen nemen van de schoolgelden der vrije en onvrije meesters dringt zich een bepaald besluit op: deze scholen konden slechts bezocht worden door kinderen wier ouders een bepaald maandelijks minimuminkomen verzekerd was. De ongeschoolde arbeider van toen, met zijn 10 à 12 stuivers per dag, moest er niet aan denken zijn nageslacht naar een vrije school te sturen. De sociale stand van het publiek der vrije scholen wordt aldus bepaald door de schoolgelden. Zij die het gevraagde niet kunnen opbrengen zullen een onderkomen vinden bij de onvrije schoolmeesteressen, de armenschool of... op straat.

Het onderricht.

Wat aangaat de leerstof onderwezen in de lagere scholen, daarover steken de verlichte tijdgenoten hun ongenoegen niet onder stoelen of banken. Verhoeven, Verlooy, scholaster Hellin, Des Roches, de grammatici en alle anderen die maar enigzins begaan zijn met de evolutie van hun tijd maken vernietigende opmerkingen over de materiële omstandigheden waarin het onderwijs wordt verstrekt, over de geest der gebruikte literatuur, over de taal waarin ze opgesteld is, over de hiaten in de programma's enz. Allen gaan akkoord om als bepalende factor van ieder onderwijs de schoolmeesterfiguur aan te wijzen, en komen dan ook op voor strengere lerarenselectie, normaalonderwijs en herwaardering van het ambt door gegarandeerde minimumbezoldiging¹⁴.

In de vrije school stond alles, zoals gezegd, in het teken van het godsdienstonderwijs. De leerlingen kregen er vrome en vermanende bedenkingen te lezen en te schrijven, en daarnaast werd dan nog eens de catechismus van de laatste onderrichting opgevraagd¹⁵. Van rekenen kwam zo goed als niets terecht. Het Frans daarentegen werd in alle scholen *par routine* door

(14) A. Jacob, *W. Verhoeven over de volkstaal en het schoolwezen aan de drempel van de Franse tijd*, Antwerpen, 1943. — M. Van Hamme, *Un projet d'instruction obligatoire en Belgique au début du XVIIIe siècle* in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 1939, XVIII, p. 505-8. — L. Lebon, *L'instruction du peuple. Histoire de l'enseignement populaire en Belgique*, Brussel 1868, p. 312-5. — M. Deneckere, *Histoire de la langue française dans les Flandres 1770-1823 (Handelingen van de maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent, nieuwe reeks, IV)*, Gent, 1952, p. 220-1.

(15) SAG, *Armenscholen*, reg. 5, schrift leerling 18de eeuw.

de meester bijgebracht. Faipoult duidt slechts twee vrije meesters aan die eentalig Frans onderwijs verschaften.

De onvrije meesters volgen een gelijkaardig programma, met dat onderscheid dat bij hen de kerkelijke controle reeds minder voelbaar was, en er naast vrome literatuur ook wel volksromans als klaslektuur werden gebruikt.

De huisleraren verstrekten uiteraard individueel onderwijs en hadden verschillende franstalige handleidingen ter hunner beschikking, die allen van verlichte inzichten getuigden.

In de meisjesscholen werd er naast lezen, schrijven en catechismus, een ruime plaats ingeruimd voor het handwerk of het Frans, al naargelang het betaalde schoolgeld. Indien men er naar getuigenis van Verhoeven veel tijd versleet met *vodderijen en parleersels*, hetzelfde kon niet gezegd van de onvrije meisjesscholen en der armenscholen. Bij de eersten stond er naast het handwerk alleen nog een paar uur catechismus op het programma, terwijl de anderen op de middag, of 's avonds na 18 u., of 's zondags nog ergens een plaatsje wisten in te ruimen voor lezen, schrijven en catechismus, en bij de jongens ook nog voor het rekenen.

Leerprogramma en methode werden tot hiertoe reeds uitvoerig behandeld in de verschenen vakliteratuur. Er kan nog aan toegevoegd worden dat de sociale status en herkomst van de meester enerzijds, en de lokale drukproductie anderzijds reeds voldoende aanwijzingen geven om zich een eerste totaalindruk van de aard van het toenmalige onderwijs te vormen.

De Gentse drukkerijen bv., die met de Antwerpse als voornaamste leveranciers der schoolliteratuur worden aangewezen, geven gedurende de 18de eeuw 78 maal werkjes uit die in hun titel uitdrukkelijk vermelden dat ze zich richten tot een jeugdig publiek. Hierbij gaat het om 55 vrome uitgaven, zoals de catechismus, *de Catholyke Pedagoog*, *Het Dobbet Cabinet*, *Reyzen naer het Heilig Land*, e.d.m.; 12 maal om *Nederlandsche Spelkonsten*, *Sendbrieven* of *ABC's*; 7 maal Franse grammaires; 3 maal rekenboekjes en 1 maal een tractaat over de aardrijkskunde. Vander Haeghen citeert voor wat betreft de oplage der devote werkjes het cijfer van 5000 per jaar¹⁶.

De sociale status van de schoolmeester maakte hem volledig afhankelijk van de wil van zijn werkgever, d.w.z. de ouders. Vandaar dat in de duurdere kostscholen meer en meer plaats zal worden ingeruimd voor de Franse taal en manieren, maar ook voor boekhouding en moderne talen. M.a.w. het programma komt meer en meer in functie te staan van de nieuwe sociale stand die de onderwijsinstellingen kan bezoeken, en de vroeger hoofdzakelijk clericaal geïnspireerde belangstellingspunten worden vervangen door meer praktisch gerichte vakken.

(16) F. Vander Haeghen, *Bibliographie gantoise. Recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand. 1483-1850. XVIIIeme siècle*, Gent, 1865. — Cfr. gelijkaardig onderzoek bij M. Deneckere, *op. cit.*, p. 178-84.

TABEL I

GENTSE KLOOSTERSCHOLEN EN MEISJESPENSIONATEN ¹⁷

<i>Naam en plaats :</i>	<i>Aantal ll.</i>	<i>Stof :</i>
Ursulinen Galileiklooster	30 pens. 300 ext.	F, L, S, R, C, Sp.
St.-Joris	30 pens.	L, S, C, F.
Apostolinen St.-Pietersnieuwstraat	20-30 pens.	L, S, C, Sp.
Capotteschool Spellestraat 13	pens. en ext.	L, S, C, Sp.
Engelse nonnen St.-Pietersnieuwstraat	13 pens.	E, F, L, S, C.
Saletschool Brabantdam	20-30 pens. 8 ext.	L, S, C, Sp.
Spinnersen Reep	—	C, Sp.
J.B. Vanderzanden •	12 pens. 5 ext.	E, F, L, S, Sp.
E. d'Arcay	29 pens.	F, L, S, Sp.
I. Leduc	14 pens. 11 ext.	L, S, Sp.
E. Uger	4 pens. 34 ext.	F, L, S, Sp.
G. Froment	5 pens. 11 ext.	F, L, S, Sp, M, T.
Mme Prié	4 pens. 7 ext.	F, L, S, Sp, M, T.

Afkortingen :

C : Catechismus

E : Engels

F : Frans

L : Lezen

M : Muziek

S : Schrijven

T : Tekenен

Ext.: externen

Pens.: kostgangers

Sp.: spellewerk

(17) M. Faipoult, *op. cit.* — F. De Potter, *Gent van den oudsten tijd tot heden*, dl. V, p. 558-75 en VI, p. 470-1.

TABEL II

OOSTVLAAMSE MEISJESPENSIONATEN BUITEN GENT ¹⁸

<i>Plaats :</i>	<i>Onder leiding van :</i>	<i>aantal ll.:</i>	<i>prijs :</i>
Aalst	Annunciaten	—	—
Beveren	Geestelijk Hof	22	—
Deinze	Blasiushospitaal	—	—
Dendermonde	Benedictinessen	—	262 FF
Geraardsbergen	idem	—	—
	Recollecten	—	—
Kruikeke	Zwarte Zusters	—	—
Ninove	Penitenten	—	—
Oosteeklo	—	—	—
Oudenaarde	Augustinessen	—	—
	Apostolinen	—	—
Ronse	Zwarte Zusters	—	—
Ruiselede	Spinnersen	30	12 lb.
Sint-Niklaas	St.-Jozefschool	28	—
Temse	Dominicanessen	24	262 FF
Velzeke	3e orde van St.- Franciscus	—	—

GENTSE ARMENSCHOLEN ¹⁹

Rooielijvekens	II. 50
Blauwejongens	40
Kulders	80
Blauwemeisjes	80
Académie de Dessin	220

(18) ARA, *Gebeime Raad*, n° 934 en n° 1284. *Comité jésuitique*, n° 38. — F. De Potter en J. Broeckart, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, 7 reeksen, 1864-82.

(19) SAG, *Armenscholen*, 1623-1793, n° 138. — M. Faipoult, *loc. cit.*

TABEL III

ONVRIJE SCHOOLMEESTERESSEN TE GENT²⁰*Parochie, naam en plaats :**aantal kinderen :**Sint-Baafs*

Wittenberg, Zandberg	34
Allaert, Kalvermarkt	8
Duytshaver, ibidem	26
Delat, ibidem	8
d'Anvers, <i>tussen 't passe</i>	23
Seignaert, ibidem	10
Wijngaert, Veirstraat	17
Depuis, Reep	47
Rofsel, Kalandenberg	32
Arsens, Belfort	19
Rappé, Brabantdam	30
Moorsele, Hukelram	5
Callewaert, Kuiperstraat	18
Pourck, ibidem	22
Bollaert, ibidem	26
Lachart, Brabantdam	4
Wildernisse, Capucijnen	2
Borkelman, Rapestraat	1
Willam, Keizerstraat	30
De Walkaert, St.-Lievenstraat	7
Brakman, Hof van Raveschoot	26
Montagne, <i>op 't stuksken</i>	9
Godefroie, Abeelstraat	12
Delmotte, ibidem	3
	<hr/>
	435

St.-Niklaas

Steenkiste, Schuurkenstraat	1
Blanckaert, Krommesteeg	1
	<hr/>
	2

St.-Jacobs

Trits, Baudelostraat	12
Bauwens, Kathelijnestraat	14

(20) SAG, notas van Werveke, 321, II.

Fierens, ibidem	4
Verhulst, Gelukstraat	5
Van Damme, ibidem	7
Carlardijn, Kromme Walle	4
Supply, Minnemeers	13
Van Bogaert, Gauwstraat	16
Van der Veken, Spellestraat	15
Horiërs, Oude Vest	5
De Groot, Gulden Hoofdstraat	30
Ursulinen	30
	<hr/>
	140

St.-Michiels

Troch, Engelandgat	30
Carneel, Belsemstraat	28
Blindekenschool	20
Doorsele, Meulenaarstraat	48
Hornaerts, ibidem	29
X, Palingstraat	12
X, Lange Steenstraat	12
Boot, Korte Scheepgracht	16
X, Patershol	15
	<hr/>
	210

St.-Pieters

Cathwille, Nieuwstraat	43
Hebbens, St.-Lievenstraat	20
Vademont, ibidem	11
Knudde, Kerkhof	12
Debruyck, Heuverstraat	4
Meyers, Hellegat	16
Philips, Stalhof	21
De Nyet, Schrijboom	8
Lamotte, Heikstraat	13
Sassaert, Savaanstraat	20
Risel, Bagattestraat	24
	<hr/>
	208

St.-Salvator

Vanderhaeghen, Voormuide	22
Hebbeling, ibidem	20
Fierens, Muide	21
De Bouvere, Voormuide	30

Van Reyschoot, ibidem	8
De Meye, ibidem	3
Zegers, ibidem	3
Roeland, Voormuide	11
Leenesonne, ibidem	4
Dhaese, Slijpstraat	50
Saelens, ibidem	35
Heems, Achterleie	10
Heysenare, ibidem	26
Lefèbvre, Tichelreie	18
De Vos, ibidem	5
Lauwaerts, ibidem	5
	<hr/>
	271

St.-Maarten

Wanneels, Voorgeborgt	3
Doré, Begijnengracht	13
De Clercq, Akkerstraat	4
Eeckhoute, Holstraat	13
Kesteloot, ibidem	23
Nevejans, ibidem	8
Bickx, ibidem	12
Depuis, Galgenbergstraat	22
Huybrecht, Houtleie	20
Willems, Hijperstraat(?)	14
Cardinus, ibidem	18
De Nivier, Annonciatenstraat	8
	<hr/>
	158

Totaal aantal kinderen: 1444

Kloosterscholen en meisjespensionaten. (Ad tabel I en II)

Naar getuigenis van de Gentse magistraat zijn er te Gent te weinig *maisons convenables pour l'éducation des jeunes demoiselles*. Verschillende ouders aarzelen dan ook niet hun dochters naar Henegouwen of Noord-Frankrijk te sturen, en, steeds volgens dezelfde bron, zouden twee derden van de goeode burgers tot deze oplossing een toevlucht moeten nemen ²¹.

Het is wel waar dat van de kloosterinstellingen er slechts drie in aanmerking kwamen in de ogen van de weldenkende Gentse notabel: het pensioonaat van de religieuzen van St.-Joris, de Engelse nonnen en de instelling onder beheer der Ursulinen. De twee eersten richtten zich hoofdzakelijk

(21) F. De Potter, *Petit cartulaire*, s.l.n.d., dl. I, p. 277.

tot adellijke juffrouwen, terwijl de laatsten zowel internen als externen aanvaardden. De kostgangers genoten eentalig Frans onderwijs, terwijl de kinderen van de dagschool naast lezen, schrijven en godsdienst het Frans als tweede taal onderwezen kregen. Een groot getal der externen genoot kosteloos onderwijs, terwijl de overigen 12 sch. per jaar dienden te betalen.

Naast deze selecte meisjеспensionaten kende men te Gent nog het internaat der Apostolinen, der Saletschool, der Capottescholen en die van de begijntjes. De Spinnersen hielden een werkschool open voor arme kinderen. De dagorde en leerstof was vrijwel overal dezelfde: de onderlinge verschillen raakten vooral de materiële en sociale omstandigheden waarin het onderwijs geschiedde, en natuurlijk ook het op te brengen schoolgeld. In het algemeen mag gezegd dat naarmate het kostgeld hoger lag, de plaats ingeruimd voor Frans, *bonnes mœurs* en muziek groter werd, terwijl omgekeerd, naarmate de *minervalia* lager lagen, er ook meer handwerk van de leerlingen werd gevegd.

Geen enkel dezer pensionaten was toegankelijk voor de lagere bevolgingsklasse. Bij de Ursulinen betalen de internen 26 lb. en de halfinternen 16 lb. 13 sch. per jaar. In de Saletschool en bij de Apostolinen varieerde het kostgeld alnaar de opbrengst van de verkoop van het handwerk der leerlingen, maar het bleef toch schommelen tussen de 20 en de 30 lb. Deze sommen zijn nog bescheiden wanneer men ze vergelijkt met wat werd gevraagd in de kloosterspensionaten van Henegouwen. De derde-ordelingen van Brugelette vragen 10 maal meer of 260 lb. per jaar, en de Benedictinessen van Mons 300 lb.

Het zijn slechts de Ursulinen die een betrekkelijk goedkoop onderwijs verstrekken (de congregatie van Doornik vroeg ook slechts 25 lb per jaar), samen met de „handwerkende” zusterverenigingen: de Spinessen van Ruiselede stellen zich tevreden met 12 lb., de Augustinessen van Doornik met 120 gulden en de Wittevrouwen van Tienen met 90 gulden²².

Het tekort aan geschikte meisjеспensionaten te Gent had niet alleen voor gevolg dat veel kinderen hun onderwijs in vreemde streken genoten, maar ook dat er ter plaatse verschillende nieuwe instellingen werden opgericht, ditmaal echter onder toezicht van leken: de, zo mogelijk nog duurdere, *Maisons d'éducation*.

Bij Elisabeth d'Arcay betaalt men 400 FF per jaar om te leren lezen, schrijven, Frans praten en handwerkjes maken. Mme de Prié neemt genoegen met 300 FF en leert bovendien ook nog tekenen en muziek. De juffrouwen Leduc en Ugens vragen 265 FF en Geneviève Froment wil het zelfs voor 210 FF doen...²³

De enkele cijfers die bekend zijn voor de plattelandspensionaten, die naast buitenmeisjes ook juffrouwen uit de stad aantrokken, bevestigen de dure regel: 262 FF bij de Benedictinessen te Dendermonde en dezelfde som voor de Dominicanessen van Temse.

(22) E. Matthieu, *Histoire de l'enseignement primaire en Hainaut (Mémoires de la soc. des sciences du Hainaut, 5me série, dl. VI)*, Mons, 1893, passim. — J.L. Robert, *op. cit.*, p. 135. — F. De Potter, *Gent*, dl. V, p. 558.

(23) M. Faipoult, *loc. cit.*

TABEL IV

JONGENSPENSIONATEN EN LAGERE MIDDELBARE KLASSEN TE GENT ²⁴

Académie de Commerce	ext.: 4 lb. int.: ?	S, H, T, ev. schermen en dansen
Jozef Walwein	—	S, R, T, A
H.A. Louis	int.: 286 FF	La, F, N, S, R, A
Vanderzande	int.: 280 FF	idem
Neesen	int.: 180 FF	idem
College der P. Jezuïeten (later Kon. College)	—	
College der P. Augustijnen	—	

LAGERE MIDDELBARE KLASSEN BUITEN GENT ²⁴

Aalst	(ex-) Jezuïetencollege	315 FF
Dendermonde	Augustijncollege	400 FF
Eeklo	Recolettencollege	400 FF
Geraardsbergen	Benedictijncollege (St.-Adriaan)	—
Ronse	Oratorianencollege	—
Temse	idem	—
Tielt	Recolettencollege	400 FF

Afkortingen :

A : Aardrijkskunde
H : Frans
H : Handelsvakken
La : Latijn

R : Rekenen
S : Schrijven
T : Tekenen

(24) M. Faipoult, *op. cit.*, p. 91 e.v. — ARA, *Comité jésuitique*, n° 38, A, f° 94.

TABEL V
JONGENSPENSIONATEN BUITEN GENT

<i>Plaats</i>	<i>aantal ll. jongens/meisjes</i>	<i>prijs :</i>	<i>datum :</i>
Aalst	—/—	18 lb.	1754
Belsele	41	140 gul.	1777
Beveren	40/30	200 FF	1789
Beveren	40/43	—	1789
Deinze	—	—	ca. 1789
Drongen	—	—	1777
Eeklo	200/60	14 lb.	ca. 1789
Edelaar	—	—	1777
Dendermonde	84/12	250 FF	1789
	28/12	290 FF	1789
Geraardsbergen	—	—	1777
Gijzegem	40	220 FF	1789
Lokeren	36/6	240 FF	1789
	20/0	196 FF	1789
Melle	—	—	vanaf 1732
Moorsel	—	—	1782
Ninove	—	—	ca. 1789
Oostakker	—	—	1777
Oosteeklo	100/60	217 FF	1789
Ronse	103/64	200 FF	1789
Sinaai	27/6	130 FF	1789
St.-Martens-L.	30	—	1786
St.-Niklaas	160/80	175 FF	1789
Sleidinge	200/170	217 FF	1789
Vrasene	85/50	84 FF	1789
Waarschoot	80/30	220 FF	1789
Waasmunster	140/120	261 FF	1789
	30	16 lb.	1787
Wichelen	41	272 FF	1801

Onvrije jongensscholen, kostscholen en lagere middelbare klassen.
(Ad. tabel IV en V)

De ouders konden, voor wat aangaat de vorming van hun jongens, beroep doen op verschillende soorten leerkrachten. Naast de vrije schoolmeesters waren er de onvrije externenscholen, de pensionaten te Gent en omgeving, sommige meisjespensionaten waar ook jongens werden aanvaard, de ambulanten, waarover zo goed als niets bekend is, en de *primae figurae* der verschillende colleges, die zo waren opgevat dat ook degenen die amper de pen konden hanteren zich er moesten thuisvoelen.

Ook hier laten de schoolgelden weinig discussie toe. Er dient wel vastgesteld dat de programmas duidelijk beantwoorden aan de behoeften van een opkomende klasse: de plaats ingeruimd voor moderne talen en boekhouding wijst op de nood aan een onderwijs dat niet langer voorbereidt op een clericale of „geleerde” loopbaan, maar jonge zakenlui aflevert die zich in hun wereld weten te bewegen.

De onvrije schoolmeesteressen en het armenonderwijs (Ad tabel II en III).

Theoretisch moesten de kinderen wier ouders de schoolgelden niet konden opbrengen een plaats vinden in de vrije scholen, vermits iedere geadmitteerde schoolmeester verplicht was een 5 tal kinderen gratis onderwijs te verschaffen. Daarnaast waren er de stedelijke en kerkelijke armenscholen, die tezamen een 250 jongens en meisjes herbergden. Afgezien van misbruiken inzake het beheer der gelden, kinderarbeid, leefomstandigheden e.d.m. moet toegegeven worden dat wat betreft lager onderwijs, de armenscholen te Gent tot de beste onderwijsinstellingen van de stad behoorden. Zowel de jongens als de meisjes hadden een speciale meester voor het leren lezen en schrijven, en op het einde van het schooljaar werden er prijskampen in schoonschrift, rekenen en catechismus ingericht. De hiernavolgende tabel geeft een beeld van de alfabetisatiegraad in de Blauwejongensschool ²⁵.

Jaar	<i>totaal aantal ll.</i>	<i>lezers</i>	<i>lezers en schrijvers</i>	<i>lezers, schrijvers en rekenaars</i>	<i>niets</i>
1770	36	14	12	5	5
1775	54	21	20	5	8
1780	53	9	32	4	9
1785	64	26	24	5	9
1789	61	22	26	4	9

Het spreekt voor zich dat deze enkele instellingen niet volstonden om aan het groeiende armental van het einde van de 18e eeuw een minimum van onderwijs te verstrekken. Dat was overigens ook niet de bedoeling: te Gent en te Antwerpen wordt de behoeftige familie iedere onderstand ontzegd van zodra er kinderen zijn boven de 7 jaar die nog niet tewerkgesteld

(25) RAG, *Fonds Gent*, n° 84, 86 en 87.

zijn. De meeste der arme jongens hangen dan ook rond op straat en gaan van zodra ze de kans zien in de leer bij een ambachtsman, ofwel behoren ze tot de 200 gelukkigen die een plaatsje wisten te veroveren in de *Académie de Dessin*, waar kosteloos onderwijs werd verstrekt. Ook van de kant der wekelijkse catechismusonderrichting viel geen heil te verwachten. Te Gent werden deze slechts door een minderheid bezocht, en er is geen spoor van enig schrijf- of leesonderwijs terug te vinden.

De arme meisjes hadden meer mogelijkheden. Er waren niet alleen de enkele plaatsen in de kosteloze dagschool der Ursulinen, men kon ook een onderkomen vinden bij een der onvrije schoolmeesteressen die tegen bepaalde voorwaarden kantwerk leerden aan jonge kinderen. In het beste geval leerde men er ook catechismus spellen. Voor het kleuteronderricht werd een minimumsom betaald („1 oordje”), zodat de hoofdbrok der inkomsten door de werkmeisjes diende opgebracht. Dezen nu betaalden ofwel 9 gulden per jaar, en mochten dan hun handwerk voor zich houden, ofwel betaalden ze niets, maar verbonden ze zich om gedurende 4 à 5 jaar hun handwerk aan de meesteres af te staan. Men kan zich gemakkelijk voorstellen tot welke misbruiken deze laatste formule aanleiding kon geven: overwerk, gedwongen nablijven of dwangarbeid vormden geen uitzondering. Er bleef de meesteressen echter weinig keus: naarmate het leerlingenaantal lager lag, moest de produktie opgedreven wilde men in leven blijven. Anderzijds schrokken de harde werkomstandigheden de leermeisjes af, zodat deze veiliger oorden opzochten, hetzij bij de Spinessen, hetzij in een andere werkschool waar een groter aantal leerlingen een menselijker arbeidstempo toeliet²⁶.

De vrije scholen.

TABEL A

DE VRIJE SCHOLEN VAN GENT²⁷
1650 - 1660

parochie	aantal scholen		aantal ll.		Pens.	totaal
	J	M	J	M		
St.-Jacob	2	2	239	90	4	239
St.-Baafs	3	1	289	146	9	435
St.-Niklaas	2	1	223	49	20	272
St.-Salvator	2	2	228	68	10	296
St.-Michiel	2	7	274	209	15	483
St.-Maarten	1	1	215	23	22	238
St.-Pieters	1	—	105	15	2	120
Onbekend	—	—	—	—	—	—
Begijnen	—	?	—	150+	ca. 100	—
	13	14+	1573	650+	82+	2233

(26) F. De Potter, *Petit cartulaire*, dl. II, p. 300-302. — ARA, *Com. jésuitique*, n° 38, A, f° 28 v°.

(27) RAG, *bisdom*, B 2709.

TABEL B

VRIJE SCHOOLMEESTERS EN SCHOOLMEESTERESSEN TE GENT ²⁸ ca 1789

Parochie	Naam	Aantal ll.	Aantal ll.	Faipoult	Totalen per parochie	
		Hellin J M	Faipoult J M	Prijs	Faipoult	Hellin
St.-Baafs	Delbecq	200	145/39	38 FF	233	145/39 = 184
	Adriaenssens	11/12	—	—		
St.-Niklaas	Teirlinck	?	160/35	38 FF	79	218/96 = 314
	Mortier	35/12	40/21	15 FF		
	Juf. Mast	32/?	18/40	?		
H.-Kerst	Dubois	80	10/43	25 FF	150	148/62 = 210
	Reyssenaer	70	41/19	11 FF		
St.-Jacob	Hervent	50	45/23	15 FF	150	45/23 = 68
	De Bast	100	—	—		
St.-Maarten	Gysselins	20/8	41/18	15 FF	95	46/18 = 64
	Neesen	50 p.	45 p.	11 FF		
	Oudenaarde	15	—	—		
St.-Michiel	Baerzele	42/12	16/30	?	268	222/163 = 385
	Schouteten	76/55	180/47	25 FF		
	Juf. Goewie	32	12/29	?		
	J. Lankswert	51	14 ² 57	15 FF		
	Goeminne	52/25	30/15	11 FF		
?	Martens	40	67/27	15 FF	179	121/60 = 181
	Moerzele	9	—	—		
	v. d. Vijvere	34/19	24/18	?		
	Coucke	?	—	—		
	Lotu	46	6/47	?		
Begijnen	Moreeuw	40	14/36	?	86	20/83 = 103
	Totalen	23 (6/17)	1230	965/544 = 1509		

(28) M. Faipoult, *loc. cit.* — RAG, *bisdome*, K 2525.

Ad tabel A en B. De vrije scholen ca. 1650 en de toestand op het einde van de 18de eeuw.

Zowel het aantal scholen als de schoolbevolking vermindert in de 18de eeuw t.o.v. de 17de. Indien het onderwijsmonopolie van de confrerie in de 17de eeuw nog enigszins aan de werkelijkheid beantwoordde, rond 1780 is de gilde nog slechts één der vele andere onderwijzende organismen van de stad. Op de gevolgen van deze evolutie voor de schoolmeesterstand is reeds gewezen.

Ad tabel B. De situatie einde 18de eeuw.

- de synthese van de gegevens van Faipoult en Hellin leert ons dat het getal leerlingen dat de vrije scholen nog bezoekt kleiner is dan dat wat een onderzoek vindt in de overige instellingen: de 1238 van Hellin moeten het reeds afleggen tegen de 1444 ll. der onvrije werkscholen en de 596 der onvrije schoolmeesters. Ook de getallen van Faipoult leiden tot dezelfde vaststelling: 23 vrije leerkrachten met maximum 1509 ll. tegen 109 onvrijen met 2050 ll. Dit is aanwijzing temeer om te besluiten dat het gecontroleerde en in min of meerdere mate officiële onderwijs niet meer opgewassen was voor haar taak, en dat de toestand de weg tot misbruiken openstelde: de vraag was groter dan het aanbod, en zoals steeds, bevonden zich onder degenen die aan dit onevenwicht wilden verhelpen zeer dikwijls onbekwamen of uitbuiters.
- Om de graad van scholariteit per parochie na te gaan zou men moeten beschikken over het aantal potentiële schoolkinderen per parochie, daar de nominale leerlingentallen niets betekenen indien we ze niet vergelijken met de totale kinderbevolking van die bepaalde periode. Om dergelijk berekening uit te voeren, is men verplicht enkele aanvechtbare premissen voorop te stellen. Vooreerst dient een gemiddelde schoolleeftijd bepaald: aangezien we alleen bedoelen de procentuele verhoudingen tussen de parochies onderling uit te drukken, kan hier een bepaald leeftijdsjaar volstaan. In vroegere studies werd hierbij om gegronde redenen het tienjarige kind als prototype aangenomen²⁹, zodat, abstractie gemaakt van de kindersterfte en de in- of uitwijking, de kinderen geboren tien jaar voor de datum der rapporten van Faipoult en Hellin, normaal in een der vermelde scholen onderwijs moeten hebben genoten. Nemen we verder aan dat de som der geboorten der jaren 1770-1775 de volledige kinderbevolking symboliseert, dan kan de verhouding totale kinderbevolking-schoolbevolking in de verschillende parochies benaderd. Voor de leerlingenaantallen werden steeds de maximumcijfers van Hellin en Faipoult genomen. Als huwelijksleeftijd nemen we 20 jaar als gemiddelde³⁰. We zijn er ons terdege van bewust dat cijfers

(29) H. Callewaert, *op. cit.*

(30) De geboortecijfers werden ontleend aan H. Van Werveke, *De Curve v.b. Gentse bevolkingcijfer in de 17e en 18e eeuw. (Verhandelingen van de K.V.A. voor Wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, klasse der letteren, jaar X n° 8)*, Brussel 1948.

gebaseerd op dergelijke veronderstelling hoogstens een benaderend beeld kunnen geven van de werkelijke situatie. De bedoeling is echter een rangschikking qua scholariteit per parochie op te maken, om na te gaan in hoeverre deze overeenstemt met de alfabetisatiegraad.

Parochie	geboorten 1770-75	vrije ll. c. 1785	onvrije ll. c. 1785	alfabetisatie 1792-5	
				man	vrouw
St.-Baafs	884	200 (22 %)	35 (48 %)	60 %	45 %
St.-Michiel	491	385 (78 %)	210 (43 %)	72 %	60 %
St.-Pieters	475	?	208 (43 %)	46 %	30 %
H.-Kerst	424	210 (49 %)	271 (64 %)	48 %	35 %
St.-Jacob	355	150 (42 %)	140 (40 %)	64 %	46 %
St.-Maarten	333	95 (28 %)	158 (48 %)	57 %	36 %
St.-Niklaas	196	314 (160 %)	2 (0,0%)	91 %	77 %

- + de parochies met het hoogste % vrije schoolkinderen hebben ook de hoogste alfabetisatiegraad: St.-Niklaas en St.-Michiel.
- + De parochie met het hoogste % werkschoolkinderen behoort tot de twee minst geletterde parochies: H.-Kerst.
- + De parochie met het laagste % werkschoolkinderen heeft het hoogste % vrije schoolkinderen en is het meest geletterd: St.-Niklaas.
- + Van de drie parochies met het hoogste % werkschoolkinderen hebben er twee het laagste % vrije schoolkinderen: St.-Baafs en St.-Maarten.
- + De meest bevolkte parochie heeft het tweede grootste % werkschoolkinderen terwijl de situatie omgekeerd is voor de minst bevolkte parochie: St.-Baafs en St.-Niklaas.
- + De parochie met het minst % vrije schoolkinderen heeft daarom nog niet de laagste alfabetisatiegraad: St.-Baafs (Invloed der ambulanten).
- + Op het gebied van de alfabetisatiegraad: duidelijke achterstand bij de vrouw t.o.v. de man: van 12 (St.-Michiel) tot 21 % (St.-Maarten).

Uiteindelijk zouden deze enkele, benaderende cijfergegevens alleen, ons weinig wijzer maken. Buiten de hierboven gesignaleerde concordanties die alleen opgaan voor de extreme parochies valt nergens een duidelijke band vast te stellen tussen de cijfers onderling. Tekent men een curve door achtereenvolgens de verschillende cijferreeksen op een X of Y as te stellen, dan bekomt men in geen geval een gelijkmatig verlopende kromme. (Bijv. % werkschoolkinderen in functie van het % analfabeten; vrije leerlingen in functie van het % geletterden enz.) Eén uitzondering: hoe meer mannelijke analfabeten of geletterden, des te meer ook vrouwelijke analfabeten of geletterden.

Nochtans, indien het vorige cijfermateriaal het verband tussen scholariteit en analfabetisatie niet overal zo duidelijk bevestigt, het omgekeerde wordt evenmin aangetoond. Integendeel, sommige parochies affirmeren onze vooropstelling en vallen hierin vroegere gegevens die in dezelfde richting verwezen, bij. Het feit dat men in sommige parochies afwijkende vaststel-

lingen moet doen, wijst er echter wel op dat binnen het beschavingsproces van een bevolking ook nog andere factoren moeten hebben meegespeeld, die buiten ons gezichtsveld vallen (Zo o.m. de invloed der ambulanten).

Niettemin stellen we toch vast, wanneer we de evolutie van de alfabetisatiegraad van 1792-95 nagaan t.o.v. die van 1782-85, dat inderdaad juist die parochies met een hoog % vrije schoolkinderen een gunstig verloop kennen, terwijl de anderen het omgekeerde meemaken. Enige uitzondering ditmaal is St.-Baafs, waar waarschijnlijk factoren als in- en uitwijking een belangrijke rol speelden.

Parochie	1782-85			1792-95		
	man	vrouw	gemiddelde	man	vrouw	gemiddelde
St.-Baafs	57%	40%	48%	60%	45%	52%
St.-Michiel N	63%	30%	39%	72%	60%	62%
St.-Michiel Z	64%	52%	60%	75%	62%	67%
St.-Peters	53%	29%	41%	46%	30%	38%
H.-Kerst	40%	23%	31%	48%	35%	42%
St.-Jacob	63%	51%	57%	64%	46%	55%
St.-Maarten	61%	43%	52%	57%	36%	46%
St.-Niklaas	86%	58%	77%	91%	77%	84%

Daarom, rekening houdend met het feit dat het hier slechts om benaderende gegevens kon gaan (vooral wat betreft de leerlingenaantallen), en gesteund door alfabetisatie-onderzoeken voor andere steden (zie verder), durven we toch de volgende besluiten trekken:

- de verbondenheid vrije school - alfabetisatie
in 4 op de 6 parochies (St.-Niklaas en St.-Michiel : hoogste % op beide vlakken)
 - St.-Jacob 42 % - 64 %
 - St.-Maarten: 28 % - 57 %
 - Uitz.: St.-Baafs 22 % - 60 %
 - H.-Kerst: 49 % - 48 %
 - St.-Peters: onbekend.
- de verbondenheid werkschool - ongeletterdheid
in 5 van de 7 parochies (uitz. St.-Peters en St.-Baafs).

De vrije school richtte zich tot een betalend publiek, terwijl de werkschool openstond voor de arme. Hoe groter dus het % werkschoolkinderen; hoe groter het % armenbevolking moet geweest zijn, en hoe lager de gemiddelde levensstandaard in die parochie. Dit beantwoordt aan de alfabetisatiegraad.

Die alfabetisatiegraad wordt aldus, door de verbondenheid vrije school - geld, werkschool - armoede, vrije school - alfabetisatie en onvrije werkschool - ongeletterdheid, een zeer goede spiegel van de levensstandaard

van een bevolking. Indien bv. 91 % der mannen en 77 % der vrouwen van de St.-Niklaasparochie kunnen lezen en schrijven, dan mag men hieruit besluiten dat minstens 77 % der inwoners leefden in een familie die de uitgaven van het onderwijs kon dragen.

Vergelijken we deze toestanden met andere steden, waarvan de alfabetisatiegraad grondig werd onderzocht.

Vooreerst Namen: ook daar schrijft slechts 60 % der bevolking bij het einde van het A.R., en ziet men een duidelijk verschil al naar gelang men met een rijke of arme parochie te maken heeft ³¹.

Te Ninove ligt het getal enigszins hoger: tussen 1779 en 1791 was 66 % der bevolking geletterd ³².

Brugge, Tienen en Aalst schommelden rond dezelfde cijfers: afgaande op huwelijksakten van 1790-99 en 1800-09 komt men daar tot het besluit dat de volgende % der jonggehuwden (waarvan men aanneemt dat ze 20 à 30 jaar oud zijn), en die in de jaren 1780-99 hun onderwijs zouden moeten hebben genoten (schoollleeftijd 10 j.), konden lezen en schrijven:

<i>schoolperiode</i>	<i>stad</i>	<i>man</i>	<i>vrouw</i>	<i>gemiddelde</i>
1780-89	Brugge	61 %	40 %	50 %
1790-1800		42 %	39 %	40 %
1780-89	Tienen	48 %	60 %	54 %
1790-1800		48 %	66 %	59 %
1780-89	Aalst	68 %	46 %	57 %
1790-1800		59 %	49 %	54 %

+ achteruitgang te Brugge en te Aalst

+ overwicht van de vrouw op de man te Tienen

+ stijgende vrouwelijke alfabetisatie te Tienen en te Aalst ³³.

Voor Tienen en Brugge werd dan bovendien de alfabetisatiegraad per bevolkingsgroep nagegaan. De hedendaagse bronnen lieten inderdaad toe de mannelijke volwassenen per beroep te catalogeren, en dit vanaf 1797. Weerom steunend op de hypothesen van huwelijks- en schoollleeftijd, mogen we besluiten dat de tussen 1797 en 1801 geletterde of ongeletterde bruidegoms hun opleiding genoten of ontbeerden tussen de jaren 1787 en 1791. In de laatste en derde laatste kolom wordt de verhouding van de mannelijke bevolkingsgroep t.o.v. de totale mannelijke beroepsbevolking uitgedrukt.

(31) T. Pisvin, *La vie intellectuelle à Namur sous le régime Autrichien (Université de Louvain. Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 4e série, 26)*, Leuven, 1963, p. 41-47.

(32) Vangassen, *Ninove*, 1959, dl. II, p. 549.

(33) H. Callewaert, *op. cit.* — B. Van Rossem, *op. cit.* — J.C. Robert, *op. cit.*

10% m... v... bezet groep in tot. bevoll

klasse	Brugge geletterden	totaal	Tienen geletterden	totaal
burgerij	100 %	8 %	100 %	11 %
middenstand	79 %	14 %	77 %	12 %
ambacht	42 %	59 %	54 %	35 %
werklui	31 %	16 %	30 %	31 %
beroepsloos	71 %	2 %	50 %	10 %

De cijfers stemmen vrijwel volledig met elkaar overeen, en bevestigen de Gentse toestanden. Het leeuwenaandeel van het schoolpubliek behoorde tot de burgerij en de middenstand, d.w.z. de meest welstellende klassen, terwijl slechts een derde ongeschoolde werklui (de minder gegoeden) zijn naam kon schrijven. Dus ook hier verbondenheid geldt - geletterdheid.

De toestand op het platteland.

Het onderzoek der Gentse archieven leverde geen nieuwe gegevens op in verband met de herkomst, de benoeming, de levensstandaard en de werking der leerkrachten op het platteland. De dekanale verslagen integendeel, aangevuld met de resultaten van onderzoeken ingesteld door de wereldlijke overheid lieten toe een benaderend beeld te geven der spreiding van de onderwijsinstellingen in het bisdom Gent.

Volgens de dekanale verslagen bezat vrijwel ieder dorp op het einde van het A.R. een onderwijsinstelling al dan niet die naam waardig³⁴. Indien men de dekenij Waas buiten beschouwing laat (ze liet slechts een onvolledige informatie na), stelt men vast dat 172 van de 192 dorpen er een lagere school op nahielden. In 1759 zijn nog 65 van dezen kosterscholen. Per dekenij uitgedrukt komt dit op het volgende neer:

Aalst	92 %	met school, waarvan 25 %	bestuurd door niet-koster.
Deinze	85 %		71 %
Dendermonde	95 %		78 %
Evergem	91 %		78 %
Geraadsbergen	81 %		35 %
Hulst	80 %		80 %
Tielt	100 %		72 %
Oudenaarde	81 %		62 %

Ook in de Oudburg stelt men een dichte schoolbezetting vast³⁵. Slechts 1 gemeente blijft van onderwijs verstoken, in 4 andere is het nog steeds de koster die dorpsmagister is, en nog 4 andere moeten het met winterscholen stellen. In 17 der 40 dorpen wordt naast lezen en schrijven ook rekenen

(34) RAG, *Bisdom*, M 7, M 8, B 2250, B 2294, B 3683, B 34, B 180/4, B 2932, M 249.

(35) RAG, *Oudburg*, n° 131.

onderwezen. 12 gemeenten houden er zelfs meerdere onderwijzers op na.

Het rapport Faipoult vermeldt alleen gemeenten met meer dan 2500 inwoners. Deze beschikken allen over één of meerdere lagere scholen, en van de overige dorpen zegt de prefect dat minstens de helft er een winterschool op na houdt.

Een dergelijke schoolspreiding zou bij een eerste oogopslag tot al te optimistische conclusies kunnen leiden. De enkele steekproeven naar de alfabetisatiegraad van de landelijke bevolking tonen aan dat deze in veel gevallen een fiks eind beneden de 50 % moet hebben gelegen. Zelfs al kunnen de volgende cijfers slechts benaderend zijn (ze zijn het resultaat van summiere onderzoeken, en houden geen rekening met de migratorische beweging die een belangrijk deel der geletterde landelijke bevolking naar de stad voerde), er blijft de schijnbare contradictie tussen een quasi volledig onderwijsapparaat en een geringe alfabetisatiegraad ³⁶.

	1782 - 5		1792 - 95	
	man	vrouw	man	vrouw
Lovendegem	49 %	25 %	49 %	19 %
Drongen	51 %	16 %	60 %	24 %
Aalter	50 %	18 %	44 %	16 %
Wachtebeke	62 %	24 %	61 %	24 %
	man	vrouw	gemiddeld	
x Pittem, 1779-91	42 %	15 %		
Loenhout			48 %	
Wuustwezel			64 %	
Kalmthout			62 %	
Opwijk, 1782-91	56 %	30 %		

Deze verrassend lage coëfficiënten kunnen slechts verklaard door de volgende factoren:

- * (
- onvoldoende scholing der „leerkrachten”
 - periodiciteit van het onderwijs
 - mindere nood aan onderricht in een landelijk milieu
 - de armoede van een bepaalde bevolkingslaag die niet bij machte was de schoolgelden te betalen.

De aanwezigheid van een lagere school moet in belangrijke mate hebben afgehangen van de bevolkingsdichtheid en de levensstandaard der plaatselijke bevolking, daar deze het aantal leerlingen en meteen de leefbaarheid van het schoolmeesterambt bepaalden.

(36) RAG, *Bisdom, Parochieregisters*. — V. Arickx, *Het volksonderwijs te Pittem voor 1800 in Biekerf*, LI, 1950, p. 25-31. — P. De Zuttere, *Loenhout en Wuustwezel in Oudheid en Kunst*, 1955, p. 164-172. — Idem, *Peilingen over de ontwikkelingsgraad van de Kalmthoutse bevolking in Calmpthoutiana*, IV, 1953, p. 93-94. — J. Lindemans, *Geschiedenis van Opwijk*, Brussel, 1937, p. 155.

Besluit,

Al bij al mag nochtans besloten dat, indien men bij de lagere scholen, de pensionaten, de wezen- en armenscholen, en ook de rederijersverenigingen telt, onze gebieden op het einde van het A.R. een grote volksculturele bedrijvigheid aan de dag legden indien men ze vergelijkt met de toestanden in de buurlanden. De kerkelijke onderwijs-organisatie scheen nog in grote lijnen te beantwoorden aan de mogelijkheden en de behoeften in een landelijk milieu.

Anderzijds is de onderwijsstructuur ook een klare weerspiegeling van de stromingen en gebreken der maatschappij waarin ze gegroeid is, vooral dan wanneer we de stedelijke toestanden onder ogen nemen.

De inrichtende machten blijken er overweldigd te zijn door de sociale en demografische evolutie van hun tijd, en zijn niet in staat om de geschikte oplossingen voor de gegeven problemen te vinden. De kerkelijke ingreep op het dagelijkse leven verzwakte, vooral omdat te strak werd vastgehouden aan een middeleeuwse organisatie en een voorbij wereldbeeld. Het wereldlijk gezag slaagt er misschien in in vele dorpen het onderwijs-beleid in eigen handen te nemen, op nationaal en stedelijk vlak moeten de vorsten machteloos blijven toezien. De plannen die hen worden voorgelegd zijn getoetst aan de werkelijkheid, en zouden een reële kans op slagen hebben gehad, indien ze geen financiële en menselijke middelen veronderstelden waarover het gezag niet beschikte.

De onderwijsstructuur van het einde van de 18de eeuw vormt aldus een spiegelbeeld van de maatschappij van het A.R. in haar geheel. De verschillende groepen die zich buiten en los van de aloude standen gaan vormen, en die de drukkingsgroepen zullen zijn van de volgende eeuw, schep-
pen zich een eigen onderwijsapparaat. De gildeschool en de enkele armeninstellingen konden misschien nog de behoeften van een middeleeuwse maatschappij dekken, maar op het einde van de 18de eeuw komt noch de burgerij, noch de armenstand in die inrichtingen terecht.

De enen richten zich nieuwe scholen in, de anderen trachten met hun eigen mogelijkheden de meest schreeuwende nood te lenigen, maar beiden stellen zich buiten de grenzen waarbinnen tot dan toe ieder onderwijsinitiatief had moeten plaatsvinden.

De oplossing voor het onderwijsvraagstuk en het armenprobleem van de 18de eeuw kan dan ook maar gevonden worden en doorgezet van zodra deze nieuwe krachten betrokken zullen worden binnen 's lands beleid, opdat het staatsapparaat inderdaad de uitvoerende arm zou worden van een ganse maatschappij, en niet alleen van enkele vermoeide krachten uit de vorige eeuwen.

Vandaar dat het ingrijpen van Jozef II tot mislukken gedoemd was, vermits hij niet kon inzien dat wijzigingen in de bovenstructuur van de samenleving niet langer voldoende waren om de grondige demografische en sociale revolutie bij te houden die zich reeds aan het voltrekken was, en die niet zou nalaten vroeg of laat de ganse maatschappij op ieder vlak te wijzigen.

HET AANDEEL VAN DE LANDBOUWERS IN DE KOOP VAN DE NATIONALE GOEDEREN IN BELGIE (1796-1821)

door

Dr. J. LAMBERT

Toen de Franse Constituante in de jaren 1790 en 1793 overging, eerst tot de nationalisatie en nadien tot de verkoop van de goederen die behoorden aan de geestelijkheid, de uitgeweken adel en de ambachten, opende deze vergadering de weg voor een overdracht van onroerende goederen die, voor wat België betreft, meer dan 10 % van haar totale oppervlakte heeft uitgemaakt.

De overwinnende Republikeinse legers voerden immers in de door hen „bevrijde” gebieden de wetten van de Franse Republiek in; zo werd ook ons land, bij Frankrijk aangehecht door het decreet van 31-10-1795, weldra aan de Franse wetgeving betreffende de inbeslagneming en de verkoop van de nationale goederen onderworpen.

In tegenstelling met Frankrijk echter heeft er in België omzeggens geen emigratie van de adel plaatsgevonden en is er dus geen aanleiding tot nationalisatie geweest; ook waren de verbeurde goederen van de ambachten onbelangrijk. Dit verklaart waarom verreweg het grootste deel van wat in ons land onder de naam van nationale goederen verkocht is geworden eertijds aan de geestelijkheid heeft toebehoord ¹.

De verkoop van deze nationale goederen is het resultaat van een aantal wetten die er eerst de nationalisatie, en nadien de verkoopmodaliteiten van regelden. In de aangehechte Belgische departementen bezat de Franse clerus een niet onbelangrijk aantal kloostergoederen ². Zo vertegenwoordigen deze eigendommen, die in feite sinds 1790 zonder eigenaar waren, in het departement van de Schelde, met ongeveer 1 152 hectaren, 4,25 % van de totale oppervlakte van de nationale domeinen in dit departement geveild ³.

De wet van 4 Pluiose jaar IV (24-1-1796) beval de verkoop van deze goederen en het Besluit van het Uitvoerend Directoire dd. 31-1-1796 regelde

(1) I. Delatte berekent dat de geestelijke goederen in het departement van Jemappes 91 % van de nationale domeinen uitmaken; in het departement van de Schelde stijgt dit aandeel tot 93 %.

Wijzen we er ook op dat niet al de nationale goederen verkocht zijn geworden: de bossen bvb. zijn bijna nooit te koop gesteld geworden en zijn bijgevolg tot het staatsdomein blijven behoren.

(2) I. Delatte, *La Vente des Biens Nationaux dans le Département de Jemappes*, blz. 28.

(3) J. Lambert, *Inbeslagname en Verkoop van de Nationale Goederen*, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, N.R., XIV, 1960, p. 131.

er de wijze en de voorwaarden van ⁴ - ⁵. Ditzelfde jaar nog werd door de Franse staat overgegaan tot de verbeurdverklaring van de godsdienstige corporaties in het land zelf. Artikel 1 van de wet van 15 Fructidor jaar IV (1-9-1796) legde dan ook beslag in de Belgische departementen op de goederen van de reguliere congregatiën, de kloosters, de abdijen, de kapittels van kanunniken en kanunnikessen en meer in het algemeen op deze van alle geestelijke instellingen van beider kunne ⁶. Artikel 11 van dezelfde wet verleende, zozeggd als rustgeld, aan de abten, priors, kanunniken en kloosterlingen een kapitaal, in bons, van 15 000 frank en aan de lekebroeders van 5 000 frank; aan de kanunnikessen en de kloosterzusters kenden ze 10 000 frank toe en aan de lekezusters 3 334 frank ⁷.

Noteren we hierbij dat de begijnhoven en kloosters, die zich bezighielden met onderwijs en ziekenverpleging ten voorlopigen titel van deze opheffing verschoond bleven ⁸.

Dit voorlopig behoud duurde echter nauwelijks 15 maanden want op 25-11-1797 werden, eveneens met toekenning van retraitebons aan de leden van deze instellingen, ook de seculiere kapittels, de geestelijke prebenden, de

(4) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Register 1189, Arrêtés et Instructions, 2e Bureau, n° 20 du 4 Pluviôse an IV (24-1-1796), „Loi qui autorise la vente des Domaines nationaux dans les neuf Départements Réunis par la Loi du 9 Vendémiaire. Le Conseil des Cinq Cents après avoir déclaré l'urgence a pris la résolution suivante : Article 1 : La Partie des Domaines nationaux située dans les neuf Départements réunis... et provenant des ci-devant bénéficiers et corps ecclésiastiques français, seront mis en vente. Pour expédition conforme, signé Reubel, Président.”

(5) Ibidem, Register 1189, Arrêtés et Instructions, 2e Bureau, n° 28 du 11 Pluviôse an IV, Arrêté du Directoire Exécutif qui détermine le mode et les conditions des ventes ordonnées par la loi du 4 Pluviôse an IV : „Article 1er. Les meubles et immeubles nationaux situés dans les neuf Départements de la Belgique seront vendus dans les mêmes formes que les autres Domaines Nationaux de la République. Article 2. Jusqu'à ce que les administrations des Départements soient organisées, les ventes seront faites par les administrations d'arrondissement actuellement existantes.”

(6) *Collection Générale des lois et des actes du Corps Législatif et du Directoire exécutif. Messidor, Thermidor, Fructidor an IV*, Paris, Boek 87, blz. 299, Loi du 15 Fructidor an IV „Article 1 : Les ordres et congrégations réguliers, monastères, abbayes, prieurés, chanoines réguliers, chanoinesses et généralement toutes les maisons ou établissements religieux de l'un et de l'autre sexe, sont supprimés dans les départements réunis par la loi du 9 Vendémiaire dernier, ainsi que sur l'ancien territoire de la république.”

(7) Ibidem, blz. 301 : „Article 11 : les membres des maisons ou établissements supprimés par la présente loi recevront chacun, en représentation de leurs pensions de retraite, savoir les abbés, prieurs, religieux et chanoines réguliers, un capital de quinze mille francs ; les frères laïcs ou convers qui ont fait des vœux solennels, et les frères qui rapporteront un engagement contracté en bonne forme entre eux et leurs monastères, un capital de cinq mille francs ; les religieuses et chanoinesses, un capital de dix mille francs ; les sœurs converses qui ont fait des vœux solennels et les sœurs qui rapporteront un engagement contracté en bonne forme entre elles et leur couvent, un capital de trois mille trois cent trente quatre francs.”

(8) Ibidem, blz. 302 : „Article 20 : Sont exceptées des dispositions de la présente loi, les maisons de religieuses dont l'institut même a pour objet l'éducation publique ou le soulagement des malades, et qui, à cet effet, tiennent réellement en dehors des écoles ou de salles de malades, lesquelles maisons continueront, comme par le passé, d'administrer les biens dont elles jouissent.”

seminariën, alsmede de nog tijdelijk gespaard gebleven kloosters en begijnhoven genationaliseerd⁹.

Een maand vroeger reeds, bij het decreet van 5 Brumaire jaar VI (26-10-1797), was het Directoire er toe overgegaan al de bezittingen van die kerken en pastorijen, kapelaanschappen en diakenijen onder sekwestering te plaatsen, waarvan de geestelijken geweigerd hadden de eed van „gehechtheid en van getrouwheid aan de Republiek en aan de Constitutie van het jaar III” te zweren of de vlucht hadden genomen¹⁰. Onder regie geplaatst en beheerd zoals alle andere nationale goederen, moest deze inbeslagname uitgevoerd worden, zelfs indien de betrokkenen nadien op hun eerste weigering waren teruggekomen en toch, maar na de tijd door het Directoire vastgesteld, de eed hadden afgelegd¹¹.

Volledigheidshalve dient hieraan nog toegevoegd te worden dat de verbeurdverklaring van de eigendommen van de gilden op 6-6-1796 was afgekondigd¹²; de inbeslagname van de goederen van de uitgeweken Belgische adel tenslotte was automatisch voortgevloeid uit de Franse wetsbepalingen terzake¹³.

Al deze voornoemde nationalisatiewetten werden aangevuld door een aantal verkoopswetten die de veiling van de genaaste goederen verordenden en er de wijze en voorwaarden van opgaven.

(9) *Pasinomie*: deel VIII, blz. 121, wet van 5 Frimaire jaar VI: „Article 1: les chapitres séculiers, les bénéfiques simples, les séminaires et... sont supprimés dans les départements réunis par la loi du 9 Vendémiaire an IV... Article 7: Les dispositions de l'article 11 de la loi du 15 Fructidor an IV, en ce qui concerne la présentation des pensions de retraite, sont applicables à chacun des membres des établissements supprimés... Article 13: les maisons religieuses dont l'institut a pour objet l'éducation publique ou le soulagement des malades sont supprimées...”

(10) *Ibidem*, add., blz. 9, Besluit van het Uitvoerend Directoire van 5 Brumaire jaar VI, (26-10-1797).

(11) R.A.G. Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 361, Financiën, 3de Afd., 1ste Sect., 1e Onderverdeling, Parijs, 23 Nivôse jaar IV, blz. 198, De Minister van Financiën aan de Beheerders van het departement van de Schelde: „L'arrêté du Directoire Exécutif du 5 Brumaire dernier, relatif au séquestre à apposer sur les biens, maisons, presbytérales et églises des cures nos desservies et de celles où le culte seroit exercé par les ecclésiastiques qui n'auroient pas prêté le serment requis par la loi du 19 Fructidor dernier... Le Directoire Exécutif qui a délibéré le 15 dernier qu'il n'y avoit lieu à séquestrer les biens, maisons, presbytérales et églises de toutes les cures dont le desservant n'avoit pas prêté le serment à l'époque de l'enregistrement de l'arrêté du 5 Brumaire... et ce séquestre doit avoir lieu, dans le cas même où les ministres auroient prêté leur serment... si ce serment est postérieur à l'époque déterminée par la délibération du Directoire Exécutif.”

(12) *Ibidem*, Register n° 1194, Rép. 322, Rapports du 2 Bur., 3 Messidor an IV, Bouteville, commissaire du Gouvernement, annonce que: „... le Directoire exécutif a par un arrêté du 9 Floréal an IV ordonné la promulgation dans les neuf Départements réunis de l'article 28 de la Section 2e de la loi du 5 septembre 1791 v.s... Le dit article... porte que les Anciennes Milices Bourgeoises, Compagnies d'arquebusiers, fusiliers, chevaliers de l'arc ou de l'arbalète, Compagnies de volontaires et toutes autres, sous quelque forme et dénomination que ce soit, sont supprimées.”

(13) *Collection Générale des lois et des actes du Corps Législatif et du Directoire exécutif*. Boek 72, blz. 221: Loi du 5 Frimaire an VI (25-11-1797) Article 1... toutes les corporations laïques des deux sexes sont supprimées dans les départements réunis.

Wij zullen ons beperken tot het weergeven van de essentiële kenmerken van deze wetgeving, die in de loop der verkoopperiode belangrijke wijzigingen heeft gekend, die in ruime mate de deelneming of de onthouding van de verschillende kopersgroepen bij het verwerven van nationale goederen bepaald hebben.

De eerste, trouwens zeer kortstondige verkoopperiode ging door onder het beheer van de reeds vermelde wet van 24-1-1796 en het besluit van het Directoire van 31-1-1796.

Ingevolge artikel XVI van dit besluit moest de koper binnen de 3 dagen na de toewijzing de 3/12 van de totale koopsom in klinkende munt uitkeren en de andere twaalfden, eveneens in munt of equivalente waarden, van maand tot maand, derwijze dat alle schuld vereffend werd binnen één jaar ¹⁴.

Deze voor de kopers reeds ongunstige betalingsvoorwaarden en termijnen werden daarenboven nog verzaamd door een veel te hoge schatting van de goederen en door het verplicht gelijkstellen van de minimum koopsom met deze schatting. Het is niet te verwonderen dat al deze weinig aantrekkelijke voorwaarden de bijval van de eerste verkoopzittingen in de Belgische departementen in het gedrang hebben gebracht; het aantal kooplustigen dat zich onder dat verkoopstelsel in de venduhuizen aangeboden heeft, is dan ook uiterst gering.

De tweede verkoopperiode, waarin achtereenvolgens de wetten vallen van 6-11-1796, van 20-2-1797, van 19-8-1797 en van 30-9-1797, werd gekenmerkt door een veel grotere tegemoetkoming van de staat ten overstaan van de kopers. Zo bracht bvb. de wet van 16 Brumaire jaar V (6-11-1797) een aanzienlijke versoepeling in de schatting der goederen, de betalingsmodaliteiten en de afbetalingstermijnen ¹⁵.

Een eerste winstpunt voor de kopers lag in de schatting van de goederen die aanmerkelijk verlaagd werd. Waar voordien de goederen tot 30 en zelfs tot 40 maal de jaarlijkse opbrengst geschat werden, beperkte de wet van 16 Brumaire deze schatting tot 15 maal deze opbrengst.

Een totale wijziging, ook uiteraard voordelig voor de kooplustigen, kwam voor in de wijze van betalen.

Nu moest nog slechts 1/20 van de instelprijs uitgekeerd worden in munt binnen de 10 dagen van de toewijzing en een 2de 1/20 binnen de 6 maanden; 4/10 van de instelprijs mochten, in een termijn van 4 jaar vereffend worden in 4 obligaties of in onderhavige schuldbekentenissen. Aldus diende maar de helft van de instelprijs in klinkende munt of daarmee gelijkgestelde waarden gestort te worden; wat het overige deel van de koopsom aangaat, te weten de 2de helft van de instelprijs plus wat erbij kwam door

(14) R.A.G. Fonds van het departement van de Schelde, Register met de verkoopprocessen-verbaal n° 1308; artikel III van de verkoopvoorwaarden: „Conformément à l'article XVI de l'arrêté du 11 Pluviôse, l'adjudicataire payera, dans les trois jours de l'adjudication, les trois douzièmes du prix total de l'adjudication en monnaie d'or ou d'argent, et dans le mois suivant, les neuf autres douzièmes en neuf Cédules hypothécaires sur le bien vendu, payables en même monnaie d'or ou d'argent et exigibles, savoir: la première à la fin du 4me mois, et les autres de mois en mois en sorte que la dernière soit payée dans l'année du jour de l'adjudication.”

(15) Ibidem, 1310, Algemene verkoopvoorwaarden, art. 9-16.

opbod, dit kon afgelost worden in gedeprecieerde staatsfondsen.

Dezelfde wet bood de kloosterlingen, waarvan de instellingen afgeschaft waren geworden, tevens de gelegenheid onder gunstige voorwaarden nationale goederen te verwerven: de hun toegekende retraitsbons mochten nu gebezigd worden tot betaling van de geveilde en door hen verworven eigendommen ¹⁶.

De deelneming van de geestelijkheid aan de veilingen, die in sommige departementen zeer aanzienlijk was, is echter van kortstondige duur geweest, want krachtens de wet van 2 Fructidor jaar V (19-8-1797) werden de retraitsbons niet meer ter betaling aanvaard. Vanaf dat tijdstip zijn de geestelijken, als kopers van nationale domeinen, nagenoeg van het toneel verdwenen.

Het is ook in deze beginperiode van de verkoop dat de buitenlanders, hoofdzakelijk vertegenwoordigd door Franse bankiers en leveranciers van het leger, een belangrijk deel van de toentertijd geveilde goederen voor zich genomen hebben.

Begunstigd door de erbarmelijke toestand van de Franse financiën, die de staat in een volledige afhankelijkheid ten opzichte van hen stelde, begünstigd ook door allerlei tegemoetkomingen van de Republiek, o.a. in de wijze van betalen, namen deze buitenlandse kopers vnl. in het jaar 1797, in alle Belgische departementen zeer actief aan de veilingen deel. Samen met de geestelijkheid die 4220 hectaren voor haar rekening nam, verwerft deze groep kopers tot op 31-12-1797, in het departement van de Schelde alleen, niet minder dan 590 eigendommen met een totale oppervlakte van 6164 hectaren of nagenoeg de $\frac{2}{3}$ van het aantal artikels, in deze periode geveild ¹⁷.

De derde verkoopperiode tenslotte werd ingeluid door de wet van 28 Vendémiaire van het jaar VII (17-10-1798) die nadien geen belangrijke wijzigingen meer zal ondergaan en gekenmerkt werd door een radicale wijziging van de verkoopvoorwaarden ten voordele van de Franse schatkist ¹⁸. Twee gezonde principes lagen aan de basis van deze wet: ten eerste moest voortaan de koopsom volledig uitgekeerd worden, niet meer in papieren waarden, maar in klinkende munt; ten tweede werden de betalingstermijnen aanzienlijk ingekort. Van nu af aan kon dus niet meer gespeculeerd worden op de steeds meer toenemende waardevermindering van de Rijkswaarden. Onder deze omstandigheden zou de kooplust van velen zonder twijfel merkkelijk geluwd zijn, indien de verkoopadministratie niet als tegenhanger van deze voor de schatkist uiterst voordelige beschikkingen een andere, voor de

(16) Ibidem, artikelen 22-23-24 van de verkoopvoorwaarden: „Les ci-devant Religieux, Religieuses et autres personnes comprises dans la suppression du clergé régulier, dans la ci-devant Belgique, continueront à être admis à payer les Domaines qu'ils achèteront directement avec les bons qui leur sont délivrés pour leur tenir lieu de pension de retraite; l'excédant seulement du prix qu'ils n'auront pas acquitté avec ces valeurs, sera payé comme il est dit ci-dessus, savoir en numéraire, obligations ou cédules, jusqu'au montant de la moitié de la première offre, et le surplus en effets de la dette publique.

(17) J. Lambert, *op. cit.*, blz. 168 en 169.

(18) *Pasinomie*, deel VIII, blz. 367.

kopers gunstige regeling had weten te voorzien door de schatting van de te koop gestelde goederen terug te brengen tot op achtmaal de opbrengst van 1790.

Nochtans, deze wetgeving kwam in feite te laat om nog enige wijziging te kunnen brengen in de resultaten van de verkoop der nationale goederen. Het grootste deel van deze goederen, in het bijzonder de grote landbouwbedrijven, was immers op dit ogenblik reeds onder de hamer gebracht.

Het is een gemeenplaats in de literatuur over de verkoop van de nationale domeinen te herhalen dat, naast de geestelijken, de buitenlandse financiers en leveranciers van de Republiek, de stedelijke burgerij het meest baat gevonden heeft in de grootscheepse verkoop van de nationale goederen.

In het bezit van goed en goud en zinnend op een voordelige belegging van haar kapitalen of op winstbejag door de verdere verhandeling van de verworven eigendommen, kon haar tussenkomst in de veilingen inderdaad geen twijfel laten; alle recente studies over de verkoop van de nationale domeinen in de Belgische departementen hebben dan ook nogmaals met nadruk het predominerend aandeel van de burgerij onderstreept.

Toch leek het ons noodzakelijk ook een poging te doen om de juiste rol te bepalen die een andere belangrijke, alhoewel minder begunstigde sociale groep, te weten de boeren, gespeeld heeft in deze massale overdracht van onroerende goederen. Een antwoord te geven op de vraag in welke mate de boeren gekocht hebben en op welk tijdstip, vóór of na het Concordaat van 1801, is dus het doel van de hierna volgende bladzijden.

Onder de benaming „boeren” rangschikken we de landbouwers-eigenaars en de pachters; bij deze laatsten werden gevoegd de huurders van het platteland met onaangegeven beroep maar van wie best verondersteld kan worden dat ook zij landbouwers waren.

Voornaam zijn de boeren in een studie over de verkoop van de nationale goederen omdat het eigendom, hoe klein ook, de voedingsbodem is van de ontvoogding. Waar de landbouwers eigenaar worden, kunnen ze zich losmaken van velerlei verplichtingen ten overstaan van hun vroegere pachter. Zij stijgen hierdoor in aanzien en de plaats die zij in het maatschappelijk leven innemen wordt tegelijkertijd opgevoerd. Vrijer en franker kunnen zij hun eigen wegen bewandelen en alzo gaandeweg deelnemen aan het politiek en sociaal beheer van hun gemeente.

Welk percentage van de totale verkochte oppervlakte de landbouwers in bezit genomen hebben, kon worden vastgesteld voor 3 departementen en één arrondissement¹⁹⁻²²:

(19) I. Delatte, *La vente des Biens Nationaux dans le Département de Jemappes*, blz. 55.

(20) R. Molleman, *Bijdrage tot de studie der Brugse kopers van Nationale Goederen in het Arrondissement Brugge*, blz. 55 en 64. Licentiaatsverhandeling, Seminarie Hed. Gesch., R.U.G.

(21) J. Lambert, *op. cit.*, blz. 190, 192 en 205.

(22) I. Delatte, *La vente des Biens Nationaux dans l'Arrondissement de Namur*, blz. 233, 234, 264 e.v.

	<i>Tot. opp. verkoche nat. domeinen</i>	<i>Opp. gekocht door boeren</i>	<i>%</i>	<i>Tot. aantal kopers</i>	<i>aantal eige- naars en pachters</i>
	<i>ha</i>	<i>ha</i>			
Dep. Jemappes (Henegouwen)	42.875	9.997	23	2000	—
Dep. Leie (W.-Vlaanderen)	34.632	5.358	15	Bruggelin- gen: 373	—
Dep. Schelde (O.-Vlaanderen)	27.079	2.580	9.53	2396	1095
Arron. Namen	10.507	1.160	15.03	440	58
	115.093	19.095	16.5	—	—

Met een aandeel van 19.000 hectaren op 115.000 en met een percentage dat schommelt tussen 9.53 en 23 hebben de landbouwers gemiddeld 16,5 % van de nationale domeinen die in deze 4 landsdelen geveild werden, voor zich weten te nemen.

De deelneming van de boeren, over gans de verkoopperiode 1796-1813 genomen, kan bijgevolg betrekkelijk gering genoemd worden, vooral wanneer men bedenkt dat in sommige Noordfranse departementen deze kopersgroep het merendeel van de geveilde goederen heeft kunnen verwerken ²³.

Voegen we hier onmiddellijk aan toe dat de eerder fragmentarische, maar toch voldoende gegevens die we bezitten over de deelneming van deze koperscategorie aan de veilingen in andere Belgische departementen, deze eerste vaststelling bevestigt.

Zo namen in het departement van de Ourthe, en dit in de beste verkoopperiode, te weten gedurende het Directoire en het Consulaat, slechts 60 landbouwers aan de veilingen deel. En onder de 32 belangrijkste kopers die het departement bewonen en samen méér dan 10.000 hectaren kochten, d.w.z. de helft van de in dit departement verkochte oppervlakte, treft men geen enkele landbouwer-eigenaar of pachter aan ²⁴; ook in dit departement kan de deelneming van de landbouwers dus niet anders dan zeer beperkt gebleven zijn.

De geringe tussenkomst van de landbouwers komt echter nog duidelijker tot uiting bij het natellen van het aantal hoeven dat zij verworven hebben.

Onderstreept dient te worden dat de hierna volgende tabel niet al de geveilde hoeven omvat, maar uitsluitend de grote en middelmatige bedrijven met een oppervlakte van méér dan 15 hectaren; uitzondering hierop vormt dan het departement van de Ourthe waar alleen de hoeven van meer dan 40 hectaren vermeld konden worden:

(23) G. Lefebvre, *Les paysans du Nord pendant la Révolution Française*, blz. 958.

(24) I. Delatte, *La Vente des Biens du Clergé dans le Département de l'Ourthe*, blz. 28.

	<i>Aantal ver- kochte hoeven</i>	<i>Andere kopers dan landbouwers</i>	<i>landbouwers- eigenaars en pachters</i>
Dep. Jemappes	258	209	21 + 28 = 49
Dep. Ourthe	612	552	60
Dep. Schelde ²⁵	197	183	6 + 8 = 14
Arron. Namen	104	95	5 + 4 = 9
	1171	1039	132(12%)

Op 1171 landbouwbedrijven van meer dan 15 hectaren kochten de landbouwers er bijgevolg 132; opmerkelijk hierbij is dan wel — we laten de hoeven van het departement van de Ourthe, van dewelke het onmogelijk bleek vast te stellen of ze nu gekocht werden door landbouwers-eigenaars of pachters, buiten beschouwing — dat het merendeel van deze bedrijven, 40 op 72, door pachters verworven werden.

In totaal kochten de landbouwers dus slechts 12 % van deze categorie te koop gestelde landbouwbedrijven.

En voor het departement van de Schelde althans groeit het aandeel van de boeren niet wanneer men hun deelneming aan de koop van hoeven, kleiner dan 15 hectaren, in oenschouw neemt.

In dit departement werden 57 zulke landbouwbedrijven verkocht in de periode 1796-1813; daarvan gingen er slechts 2 naar landbouwers-eigenaars en 4 naar pachters die samen aldus opnieuw maar 10 % van het totaal aantal kopers van deze hoeven uitmaken.

Alles wijst er trouwens op dat ook in de andere Belgische departementen het aandeel van de landbouwers geen ander beeld krijgt. Zo zijn er voor het departement van de Leie wel geen juiste cijfers voorhanden, maar bij het overlopen van de koperslijsten wordt het toch wel duidelijk dat ook in dit departement de overgrote meerderheid van de landbouwbedrijven niet door de landbouwers verworven werd, maar wel door de Franse maatschappijen, de geestelijkheid en voornamelijk door de Brugse burgerij, die alleen er reeds meer dan 100 voor eigen rekening nam ²⁶.

Het is niet mogelijk gebleken het juist aantal boeren te bepalen dat in elk van de besproken departementen aan de veiling van de nationale goederen heeft deelgenomen; de voorhanden liggende gegevens lieten ons echter wel toe te bepalen dat in deze departementen, met uitzondering van het Scheldepartement, dit aantal, zowel in absolute cijfers als in verhouding tot het volledig aantal kopers, eerder klein geweest is. A fortiori is dan ook, en het departement van de Schelde ontsnapt ditmaal niet aan de algemene regel, de verhouding van het aantal kopende boeren tot deze volledige beroepsgroep zeer gering geweest.

(25) In verhouding tot de andere departementen kan dit aantal wel bijzonder klein lijken; vergeten we echter niet dat Oost-Vlaanderen bij uitstek een streek van kleine bedrijven is.

(26) R. Molleman, *op. cit.*, blz. 103.

Een eerste treffend voorbeeld van deze qua aantal beperkte deelneming van de boeren vinden we terug in het departement van de Ourthe waar, zoals reeds eerder aangestipt, slechts 60 landbouwers zijn overgegaan tot het kopen van nationale goederen gedurende de zeer belangrijke verkoopjaren 1796-1801.

Opvallend in dit departement is ook de vrijwel volledige onthouding van de grote landbouwers en pachters: op een totaal van 1000 landbouwers die een hoeve van meer dan 30 hectaren uitbaatten, treft men er immers slechts 11 aan die zich tot een koop hadden laten verleiden²⁷. Heel zeker hebben heel wat meer landbouwers in de jaren na 1801 aan de veilingen deelgenomen, maar toen waren in dit departement reeds de $\frac{3}{4}$ van de nationale goederen, waaronder practisch al de grote landbouwbedrijven en percelen, geveild geworden.

En ook in het departement van Jemappes, een departement waar de landbouwers met een verwerving van 23 % van de verkochte goederen nochtans aan de spits staan, kan het aantal kopende boeren niet zeer groot geweest zijn: want niet de talrijke, kleine keuterboeren zijn het die baat gevonden hebben bij de te koop gestelde nationale domeinen, wel echter de weinig talrijke, reeds welgestelde boeren en grote pachters die van de hen geboden gelegenheid ijverig gebruik gemaakt hebben ofwel om hun bezit te vergroten ofwel om hun pachtgoederen in eigendom te verwerven.

Dit komt zeer duidelijk tot uiting bij het nakijken van het aandeel dat de landbouwers genomen hebben in de verwerving van de grote landbouwbedrijven, te weten de hoeven met een oppervlakte van méér dan 40 hectaren. 49 landbouwers, waaronder 28 pachters, kochten elk zulk een hoeve en verwierven aldus in het geheel niet minder dan 4.000 hectaren²⁸.

Met een gemiddelde aanwinst per koop van 80 hectaren verkreeg deze kleine, maar financieel sterke landbouwersgroep, die dan ook gerust bij de rurale burgerij mag ingedeeld worden, dus reeds 40 % van de totale oppervlakte die de boeren in dit departement voor zich genomen hebben.

Door gebrek aan gegevens was het niet mogelijk vast te stellen hoeveel landbouwers deelgenomen hebben aan de koop van de in dit departement veelvuldig voorkomende middelmatige en kleine landbouwbedrijven, maar zeer talrijk kunnen ze wel niet geweest zijn: we weten immers dat de overgrote meerderheid van deze hoeven in handen gekomen is van de burgerij²⁹.

Maar in elk geval zal, met wat van deze categorieën hoeven naar de landbouwers gegaan is, reeds het allergrootste deel geveild worden zijn van de 9.900 hectaren die de boeren in dit departement verworven hebben.

Wij durven dan ook besluiten dat in het departement van Jemappes, voor wat de boerenstand aangaat, de enige grote begunstigden dienen gezocht te worden in de in aantal beperkte groep van de bemiddelde land-

(27) I. Delatte, *La Vente des Biens du Clergé dans le Département de l'Ourthe*; blz. 26.

(28) Ibidem, *La vente des Biens Nationaux dans le Département de Jemappes*, blz. 89 e.v.

(29) Ibidem, blz. 87.

bouwers en pachters die, met een verwerving van een klein aantal grote landbouwbedrijven, toch reeds 10% van het totaal der geveilde goederen hebben weten te bemachtigen.

De talrijkere kleine keuterboeren die voornamelijk na 1801 in de verkoopzalen verschenen zijn en gemiddeld minder dan 1 hectare verwierven, hebben zich, dat staat wel vast, moeten tevreden stellen met een zeer bescheiden deel van wat aan de boeren gekomen is ³⁰.

Meer statistische gegevens inzake het aantal verwerfers van nationale goederen staan echter ter beschikking voor één departement en één arrondissement.

In het departement Namen en het departement van de Schelde zijn inderdaad niet alleen het totaal aantal kopers gekend, maar ook het juiste aantal landbouwers dat aan de veilingen deelnam.

In nauwe overeenstemming met wat reeds voor de hierboven besproken departementen vastgesteld werd, staat ook het arrondissement Namen.

Slechts 58 landbouwers, of nauwelijks 13 % van het volledig aantal kopers, verwierven nationale domeinen; toch kocht deze kleine groep nog 11,03 % van de te koop gestelde nationale goederen, d.w.z. 2 % méér dus nog dan de nochtans zeer talrijk kopende boeren van het departement van de Schelde ³¹.

Maar ook onder hen is het tenslotte maar een kleine minderheid, bestaande uit 13 personen, die het grootste deel van de verwervingen voor eigen rekening genomen heeft, te weten 9 grote hoeven en 4 uitgestrekte landerijen met een gezamenlijke oppervlakte van 751 hectaren.

Duidelijk is het dat deze landbouwers, die samen 63 % verwierven van wat de boeren in dit arrondissement opkochten, moeten ondergebracht worden in de categorie van de reeds eerder genoemde financieel sterke landbouwers en pachters die, ondanks een aantal moeilijke jaren voor het boerenbedrijf, er toch in geslaagd waren voldoende winsten te maken om aan de veilingen deel te nemen ³².

In het departement van de Schelde integendeel vertoont de deelneming van de boeren, voor wat hun aantal betreft, een beeld dat een schrille tegenstelling vormt met wat opgemerkt werd in de andere departementen.

In dit departement werden, in de verkoopperiode 1796-1813, 2396 verwerfers van nationale goederen geteld ³³; onder hen waren er niet minder dan 1095 boeren ³⁴.

Deze 1095 landbouwers kunnen onderverdeeld worden in:

(30) I. Delatte stelt het aantal kopers in dit departement vast op 2000. Houdt men er rekening mede dat 150 geestelijken nationale goederen verwierven, dat de burgerij, afzonderlijk genomen, in aantal de belangrijkste kopersgroep uitmaakt, dat ook nog veel anderen (vreemdelingen, edellieden, ambtenaren) gekocht hebben, dan ligt het voor de hand dat het aantal kopende boeren toch slechts enkele honderden groot kan geweest zijn.

(31) I. Delatte, *La Vente des Biens Nationaux dans l'Arrondissement de Namur*, blz. 263 e.v.

(32) *Ibidem*, blz. 229.

(33) J. Lambert, *op. cit.*, blz. 205.

(34) *Ibidem*, blz. 190.

- 480 eigenaars die 1080 hectaren of 41.8 % verwierven;
- 615 pachters die 1500 hectaren of 58.2 % verkregen.

De pachters, trouwens ook de talrijkste groep, hebben zich dus de hoofdbrok toegeëigend van hetgeen de landbouwers verwierven.

Deze koperscategorie overschouwend stellen we vast dat zij bijna de helft, juist geteld 46 % van het totaal aantal kopers uitmaakt; toch heeft die massa kopers slechts 9.53 % van al de in het departement geveilde goederen kunnen bemachtigen.

De verklaring voor dit wel bijzonder klein aankooppercentage dient gezocht te worden zowel in het klein aantal landbouwers dat bedrijven of landerijen van enig belang kocht als in de daarenboven eerder bescheiden gemiddelde oppervlakte van de door hen gekochte percelen.

Want in gans deze kopersgroep worden slechts 58 personen aangetroffen die meer dan 10 hectaren kochten; zij verwierven in het geheel 1106 hectaren en deden also een gemiddelde aankoop van 19 hectaren.

En waar in het departement van Jemappes een kleine groep van 49 landbouwers evenveel grote landbouwbedrijven naastte met een totale oppervlakte van ongeveer 4000 hectaren, dan treffen we in gans het departement van de Schelde er slechts 2 aan die méér dan 50 hectaren verworven hebben.

Trouwens ook het aantal Oostvlaamse boeren dat landbouwbedrijven of landerijen met een oppervlakte van 20 tot 50 hectaren gekocht heeft, blijft nog altijd zeer klein. Wij telden er slechts 14, waaronder 6 pachters.

58 landbouwers verwierven dus de kleine helft van de nationale goederen die aan de boeren gekomen zijn; de overblijvende 1474 hectaren, verdeeld over 1037 boeren, geven een gemiddelde aanwinst van slechts 1.42 hectare. Merken we tenslotte ook nog op dat de landbouwers zich in het algemeen beperkt hebben tot één enkele koop, bijna altijd in de gemeente gelegen waar ze wonen.

Het hierboven opgegeven klein aantal grote landbouwbedrijven dat de boeren gekocht hebben, doet reeds uitschijnen dat slechts een gering percentage van de gegoede Oostvlaamse landbouwers aan de koop van de nationale domeinen heeft deelgenomen.

Dit komt nog duidelijker tot uiting bij het raadplegen van de lijst van de meest belaste personen van het departement³⁵ die 1177 personen telde, waaronder 328 (27.86 %) landbouwers.

Berekenen we nu welk aandeel de verschillende beroepsgroepen van dit kapitaalkrachtige bevolkingsdeel in de aankoop van de nationale goederen genomen hebben, dan merken we dat de landbouwers, 53 in aantal, de talrijkste groep vormen; terzelfdertijd kan echter vastgesteld worden dat nauwelijks 16 % van de meest belaste boeren zich aan het kopen van deze goederen heeft gewaagd, ten overstaan van 35 % van de openbare mandata-rissen en 32 % van de handelaars.

Weliswaar zijn de landbouwers die de financiële mogelijkheden bezaten om aan de veilingen deel te nemen en dit ook gedaan hebben, in absolute cijfers gezien dus het grootst in aantal, maar in verhouding tot de getal-

(35) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 961, Elections de l'an XI.

sterkte van hun beroepsgroep zijn ze in het departement van de Schelde toch wel erg in gebreke gebleven ten opzichte van de andere beroepsgroepen.

Tot nu toe is algemeen aanvaard geworden dat in de eerste jaren van de veiling van de nationale domeinen, d.w.z. gedurende de periode 1796-1802, de landbouwers er zich van onthouden hebben zulke goederen te kopen. Financiële redenen werden voor deze onthouding als wel niet van belang ontbloomt, doch niet als doorslaggevend beschouwd; de landbouwers hadden immers, niettegenstaande allerlei moeilijkheden, genoeg geld verdiend om aan de veilingen te kunnen deelnemen.

Er kan natuurlijk niet aan getwijfeld worden dat de toestand van de landbouwers, gedurende de jaren, die de verkoop van de nationale domeinen voorafgingen en zelfs nog tijdens de eerste twee jaren van de veilingen, weinig schitterend kan geweest zijn. Want in de jaren 1792-1798 was de landbouw getroffen geworden door een aantal onheilen die heel zeker zwaar op deze economische sector gedrukt hebben: vernoemen wij de plunderingen van de doortrekkende troepen en het zeer verspreide banditisme gekenmerkt door het optreden van de „branders”, de militaire op-eisingen en de verhoging van de opgelegde contributies, de strenge winter van 1794, de veepest die in de jaren 1797-1798 voornamelijk de Waalse gebieden teisterde en tenslotte nog de beginnende conscriptie die het sein gaf tot de „boerenkrijg” die kort maar hevig woedde in verschillende van onze gewesten ³⁶ - ³⁷.

Maar toch zou het onjuist zijn hieruit af te leiden dat de boerenstand geruïneerd uit deze reeks van ongelukken zou gekomen zijn.

Want naast al deze drukkende factoren vertoonde de landbouwsituatie toch ook een aantal lichtpunten — de voortdurende stijging van de levensduurte die een gevoelige verhoging van de prijzen van de levensmiddelen met zich meebracht en de openstelling van de Franse markt die nieuwe uitvoermogelijkheden opende voor onze landbouwers zijn er de twee marktste voorbeelden van — die deze economische bedrijvigheid dan weer in gunstige zin beïnvloed hebben.

Dat de financiële toestand van de landbouw niet zó slecht kan geweest zijn wordt trouwens bevestigd door het gering aantal verplichte verkopeningen van landbouwbedrijven en door de hoge prijzen die de landbouwers geboden hebben op de veilingen van het jaar 1797 ³⁸.

Naast de overtuiging, die in sommige streken van het land lange tijd levendig is gebleven dat de Oostenrijkse Restauratie tot de mogelijkheden bleef behoren ³⁹, zou de hoofdreden van de onthouding van de landbouwers echter voornamelijk te zoeken zijn geweest in de sterke gehechtheid van de landelijke bevolking aan de katholieke kerk; de grote invloed door

(36) I. Delatte, *La Vente des Biens Nationaux dans le Département de Jemappes*, blz. 45 en 46.

(37) Ibidem, *La Vente des Biens Nationaux dans l'Arrondissement de Namur*, blz. 229.

(38) Ibidem, *La Vente des Biens Nationaux dans le Département de Jemappes*, blz. 45 en 46.

(39) Ibidem, blz. 46.

de geestelijkheid uitgeoefend, zou de boeren verhinderd hebben aan de veilingen deel te nemen en zou bijgevolg de grootste rem geweest zijn op hun deelneming.

Door sommigen werd dan ook geoordeeld dat in deze periode de landbouwers bijna uitsluitend in dienst van de vroegere geestelijke bezitters zouden gekocht hebben of met het vooropgesteld idee van teruggave in „betere tijden” ⁴⁰.

Hebben de boeren nu inderdaad, vóór het sluiten van het Concordaat, de departementale verkoopzalen wel zó gemeden als algemeen verondersteld wordt; en indien ja, zijn het wel de hierboven reeds aangehaalde politieke en religieuze factoren alleen die hierbij een doorslaggevende rol gespeeld hebben? Het valt niet te loochenen dat in het departement van de Ourthe de deelneming van de landbouwers in deze periode wel bijzonder klein is geweest; gedurende het Directoire en zelfs nog gedurende het Consulaat hebben inderdaad slechts een 60-tal boeren, of minder dan 1 % van hun totaal aantal, aan de veilingen deelgenomen; opvallend hierbij is ook, met slechts 11 vertegenwoordigers op meer dan 1000, de onthouding van de bezitters of pachters van de grote landbouwbedrijven ⁴¹.

Maar de landbouwers van dit departement hebben niet alleen vóór het sluiten van het Concordaat weinig talrijk en in geringe mate aan de veilingen deelgenomen; ook na 1801 hebben zij, alhoewel in grotere getale dan voordien, geenszins in massa gekocht of veel in hun bezit gekregen, zoals op te maken valt uit de lijst van de belangrijkste kopers van het departement, die slechts 2 boeren als kopers kan vermelden ⁴².

Hetzelfde verschijnsel doet zich ook voor in het departement van de Leie en in het arrondissement Namen waar, gedurende de jaren 1797-1799, zowel het aantal boeren-kopers als hun aandeel in de verwervingen wel buitengewoon klein geweest is ^{43 - 44}.

In het departement van Jemappes hebben de landbouwers-eigenaars en de pachters, in de beginperiode van de verkoop, gaande van december 1796 tot december 1797, integendeel wel zeer actief aan de veilingen deelgenomen, de eersten met het oog op de uitbreiding van hun eigendom, de anderen om in het bezit te komen van hun pachtgoed.

Dit geschiedde trouwens met succes, want hun verwervingen vertegenwoordigen niet minder dan 40 % ⁴⁵ van de 10.000 hectaren die gedurende deze twaalf maanden geveild werden ⁴⁶.

(40) Ibidem, blz. 48, voetnoot 1.

(41) Ibidem, *La Vente des Biens du Clergé dans le Département de l'Ourthe*, blz. 26.

(42) Ibidem, blz. 29.

(43) R. Molleman, *op. cit.*, blz. 65.

(44) I. Delatte, *La Vente des Biens Nationaux dans l'Arrondissement de Namur*, blz. 236.

(45) I. Delatte, *La Vente des Biens Nationaux dans le Département de Jemappes*, blz. 64.

(46) Ibidem, *op. cit.*, blz. 66: „Les ventes aux enchères faites en l'an V (29 décembre 1796 - 22 septembre 1797). Les ventes faites au cours de ces neufs mois sont autrement importantes, tant à raison du nombre que de l'étendue des biens. C'est environ un quart du patrimoine ecclésiastique qui fut exposé aux enchères.

Laten we ons nochtans niet vergissen; het betreft hier niet een massa kopers, maar de reeds vroeger vermelde kleine groep van 50 welgestelde landbouwers die echter evenveel grote landbouwbedrijven op hun naam wisten te brengen ⁴⁷.

Deze periode van belangrijke deelneming bleek echter slechts van korte duur te zijn; immers, zonder enige verklaarbare reden, of het zou moeten zijn dat de morele druk van de geestelijkheid na een periode van aarzeling zich plotseling zeer sterk zou laten voelen hebben, zien we de landbouwers gedurende 4 jaar, tot 1802, uit de verkoopzalen verdwijnen en worden hun aankopen eerder uitzonderlijk ⁴⁸.

Nadien, dus na het sluiten van het Concordaat, verschijnen de landbouwers opnieuw in de verkoopzalen. In tegenstelling met de landbouwerskopers van het jaar 1797 zijn het nu echter meestal kleine boeren die minder dan 1 hectare kopen; hun verwervingen, alhoewel relatief talrijk, hebben echter de sociale resultaten van de verkoop van de nationale domeinen in het departement van Jemappes niet meer gewijzigd ⁴⁹.

In het departement van de Schelde tenslotte verwierven de landbouwers reeds vóór het Concordaat een aanzienlijk deel van de door hen gekochte nationale goederen: 71 % van de 2580 hectaren, met daarin begrepen praktisch al de hoeven, tegen 29 % nadien ⁵⁰.

Hierbij dient aangestipt te worden dat deze kopersgroep, in tegenstelling met wat in het departement van Jemappes wel het geval was, niet beperkt gebleven is tot een klein aantal veelkopende verwervers, maar gevormd wordt door een talrijke groep van 465 kopers ⁵¹, in grote meerderheid landbouwers en pachters, die zich met slechts een gemiddelde aanwinst van 4 hectaren hebben moeten tevreden stellen ⁵².

Kan nu uit deze eerste vaststelling afgeleid worden dat in dit departement althans het oorspronkelijke drukkend verzet van de geestelijkheid tegen de aankoop van nationale goederen op de boerenstand weinig of geen vat heeft gehad? Gelet op de voorgaande gegevens heeft het er wel de schijn van.

Maar voor dit departement werd ook nagegaan welke de verhouding is geweest van de hoeveelheid door de boeren verworven goederen ten opzichte van wat het departement jaarlijks verkocht heeft.

Nu vallen er wel gans andere cijfers in het oog. Want van 5.30 % in 1796, 1.46 % in 1797, 13.41 % in 1798, 8.64 % in 1799, 11.64 % in 1800 en 11.06 % in 1801, springt het aankoopprocent van de boeren ineens over naar 24.65 % in 1802 en 21.90 % in 1803 ⁵³.

In de jaren vóór het Concordaat vertegenwoordigen de aankopen van de

(47) Ibidem, blz. 79.

(48) Ibidem, blz. 64.

(49) Ibidem, blz. 64.

(50) J. Lambert, *op. cit.*, blz. 192.

(51) 465 landbouwers-kopers (185 eigenaars en 280 pachters) op 1095 of 42 % van het totaal aantal boeren dat nationale goederen kocht.

(52) Slechts 42 landbouwers kochten in de tijdspanne 1796-1802 méér dan 10 hectaren.

(53) J. Lambert, *op. cit.*, blz. 192.

landbouwers dus maar een uiterst bescheiden procent van wat in toewijzing kwam; na 1801 echter verdubbelen de boeren onmiddellijk hun aandeel in de verwervingen.

In het departement van de Schelde, en dit geldt in min of meer mate ook voor de andere Belgische departementen, is het dus geenszins aan het toeval te wijten dat de aankopen der boeren deze van de jaarlijks op de markt gebrachte en verkochte goederen niet op de voet volgen. Deze aankopen luisteren naar een invloed van buitenuit.

Voor de jaren 1796 tot en met 1801 zal de strakke houding van de geestelijkheid zich bij de diepgelovige en meer vereenzaamd levende boeren zeer zeker hebben doen gelden. Het Concordaat, dat de verkoop van nationale goederen legitimeerde⁵⁴, heeft dan ook zonder twijfel een gunstige kentering in de geestesgesteldheid van de geestelijkheid teweeg gebracht en meegaande in de aanvankelijk terughouding van sommige plattelandsbewoners in de aankoop van nationale goederen.

Dat in de voornaamste verkooptijd, namelijk in de aanvangsperiode 1796-1797, de landbouwers slechts een geringe rol gespeeld hebben, kan echter niet uitsluitend aan de remmende actie van de geestelijkheid toegeschreven worden. Ook andere belangrijke factoren hebben in deze periode de relatieve onthouding van de boeren in de hand gewerkt.

Een eerste is de toentertijd al te aanzienlijke mededinging van andere sociale groepen.

De landbouwers hadden in de meeste departementen vooreerst te kampen met de kloosterlingen die, tot einde 1797 toe, dikwijls trouwens met het mogelijk herstel van hun kloostergemeenschap voor ogen, van de hen toegewezen retraitsgebouwen gebruik gemaakt hebben om zonder veel tegenstand een belangrijk deel van de in deze periode te koop gestelde domeinen voor zich te nemen⁵⁵⁻⁵⁶.

Zonder veel tegenweer, tenzij van een groep schuldeisers van de Franse staat, meestal bankiers en leveranciers van het Frans leger⁵⁷. Deze hadden, in ruil voor de aan de Franse staat geleende kapitalen of geleverde goederen, verregaande tegemoetkomingen van de Republiek weten los te krijgen en hebben hun aanzienlijke fortuinen en schuldvorderingen met groot voordeel aangewend tot het verwerven van een groot aantal goederen in al de

(54) Pasiomie, 1ste reeks, deel XI, blz. 90-105: „Loi relative à l'organisation des cultes du 18 Germinal an X: Convention entre le Gouvernement Français et Sa Sainteté Pie VII, Art. 13. „Sa Sainteté, pour le bien de la paix et l'heureux rétablissement de la religion catholique déclare que ni elle, ni ses successeurs, ne troubleront en aucune manière les acquéreurs des biens ecclésiastiques aliénés, et qu'en conséquence, la propriété des mêmes biens, les droits et revenus y attachés demeureront incommuables entre leurs mains ou celles de leurs ayant-cause.”

(55) In 1796 en 1797 verwierf de geestelijkheid, in het departement van de Schelde alleen reeds, 4220 hectaren of 42 % van de in deze jaren verkochte domeinen.

(56) I. Delatte, *La Vente des Biens du Clergé dans le Département de l'Ourthe*, blz. 26: „Dans aucune autre région de Belgique on n'a assisté à autant d'efforts déployés par d'anciens religieux, en vue d'empêcher la destruction définitive de leur communauté”.

(57) J. Lambert, *op. cit.*, blz. 172 en 173.

Belgische departementen ⁵⁸.

Vermelden we onder deze vertegenwoordigers van de financiële wereld, naast de Nederlander Jan Alexander Bottereau en de Zwitser Theodore Forestier-De Walwick, voornamelijk de Fransen Lecouteux-Canteleu, Louis Pommier, Victor Bodin en tenslotte nog de meest bekende van hen allen, de bankier en leverancier Jean Baptiste Paulée die, met een verwerving in België van ongeveer 20.000 hectaren, ongetwijfeld de belangrijkste koper van gans deze groep buitenlanders geweest is ⁵⁹.

En na deze twee voornoemde koperscategorieën sprongen de gegoede handelaars en fabrikanten, de renteniers en eigenaars, de ambtenaren en notarissen in de bres om ook hun deel van de nationale goederen te verwerven.

Pas naderhand heeft de massa kleine landbouwers een betere gelegenheid tot kopen gekregen, maar toen was reeds het overgrote deel van de nationale domeinen op de markt gebracht en waren daarenboven de begeerde goederen niet meer te betalen in gedeprecieerde waarden maar in baar geld.

Een andere, maar niet minder belangrijke factor in de oorspronkelijke onhouding van de landbouwers is te zoeken in de grootte van de te koop gestelde percelen.

Want het is ook juist in de beginperiode van de verkoop dat de gemiddelde oppervlakte van deze percelen het grootst is geweest, té groot mits uitzondering om binnen de koopkracht van de kleine boeren te vallen.

En zeker is het dat het langzaam aan kleiner worden van de oppervlakte van de verkochte goederen het sein gegeven heeft tot een meer massale deelneming van de boeren ⁶⁰.

Want gemis aan kooplust ontbrak heel zeker niet bij de doorsnee landbouwer. Zijn verlangen om een stukje grond of zijn pachtgrond te bezitten is uitdrukkelijk. Maar goede wil alleen is niet voldoende: zijn middelen reikten meestal niet ver genoeg om zijn pachtgrond te kunnen kopen of om méér te kunnen verwerven.

Om de landbouwers in meerdere mate te kunnen bereiken had de verkoopadministratie dan ook de percelen, waar dit ook maar enigszins mogelijk bleek, verder moeten verkavelen. Niet zozeer de hofsteden natuurlijk, die meestal niet voor verkaveling vatbaar bleken en dan ook slechts in geringe mate door de landbouwers in bezit genomen werden, doch in elk geval de vele landerijen en weidegronden.

Trouwens, het heeft niet aan officiële aanmaningen ontbroken om de te veilen domeingoederen op grotere schaal te splitsen en alzo méér kooplustigen, en we denken hier in het bijzonder aan de boeren, de gelegenheid

(58) In 1796 en 1797 verwierven de buitenlandse kopers, in het departement van de Schelde, 1944 hectaren of 21 % van de in die periode verkochte goederen.

(59) J. Lambert, *op. cit.*, blz. 170, voetnoten 119, 120 en 121.

(60) R. Molleman, *op. cit.*, blz. 67: „Zij (de boeren) hebben wel in die jaren gekocht, maar dan eerder de schaarse kleinere percelen. Want het aantal percelen dat de huurders ervan zelf kopen verdubbelt onmiddellijk, wanneer de oppervlakte van de verkochte percelen onder de 10 hect. daalt, nl. in het jaar VII met 3.3 hect.”.

In het departement van de Schelde werden in 1797 ongeveer 8900 hectaren verkocht in 824 artikelen, wat 10 hectaren per artikel maakt: in 1800 werden in 1000 artikelen slechts 2000 hectaren geveild of 2 hectaren per artikel.

te bieden hun streven naar bezit te bevredigen ⁶¹.

Het is echter duidelijk, ten bewijze hiervan de grootte van de percelen die de eerste 2, 3 jaren geveild werden, dat de administratie, belast met de verkoop van de domeinen, met deze aanmaningen weinig of geen rekening gehouden heeft.

En ook in de jaren, volgend op de verkoop van de nationale goederen, is de verkaveling van de geveilde goederen een eerder uitzonderlijk verschijnsel gebleven. Want noch de oorspronkelijke kopers, noch zij die bij de voortverkoop als tweede verwervers die goederen in bezit genomen hebben, zijn tot splitsing ervan overgegaan.

Zeer duidelijk komt dit tot uiting in het departement van de Ourthe: hier waren, in 1830, op een totaal van 235 landbouwbedrijven van meer dan 20 hectaren, er slechts 11 verkaveld geworden ⁶².

Zo komt het dat zowel in Oost-Vlaanderen, in Namen als in Henegouwen men wachten moest tot aan het Hollands tijdvak, en in het Luikse zelfs tot na 1830, om de eerste belangrijke verkavelingen, bijna alle het gevolg van voortverkoop, te zien plaatsvinden.

Deze verkavelingen kwamen echter te laat om een nog doorslaggevende invloed te kunnen uitoefenen op de sociale resultaten van de verkoop van de nationale domeinen.

Zeker is het echter dat een vluggere en meer doorgevoerde splitsing van de nationale goederen de plattelandsbevolking, inzonderheid de landbouwers, zou ten goede gekomen zijn; trouwens, waar verkaveling en, zoals verder gezien wordt, voortverkoop plaatsgegrepen hebben, zijn de boeren ontegensprekelijk de grote begunstigden van deze operaties geworden ⁶³.

Een niet te onderschatten deel van de nationale goederen is slechts gedurende een korte tijd aan de oorspronkelijke kopers blijven toebehoren: de voortverkoop van deze goederen immers wordt, alhoewel reeds vroeger begonnen, voornamelijk van 1802 af, een regelmatig voorkomend verschijnsel dat, althans in één departement, wel heel grote verhoudingen blijkt aangenomen te hebben. Bedoeld wordt het departement van de Ourthe waar, tussen 1802 en 1830, niet minder dan 60 % van de landelijke eigendommen van meer dan 20 hectaren van eigenaar veranderden ⁶⁴.

(61) M. Marion, *La Vente des Biens nationaux pendant la Révolution, avec étude spéciale des ventes dans les départements de la Gironde et du Cher*, blz. 436, Appendice V. Règles générales qui doivent servir de base au travail des Experts, pour la division et l'estimation des Biens Nationaux: „1°. Les commissaires experts considéreront la plus grande division des biens à vendre comme le principal objet du travail qui leur est confié: en conséquence ils diviseront les biens autant qu'il sera possible sans détériorer chaque corps de ferme ou domaine, en lots ou portions; 2°. Ils formeront, en opérant cette division, le plus grand nombre de lots que faire se pourra d'une valeur peu considérable, afin qu'il s'en trouve à la portée des citoyens les moins fortunés. Ils concilieront autant qu'il dépendra d'eux, les vues bienfaisantes de la loi avec le bien de l'exploitation et l'avantage de l'agriculture en général...”.

(62) I. Delatte, *La Vente des Biens du Clergé dans le Département de l'Ourthe*, blz. 31.

(63) Ibidem, *La Vente des Biens Nationaux dans l'Arrondissement de Namur*, blz. 235.

(64) Ibidem, *La Vente des Biens du Clergé dans le Département de l'Ourthe*, blz. 30.

Verschillende factoren hebben deze voortverkoop van nationale goederen in de hand gewerkt. Een eerste is ontegenzeggelijk het tot stand komen van het Concordaat dat een aantal nog aarzelende kooplustigen de mogelijkheid geboden heeft, zonder verdere gewetensbezwaren, nationale eigendommen te verwerven.

Van deze gunstige omstandigheid, die alle remmen op het kopen van „zwarte goederen” wegnam, hebben in de eerste plaats de compagnies, maar ook de vreemdelingen, meestal Fransen, dankbaar gebruik gemaakt om met aanzienlijke winsten hun bezit aan nationale goederen van de hand te doen ⁶⁵.

Vernoemen we onder hen slechts de bankier en voorzitter van de Raad der Vijfhonderd Lecouteulx-Canteleu en de leverancier Bodin die in de jaren 1802-1815 al hun in de Belgische departementen gelegen goederen op de markt gebracht hebben ^{66 - 67}.

Een enkele uitzondering op deze algemene regel: de Fransman Paulée die zijn verwervingen nog verscheidene jaren na 1815 in bezit gehouden heeft ⁶⁸.

Terzelfdertijd hebben ook nog twee andere omstandigheden deze voortverkoop begunstigd. Het zijn enerzijds de economische crisis waarmede België in de jaren 1810 en 1811 af te rekenen had en anderzijds de geleidelijke maar voortdurende prijsstijgingen van de onroerende goederen gedurende de eerste 15 jaar van de 19e eeuw ⁶⁹.

Beide omstandigheden hebben een aantal eigenaars van nationale goederen, bijna allen behorend tot de financiële wereld en de grootstedelijke burgerij ⁷⁰, er toe aangezet, de eersten uit pecuniaire noodzaak, de anderen meer met het oog op vlug te realiseren winst, die goederen om te zetten in klinkende munt ⁷¹.

Belangrijk is hierbij dan wel dat het in het bijzonder de inwoners van de kleine steden en de plattelandsbewoners geweest zijn die het meest baat gevonden hebben in deze voortverkoop; vermeldenswaard tenslotte is het feit dat de landbouwers, verwervers van nationale domeinen, slechts in zeer geringe mate in de verdere verhandeling van deze eigendommen betrokken zijn geworden.

Integendeel, want niet alleen hebben zij de door hen gekochte hoeven en landerijen met grote standvastigheid in hun bezit gehouden, zij zijn ook

(65) Ibidem, *La Vente des Biens Nationaux dans l'Arrondissement de Namur*, blz. 234 en 235.

(66) Ibidem, *op. cit.*, blz. 234.

(67) Ibidem, *La Vente des Biens Nationaux dans le Département de Jemappes*, blz. 80.

(68) Ibidem, *La Vente des Biens Nationaux dans l'Arrondissement de Namur*, blz. 234.

(69) Ibidem, *La Vente des Biens Nationaux dans le Département de Jemappes*, blz. 80.

(70) J. Lambert, *op. cit.*, blz. 184. De voortverkopende burgerij omvat hoofdzakelijk bankiers, handelaars, ambtenaren en vertegenwoordigers van de niet-actieve bevolking (eigenaars en renteniers).

(71) I. Delatte, *La Vente des Biens Nationaux dans le Département de Jemappes*, blz. 80.

actief opgetreden om hun bezit aan nationale goederen te vermeerderen. Dat hoe langer hoe meer goederen belanden bij lieden van het platteland is wel bijzonder duidelijk in het departement van de Schelde en in dit van Jemappes. In het eerstgenoemde departement werd de voortverkoop nagegaan van 201 eigendommen, toebehorend aan 142 personen, allen, mits uitzondering van één, in het departement woonachtig ⁷² - ⁷³.

Onder hen treffen we 71 Gentenaars aan, in meerderheid behorend tot de gegoede burgerij, die 85 eigendommen van de hand deden.

De nieuwe kopersgroep, 162 personen talrijk, omvat slechts 48 Gentenaars; zij namen 73 goederen in bezit.

Waar echter slechts 35 plattelandsbewoners 41 eigendommen verkochten, tellen we er in de nieuwe kopersgroep 58 die 63 goederen verwierven. Onder deze plattelandsbevolking boeken de landbouwers een goede winst: slechts 8 landbouwers brachten 11 partijen land in de handel maar 25 anderen, waaronder een groot aantal huurders, kochten 3 hoeven alsmede 24 stukken grond.

Typisch is echter wel dat de hoeven, door de landbouwers verworven, kleine bedrijven zijn; de grote, opnieuw te koop gestelde landbouwbedrijven integendeel gingen zonder uitzondering opnieuw over in de handen van de stedelijke burgerij.

In het departement van Jemappes waren, tussen 1796 en 1800, 258 hoeven van meer dan 40 hectaren als nationale domeinen geveild geworden, en slechts 49 ervan door landbouwers-eigenaars of huurders opgekocht.

Maar ook in dit departement zal de voortverkoop het bezit van de landbouwers voortdurend doen toenemen en in 1830 is het aantal landbouwers, eigenaar van een der voornoemde hoeven, reeds gestegen tot 70 ⁷⁴.

Deze twee voorbeelden kunnen volstaan om het duidelijk te maken dat het wel degelijk de plattelandsbewoners in het algemeen en de landbouwers in het bijzonder geweest zijn, die het meest baat gevonden hebben bij de steeds maar verder schrijdende voortverkoop van de nationale goederen.

Toch zou het niet met de waarheid stroken hieruit af te leiden dat deze verdere verhandeling fundamentele sociale verschuivingen in het bezit van de nationale goederen met zich zou hebben meegebracht.

Want weliswaar heeft het opnieuw te koop stellen van een aantal nationale domeinen de aangroei verzekerd van het landbouwersbezit, maar toch mag niet uit het oog verloren worden dat ook de stedelijke burgerij zich bij het wederkopen niet onbetuigd gelaten heeft en dat zij, getuige hiervan de departementen van de Schelde en van de Ourthe, een niet te onderschatten deel van de door haar op de markt gebrachte goederen heeft weten te recupereren ⁷⁵ - ⁷⁶.

(72) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Register met de verkoopprocessen-verbaal n° 1201.

(73) Ibidem, Registratie Dendermonde, 2e Kantoor: Table des vendeurs, Termonde VK, 3/1, 2/1, 1/1. Mutation des immeubles réels et fictifs. Table alphabétique... des mutations arrivées dans les biens immeubles.

(74) I. Delatte, *La Vente des Biens Nationaux dans le Département de Jemappes*, blz. 90 e.v.

Deze burgerij heeft dus, gedurende de eerste twee decennia van de 19e eeuw, heel zeker haar bezit aan nationale goederen zien afzwakken; zij is het echter, daar valt niet aan te twijfelen, die nog altijd het grootste voordeel uit de verkoop van deze goederen gehaald heeft.

De hierboven geschetste evolutie, gekenmerkt door een procentuele stijging van het aandeel van de plattelandsbevolking in het bezit van nationale goederen ten nadele van de stedelijke burgerij, die echter nog steeds haar dominerende plaats blijft behouden, wordt opnieuw bevestigd — althans voor het departement van de Schelde — wanneer nagegaan wordt welk aandeel de verschillende categorieën kopers genomen hebben in de nationale domeinen die gedurende het Hollands tijdvak te koop zijn gesteld.

Want zoals de Franse staat zich van de nationale goederen had bediend om de staatsschulden te delgen en de orde in zijn financiën te herstellen, zo is het opnieuw om een geldelijke beweegreden dat ook de Nederlandse regering nogmaals beroep heeft gedaan op de nog overblijvende staatsdomeinen.

Op 9 februari 1818 werd inderdaad een wet uitgevaardigd die de midelen vastlegde om de rijksuitgaven het hoofd te bieden. Artikel 35 van deze wet bepaalde dat de nodige financiële middelen zouden bekomen worden door de verkoop van een deel der staatsdomeinen, te verdelen over gans het koninkrijk en over iedere provincie⁷⁷.

Deze wet werd gevolgd door het Koninklijk Besluit van 9 mei 1819, dat de verkoop van de te vervreemden goederen beval en er de wijze en voorwaarden van regelde⁷⁸.

Aldus begon, ongeveer een kwart eeuw na het begin van de eerste veilingen in 1796 en 7 jaar na het einde ervan, een nieuw maar kortstondig tijdperk in de verkoop van nationale domeinen.

Zoals hierboven aangeduid, grepen deze veilingen plaats in al de provincies.

Daar wij echter uitsluitend over de provincie Oost-Vlaanderen statistische gegevens bezitten, zullen onze conclusies, die echter zonder twijfel de al-

(75) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Registratie Dendermonde, 2e Kantoor: Table des vendeurs.

(76) I. Delatte, *La Vente des biens du Clergé dans le Département de l'Ourthe*, blz. 30 en 31.

(77) *Recueil des lois et actes généraux du gouvernement en vigueur dans le Royaume des Pays-Bas*, Deuxième Série, Tome sixième (Du 3 août 1817 au 9 juin 1818). Loi du 9 février 1818. Blz. 3 enz. Loi qui fixe les moyens pour faire face aux dépenses de 1818, ordonne la liquidation des dettes constituées en rentes dans les provinces méridionales à charge des corporations supprimées, règle les différentes classes de l'arriéré des Pays-Bas et le mode de leur liquidation, détermine la somme de dette différée, qui doit être convertie en dette active, augmente les revenus de la caisse d'amortissement et ouvre au gouvernement un crédit de 45.000.000 de florins pour couvrir les obligations relatives aux fortifications et à l'armement des frontières et assurer l'exécution des autres dispositions de la présente loi.

Art. 35 (blz. 123). Les sommes requises ... seront trouvées au moyen de la vente d'une partie des domaines de l'Etat, à répartir sur toute l'étendue du royaume et dans chaque province.

(78) Bijvoegsel tot het Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden. Besluit, bepalende de wijze van verkoop der nationale domeinen, dd. 9-5-1818.

gemene tendens van deze verkoopperiode weergeven, tot deze provincie beperkt moeten blijven.

In voornoemde provincie werden, gedurende de jaren 1820 en 1821, 1219 hectaren nationale domeinen in veiling gebracht die eertijds praktisch allemaal tot de kerkelijke bezittingen behoorden ⁷⁹.

Vergelijkt men de cijfers van de verkoopperiode 1796-1813 met deze van 1820-1821, dan zijn het weliswaar opnieuw de Gentenaars, bijna allen leden van de gegoede burgerij, die, procentueel, het grootste deel van de verkochte goederen in de wacht slepen, maar hun aandeel daalt van 42 % tot 38 %.

In tegenstelling daarmee, stellen we vast dat de aankopen van de inwoners der kleine steden een substantiële stijging kennen van 12.22 % tot 23.50 % en deze van de plattelandsbevolking een nog belangrijker stijging van 20.06 % tot 33.50 % ⁸⁰.

In verband met deze gegevens dient er echter aan herinnerd te worden dat in de eerste verkoopperiode niet minder dan 25 % van al de geveilde goederen naar de geestelijkheid en de vreemdelingen gegaan waren; in de tweede verkoopperiode integendeel, zien we de verwervingen van de geestelijkheid volledig wegvallen en deze van de vreemde kopers gevoelig verminderen ⁸¹.

Het is dus duidelijk dat het verdwijnen van deze twee belangrijke kopersgroepen uit de veilingen niet ten goede gekomen is aan de Gentse kopers, wel echter aan de kopers van de kleine gemeenten en het platteland die hun verwervingen elk met meer dan 10 % zien vermeerderen.

Het veel grotere aandeel van de plattelandsbevolking is in de eerste plaats, hoewel niet uitsluitend, het gevolg van de toenemende belangstelling van de landbouwers die opnieuw, want zo was het ook in het vroegere departement van de Schelde gedurende de Franse verkoopperiode, de talrijkste kopersgroep uitmaken: we telden er 196, wat 43 % uitmaakt van het volledig aantal verwerfers ⁸².

Zij kochten wat meer dan 210 hectaren of 17.23 % van het totaal der verkochte goederen, tegenover slechts 9.53 % in het Frans tijdperk ⁸³.

Alhoewel dus aanzienlijk toegenomen, toch blijft de deelneming van de landbouwbevolking aan de veilingen ook in deze periode nog altijd betrekkelijk gering, vooral wanneer men bedenkt dat enerzijds de vroeger aanwezige godsdienstscrupules hier nog slechts een onbeduidende rol hebben kunnen spelen terwijl anderzijds de landbouw volop deelnam aan de toenmalige groeiende economische welvaart van het land.

Zoals dit voorheen ook reeds het geval was, beperken de landbouwers zich bijna uitsluitend tot het verwerven van kleine eigendommen. Slechts 4 landbouwers immers kochten een stuk grond van meer dan 10 hectaren,

(79) J. Lambert, *De verkoop van nationale goederen in de provincie Oost-Vlaanderen tijdens het Hollands bewind (1820-1821)*, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudbeidkunde te Gent*, N.R. Deel XX, 1966, blz. 26.

(80) Ibidem, blz. 38.

(81) Ibidem, blz. 29.

(82) Ibidem, blz. 37.

(83) Ibidem, blz. 37.

6 een stuk tussen de 6 en de 2 hectaren terwijl 21 anderen elk ongeveer 1 hectare verwierven⁸⁴. De overblijvende 93 hectaren, verdeeld over 165 boeren, geven een gemiddelde van maar 0.55 hectare⁸⁵.

Zeer typisch is ook weer, want hetzelfde verschijnsel deed zich ook reeds voor in de eerste verkoopperiode, dat de landbouwers in het algemeen slechts één enkel stuk grond gekocht hebben, praktisch altijd in de gemeente gelegen waar zij hun bedrijf uitoefenen.

Zij hebben dus gekocht om hun bedrijf uit te bouwen en niet, zoals dit wel het geval was met de burgerij, met het oog op zuivere geldbelegging of verdere verkoop.

Om te besluiten: in de jaren 1820-1821 is het aandeel van de landbouwers in de veilingen sterk gestegen, percentsgewijze tweemaal zoveel als in de periode 1796-1813; maar in het algemeen hebben ze zich tevreden gesteld met relatief kleine aanwinsten.

Dat in gans de verkoopperiode in het algemeen en meer bepaald nog gedurende de aanvangsjaren 1796-1800, toen het allergrootste deel van de nationale domeinen op de markt gebracht werd de landbouwers maar een zeer bescheiden rol in de aankoop van deze goederen gespeeld hebben, blijft zoals we aangetoond hebben, buiten kijf.

Te veel ongunstige factoren van allerlei aard, gaande van de religieuze druk tot de sterke mededinging van andere kopersgroepen, hebben inderdaad een grotere deelneming van de boeren in de weg gestaan.

In totaal heeft deze nochtans zeer talrijke bevolkingsgroep dus maar 16 % van de te koop gestelde domeinen kunnen bemachtigen.

Ook lettend op hun aantal komt men tot even weinig schitterende resultaten; alleen in het departement van de Schelde en wellicht ook in het departement van Jemappes, maar dan reeds in mindere mate, vormen ze, in verhouding tot het totaal aantal kopers, een belangrijke groep. En in alle departementen zijn ze, in verhouding dan tot de getalsterkte van hun beroepsgroep, met zeer weinigen geweest die nationale goederen gekocht hebben. Meer nog, in bijna al de besproken streken is het uitsluitend een kleine groep van reeds welstellende landbouwers-eigenaars en pachters geweest die werkelijk profijt getrokken heeft uit deze grootscheepse overdracht van goederen; de keuterboeren, die maar na 1801 de gelegenheid gekregen hebben om aan de veilingen deel te nemen, hebben zich bijna altijd moeten tevreden stellen met kleine aanwinsten die gemiddeld tot 1 hectare beperkt gebleven zijn.

Sommigen hebben de mening geopperd dat de Vlaamse boer in sterkere mate afzijdig gebleven is dan de Waalse; het is nu inderdaad zo dat met 23 %, het hoogste aankooppercentage aangetroffen wordt in een Waals en het laagste, 9.53 %, in een Vlaams departement. Niet zozeer de godsdienst-scrupules dan wel het regime van de landbouw hebben hier echter de doorslag gegeven; Henegouwen was immers veel meer dan Oost-Vlaanderen

(84) In gans deze verkoopperiode werden slechts 5 hoeven geveild; een ervan, een bedrijf van 20 hectaren, werd door een landbouwer opgekocht.

(85) J. Lambert, *De verkoop van nationale goederen in de provincie Oost-Vlaanderen tijdens het Hollands bewind (1820-1821)*, blz. 37.

een streek van grote landbouwbedrijven. Het is trouwens een kleine groep van slechts 50 landbouwers-eigenaars en pachters van zulke bedrijven geweest die in dit departement, met een aanwinst van 4.000 hectaren, reeds bijna het dubbel verworven hebben dan de nochtans meer dan 1.000 man sterke landbouwersgroep van Oost-Vlaanderen. Trouwens, wat vooraf gaat doet reeds uitschijnen dat de Vlaamse landbouwers, wat het aantal kopers aangaat, niet in gebreke gebleven zijn ten opzichte van hun Waalse beroeps-genoten.

De voortverkoop van de nationale domeinen, de later komende verkaveling van deze goederen en het te koop stellen van een nieuw, maar beperkt aantal nationale domeinen tijdens het Hollands bewind hebben gedurende de eerste decennia van de 19e eeuw de geleidelijke toeneming van het landbouwersbezit verzekerd; de sociale resultaten van de verkoop, gekenmerkt door het prominent aandeel in de veilingen van de buitenlanders, de geestelijkheid en voornamelijk van de burgerij, zijn er echter niet meer door gewijzigd geworden. Toch mag het belang van de verkoop van de nationale domeinen voor de landbouwers ook weer niet onderschat worden.

Want door deze verkoop is het tenslotte dat verschillende duizenden landbouwers zich tot bezitters van een eigendom, hoe klein ook, hebben weten op te werken en met dit bezit meer vastheid van bestaan, meer onafhankelijkheid en meer vrijheid van handelen verworven hebben.

HET GENTSE BLAD „DEN VADERLANDER” IN OPPOSITIE TEGEN WILLEM I

door

A. BRAEKMAN-DEVOLDER

„Niets is er lastiger voor een volk dan onder een ander volk te moeten staen. Geene vernedering kan aen deze vergeleken worden.”
DV 30 oktober 1829, 2b.

„Eene regering die naer de dwingelandy overhelt, helt ook tot haren ondergang over.”
DV 10 januari 1830, 3a.

Toen op 16 oktober 1829 *Den Vaderlander*¹ als Vlaams katholiek oppositieblad van wal stak, had de vooral sinds 1825 steeds groeiende misnoegdheid in de Zuidelijke Nederlanden Koning Willem I reeds genoopt tot enkele toegevingen. De eerste petitiebeweging die sinds november 1828 op gang was, had gedurende de eerste helft van 1829 immers een zulkdanige uitbreiding genomen dat de koning ze niet meer kon negeren. De succesvolle unie der liberale en katholieke opposities die midden 1828 was gesloten, was hoe langer hoe meer een doorn in het oog van Willem I geworden. Het is genoeg bekend dat hij ze het „monsterverbond van de rode en de vierkante muts” noemde. Door enkele toegevingen te doen hoopte hij die unie te kunnen doorbreken, maar in feite bereikte hij juist het tegenovergestelde: door die toegevingen werd de unie zich van haar macht bewust en nam ze geen vrede met de gedane concessies. De voornaamste van die toegevingen waren de volgende: met de uitvoering van het concordaat dat op 18 juni 1827 met de paus gesloten was en aanvankelijk door de regering op de lange baan was geschoven, werd nu voortgang gemaakt; zo werd bij Koninklijk Besluit van 20 juni 1829 het bezoeken van het „Filosofisch college”, dat in 1825 tot grote misnoegdheid van de clerus te Leuven werd opgericht voor de opleiding der priesters, facultatief verklaard, en werden de seminaries weer geopend². Door de benoeming van de commissies tot reorganisatie van het onderwijs in al zijn graden werd een koerswijziging in de onderwijspolitiek die vooral sinds 1825 de katholieken ten zeerste in het harnas joeg, in het vooruitzicht gesteld³. Op de

(1) Voortaan afgekort tot *DV*. Voor meer bijzonderheden over de voorgeschiedenis, het ontstaan, de redactie, de eigenaars e.d. zie onze bijdrage „*Den Vaderlander*. De externe geschiedenis van een Gents Negentiende-eeuws blad”, *Studia Germanica Gandensia* XI (1969).

(2) Zie hierover: Ch. Terlinden, *Guillaume Ier roi des Pays-Bas et l'Eglise catholique en Belgique (1814-1830)* II (Bruxelles, 1906), blz. 235-285.

(3) Zie hierover: J. De Nooij, *Eenheid en vrijheid in het nationale onderwijs onder koning Willem I* (Utrecht/Rotterdam, 1939); A. Sluys, *Geschiedenis van het onderwijs in de drie graden in België tijdens de Fransche Overheersing en onder de*

drukkers was de milde wet van 16 mei 1829 uitgevaardigd die de wet van 10 april 1815 verving evenals het gehate en strenge voor België geldende besluit van 20 april 1815 dat genomen was onder druk van het Napoleonisch gevaar en strenge straffen voorzag voor zekere persmisdrijven⁴. Door de Koninklijke Besluiten van 28 augustus 1829 was er een eerste bres geschoten in de dwangbuis der Nederlandse taalpolitiek en was er meer ruimte toegestaan aan het gebruik van het Frans, namelijk voor de redactie van sommige akten en gedeeltelijk in de rechtspraak⁵.

De oppositie, die vooral door perscampagnes en petitieën ageerde, kon dus reeds op enige kostbare resultaten bogen. Nu begon ze echter te ijveren voor het herstel van alle grieven tegelijk. Deze grieven waren vooral de volgende: men eiste vrijheid van onderwijs, vrijheid van drukpers, vrijheid van taal, gelijke verdeling van de ambten tussen Belgen en Hollanders, onafhankelijkheid der magistratuur door een definitieve rechterlijke organisatie, ministeriële verantwoordelijkheid en minder drukkende belastingen. In oktober 1829 wordt daarvoor trouwens een tweede grote petitiebeweging ingezet waaraan *DV* zijn grootste steun verleent. „Wy zyn overtuygd”, zo luidt het in het artikel, getiteld „Moeten wy nog petitionneeren?”, „dat de verzoekschriften den kragtdaedigsten middel zyn om de vryheyd ganschelyk te herstellen: het ware dan uytzinnigheyd dien middel te verzuymen”⁶. Het blad publiceert een voorbeeld ten gerieve van de petitionarissen⁷, brengt regelmatig⁸ verslag uit over het aantal ingezamelde handtekeningen en vermeldt speciaal die van de notabelen onder wie vooral die van de geestelijken. Het blad wijst ook voortdurend op het grondwettelijk karakter van de verzoekschriften⁹ en spoort zijn lezers met aandrang aan ze te ondertekenen. Het verwittigt hen dat er tegenverzoekschriften rondgaan en waarschuwt hen ervoor deze niet te ondertekenen¹⁰. Maar vooral wijst het hen op de grieven van de Belgen en legt ze hen uit. Daar *DV* zich in

regering van Willem I (K.V.A. Gent, 1913), en *L'instruction publique en Belgique sous le régime hollandais (1815-1830)* (Bruxelles, 1900), en S. Stokman, *De religieuzen en de onderwijspolitiek der Regeering in het Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814-1830)* (Universitas Catholica Lovaniensis Dissertationes... Series II, Tomus 27, 's-Gravenhage, 1935).

(4) Zie hierover: J.T. Bodel Nyenhuis, *De wetgeving op drukpers en boekhandel in de Nederlanden tot in het begin der XIXde eeuw*, Bijdragen tot de Geschiedenis van den Nederlandschen Boekhandel, IV (Amsterdam, 1892), en W.P. Sautyn Kluit, „Dagblad-vervolgingen in België: 1815-1830”, *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, Derde Reeks, zesde deel, vierde aflevering ('s-Gravenhage, 1892), 307-394.

(5) Zie hierover: A. De Jonghe, *De taalpolitiek van Koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1814-1830). De genesis der taalbesluiten en hun toepassing* (Brussel, 1943).

(6) *DV* 23 oktober 1829, 3a (= blz. 3, 1e kolom).

(7) *DV* 27 oktober 1829, 2b-3a.

(8) In praktisch ieder nummer van 6 november 1829 tot en met 5 januari 1830: 6 nov. 1829, 3a; 10 nov. 1829, 2a; 13 nov. 1829, 2a; 17 nov. 1829, 2b; 24 nov. 1829, 2b; 27 nov. 1829, 2b-3a; 1 dec. 1829, 3b; 4 dec. 1829, 3a-b; 11 dec. 1829, 2b; 15 dec. 1829, 2b; 18 dec. 1829, 2b-3a; 22 dec. 1829, 2b; 1 januari 1830, 3b; 5 januari 1830, 2a.

(9) Zie bv. *DV* 10 november 1829, 2b; 17 nov. 1829, 3a; 5 maar 1830, 2a-b.

(10) Zie bv. *DV* 1 december 1829, 2b.

hoofdzaak richt tot eenvoudige plattelandsbewoners, doet het dat in een levendige, directe en eenvoudige volkse taal en met gebruikmaking van tot de volkse verbeelding sprekende argumenten.

De katholieke eis voor *vrijheid en onderwijs* komt op de eerste plaats in het eisenprogramma van *DV*. Het eerste grote hoofdartikel dat in *DV* verschijnt, is reeds gewijd aan het onderwerp „Openbaer Onderwys”¹¹, wat voldoende bewijst dat dit onderwerp het nieuwe blad zeer nauw aan het hart ligt. Het blad verwittigt trouwens zijn lezers dat het „dezen gewichtigen stof” geregeld zal behandelen en het voert dit voornemen ook uit¹².

Door artikel 226 van de grondwet hield de koning gans het domein van het onderwijs voor zich. De regering wilde „door strenge inrichting van het openbaar onderwijs in alle graden, krachtdadig de ontwikkeling van vaderlandsliefde, burgerdeugd en nationaal karakter ... verzekeren, de zoo lang gescheiden volkeren van Noord en Zuid innig versmelten, om er ééne sterke en rijke natie van te maken, die de beschaafde wereld vertrouwen en eerbied zou inboezemen”¹³. Maar „en dépassant la lettre de la loi fondamentale, en s'arrangeant un droit absolu et tyrannique sur l'instruction religieuse et civile de ses sujets, en étouffant toute liberté d'enseignement, devait exciter d'abord les alarmes et les murmures, puis soulever l'ardente opposition des catholiques. Le but du monarque était clair: il se proposait d'élever un véritable barrière entre la France et la Belgique ... Il n'eut pas le dessein prémédité, comme on l'a cru et redit trop souvent, de protestaniser la Belgique; mais il voulait absolument la soustraire à l'influence de la Congrégation qui dominait alors la France”¹⁴. Men kan echter niet ontkennen dat onder de regering van Koning Willem I de scholen van elke graad een merkwaardige opbloei hebben gekend, en dat een sterke impuls gegeven werd aan de intellectuele vooruitgang. Tal van lagere en middelbare scholen werden gesticht, te Lier werd een normaalschool opgericht, in het Zuiden waren er drie universiteiten (Gent, Luik en Leuven). De scholen die na 1830 zich in België ontwikkelden, hebben merendeels hun oorsprong in die van de regering van Willem I¹⁵.

De katholieken van het Zuiden waren echter niet te spreken over het monopolie dat de Koning voor zich opeiste in het onderwijs. Zij waren voorstander van de volkomen vrijheid van het onderwijs. In de zitting van 1825-26 van de Tweede Kamer van de Staten-Generaal protesteerden o.a. de Stassart, de Sécus, en de Gerlache tegen de onderwijspolitiek van Willem I en vorderden voor de katholieke geestelijkheid de vrijheid van onder-

(11) *DV* 20 oktober 1829, 2a-b.

(12) Hoofdartikels op 20 en 23 oktober 1829, 17 november 1829; bijna in alle nummers van december 1829: 4, 8, 11, 15, 18, 29 december, 5 en 26 januari 1830, 2 april 1830, 15, 18 en 22 juni 1830.

(13) A. Sluys, *Geschiedenis van het Onderwijs...*, blz. 379.

(14) Th. Juste, *La révolution belge de 1830, d'après des documents inédits* (Bruxelles, 1872) I, blz. 61-62.

(15) Voor lof op Willem I's onderwijspolitiek, zie E. Ducpétiaux, *Quelques mots sur l'état actuel de l'instruction primaire en Belgique et sur la nécessité de l'améliorer* (Bruxelles, 1839), blz. 37.

wijs op, die door de grondwet gewaarborgd werd. De Stassart zegde o.m. het volgende:

Het recht zyne kinderen te onderwyzen is overigens onafscheidelyk van het vaderlyk gezag, en het is, om zoo te zeggen, slechts door eene volmacht van den huisvader dat het wordt overgemaakt aan de onderwijzers. Men moet dus te dezen opzichte iedereen de grootst mogelyke vrijheid laten, opdat ieder een het soort van onderwijs kieze, dat hij als het beste acht. Toezicht houden over de scholen is niet hetzelfde als ze tot zyn monopolie maken ¹⁶.

Op 26 november 1829 stelde de regering aan de Tweede Kamer van de Staten-Generaal een nieuw wetsontwerp betreffende het onderwijs voor. Dit ontwerp onderscheidde het „byzonder” en het „openbaer” onderwijs. Bijzonder onderwijs was datgene dat een leraar gaf aan de kinderen van eenzelfde gezin, onder toezicht van de vader of de voogd: het ontsnapte aan elke inmenging. Alle inrichtingen van onderwijs, — zelfs die welke door particulieren waren gesticht — waren openbare scholen en stonden onder toezicht van de regering.

De leraars en onderwijzers moesten door de Staat gediplomeerd en voorzien zijn van een getuigschrift van goed gedrag en goede zeden, afgeleverd door het gemeentebestuur; zij moesten in handen van de burgemeester de eed van getrouwheid aan de Koning en de wetten afleggen; hun scholen moesten te allen tijde openstaan voor de inspecteurs van de gemeente, de provincie en de regering.

Door de heftige protesten van de katholieke Belgische afgevaardigden zag de Koning zich verplicht op 27 mei 1830 dit wetsontwerp in te trekken. Hij wijzigde de schoolinrichting door een eenvoudig besluit:

De gemeentebesturen mochten de opening van lagere, middelbare en hogere scholen toestaan; die van het platteland ook, mits goedkeuring van de provinciale overheid; maar dergelijke middelbare en hogere scholen konden door de openbare overheid noch gesticht noch onderhouden worden. De Belgen die onderwezen in de bijzondere scholen voor middelbaar of hoger onderwijs, moesten niet langer meer een academisch diploma bezitten. Ook de bevelschriften van 14 juni en 14 augustus werden door dit Koninklijk Besluit ingetrokken. Toch moesten alle onderwijsinrichtingen zonder onderscheid, onderworpen blijven aan toezicht door de openbare overheid: ze moesten altijd de gemeentelijke en provinciale schoolopzieners en die der regering ontvangen.

Hoe staat nu *DV* ten opzichte van de onderwijspolitiek van de regering?

„Kan eene gezonde herssenpan bevatten dat het openbaer onderwys van het staetsbestier moet afhangen, en, gelyk het haentje van eenen toren, den wind opvolgen der veranderingen van het hof?” vraagt *DV* zich af in zyn

(16) A. Sluys, *Geschiedenis van het Onderwijs...*, blz. 370. Volgens Lamennais was het onderwijs zaak van de ouders.

eerste grote hoofdartikel¹⁷, doelend op het staatsmonopolie inzake onderwijs, „de alleenverkoopng der wetenschap“, dat „eene der smertelykste, der gevaerlykste“ wonden genoemd wordt die nog bloeden¹⁸. Nu is de regering immers samengesteld uit calvinisten en heeft het onderwijs dus een protestantse strekking, maar morgen kan er een ministerie van een andere gezindheid komen en zal dan het onderwijs ineens van strekking dienen te veranderen? Dit is echter nog niet het ergste, volgens *DV*. De regering ontnemt de vader een geheiligd recht, het recht om zijn eigen kinderen te laten onderwijzen door de leraars of onderwijzers en op de manier die hij goedvindt, doordat ze hem verplicht, zijn kinderen naar die scholen te sturen die zij en niet hijzelf goedgekeurd heeft, zodat zijn kinderen „geene andere weétenschappen, geene andere gezindhejd, geene andere grondbeginselen zullen hebben, dan die het gouvernement zelf verkoopen wilt“¹⁹. De vrijheid van denken wordt hierdoor aangetast en dat is toch de eerste en fundamenteelste vrijheid die de wetten aan de burgers toekennen. „Het gouvernement kan meesters aenstellen, die in God niet gelooven, die van onzen godsdienst niet zyn, die van allen godsdienst spotswyze spreken“²⁰; het kan „door deze, volgens zyne beloften, alle leeringen aen de kinderen doen inplanten, en zelfs hun zoo allengskens door onverschillighejd van onzen Godsdienst aftrekken“²¹. En men zou verplicht zijn zijn kinderen naar dergelijke onderwijzers te sturen. Hoe kan men dan vrij zijn, vraagt het blad. Van neutraliteit noch van dialoog met andersdenkenden moet *DV* iets weten: „Men sluyt onze katholyke scholen en men regt er op die *onverschillig*, dat is slegt, zyn“²² en „men weet hoe bestendig en duurzaem de gevoelens zyn in de eerste jaren ingedrukt, wat zal er dan van ons nakomelingschap geworden, als de zonen van katholyken, calvinisten, lutheranen, hernhuters, en zo voorts, alle gelyke lessen ontvangen?“²³. *DV* spoort dan ook zijn lezers ten zeerste aan om de petitie die de vrijheid van onderwijs vragen in groten getale te ondertekenen.

Vooraf het wetsontwerp op het openbaar onderwijs dat op 26 november 1829 aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal werd voorgelegd, moet het in *DV* die het wetsontwerp op 4 december 1829 publiceert, ontgelden. Het wordt een „schandelyke en verdrukkende wet“ genoemd, „van onder tot boven aengebrand, stinkend en langst alle kanten smakende naer het vuyl monopolie“²⁴. Het wordt verder afgeschilderd als een „gedrogt dat alles inslokt“²⁵. Liever geen wet dan een wet die maar half goed is, luidt het verder, want de regering zou die dan uitleggen in haar eigen voordeel. Indien het onderwijs werkelijk aan de regering toebehoorde, dan zou die geen wet erop dienen voor te stellen, redeneert *DV*.

(17) *DV* 20 oktober 1829, 2b.

(18) *DV* 23 oktober 1829, 3a.

(19) *DV* 23 oktober 1829, 3b.

(20) *DV* 17 november 1829, 3b.

(21) *DV* 1 december 1829, 2b.

(22) *DV* 30 oktober 1829, 2b.

(23) *DV* 20 oktober 1829, 2a.

(24) *DV* 4 december 1829, 3a.

(25) *DV* 11 december 1829, 3a.

In het wetsontwerp zijn het vooral de volgende artikelen die *DV* instemmen: Artikel 3 en 4: „Het openbaer onderwys wordt gegeven 1° in instellingen, welke zyn opgerigt door de zorg van het algemeen bestier, of van provinciale of plaetselyke bestieren, of geheel of ten deele door de zelve worden onderhouden... — Het onderwys in de eerstgenoemde instellingen word door Ons geregeld”. Dat wil dus zeggen, aldus *DV*, dat „Godsdienstige gevoelens, leerwyzyn, boeken, middelen, alles zal volgens den wille, de begeerten en de inbeeldingen van het gouvernement geschikt moeten zyn”²⁶. Het is overduidelijk, aldus het blad, dat men alle middelen aanwendt om in het Zuiden te beletten dat er katholiek onderwijs zou gegeven worden.

Ook artikel 5 moet het ontgelden: „In ieder provincie zal eene commissie zyn van onderzoek, samengesteld uyt den gouverneur en twee leden van de gedeputeerde staten, jaerlyks door de vergadering der provinciale staten te kiezen. Zy zal, volgens den aerd van het onderzoek zich eenen of meer kundigen konnen byvoegen”. Die commissies worden „eenige boeyen te meer”²⁷ genoemd om de vrijheid van onderwijs te fnuiken.

De eed van de onderwijzers is verplicht volgens artikel 8. De onderwijzers zullen verplicht zyn te zweren: „Ik zweer *getrouwigheyd* aen den Koning en *gehoorzaemheyd* aen de Grondwet, en aen de wetten van het openbaer onderwys, van niets te onderwyzyn of te laten onderwyzyn, het welk met de *Grondwet*, de *wetten* van het ryk, het openbaer *order* en de *rust*, en de goede *zedyn* strydig zoude zyn”. Elk van de onderstreepte woorden uit de eed worden door *DV* gecommenterieerd, en tot besluit zegt het blad: „Het zal eenen middel zyn, om hier eenen nieuwen hoop Hollanders te zenden...”²⁸.

De vereiste „bewyzen van bekwaemheyd” trekt *DV* in het belachelijke²⁹ en het door het wetsontwerp gemaakte verschil tussen „byzonder” en „openbaer” onderwijs eveneens³⁰. Wat zyn die „bewyzen van bekwaemheyd”? Volgens *DV*: „niet anders, als de *belydenis van de godsdienstige en staetkundige gevoelens der ministers, de volkomene onderwerping aen hunnen wil*; dat is alle onderwyzers zullen maer *bekwaem* en *zedelyk* geoordeeld worden, voor zooveel en zoo lang zy zich aen de *gevoelens* en den *wil* van ieder ministerie in alles wat het onderwys aengaet, zullen onderwerpen. Heden kan het onderwys *katholyk*, morgen *protestantsch*, overmorgen *ongodisch* zyn, want de stellingen blyven, en de menschen verdwynen”³¹.

In het Koninklijk Besluit van 27 mei 1830 ziet *DV* een aantal goede punten: „1° dat de bewyzen van bekwaemheyd en gedrag voor het lager onderwys afgeschafft zyn, 2° dat het besluyt eenen *eersten* stap is om weder te keeren tot mildere beginselen op het onderwys ... beginselen die overeenkomstig zyn met den geest van onze Grondwet; 3° dat het eene genoeg-

(26) *DV* 5 januari 1829, 2b.

(27) *DV* 15 december 1829, 3a.

(28) *DV* 8 december 1829, 3ab.

(29) *DV* 18 december 1829, 3a.

(30) *DV* 22 december 1829, 4a-b.

(31) *DV* 26 januari 1830, 2b. Cursief van *DV*.

zame bekentenis van de regtveerdigheyd onzer klagten tegen den *alleenhandel*, 4° dat iedereen, zonder onderscheyd, waer en hoe hy de noodige kundigheden zal bekomen hebben, tot het afleggen der onderzoeken zal toegelaten worden”³². *DV* keurt erin af dat het een besluit is en geen wet en dat het te vaag en onduidelijk geformuleerd is, zodat de ministers het zullen kunnen uitleggen op hun manier en hun invloed zullen kunnen laten gelden op het onderwijs. *DV* besluit dat tijd raad zal brengen en klaarheid, en het spoort de lezers aan „van ons alle inlichtingen te geven die zy kunnen”³³, zelf zal het zijn lezers op de hoogte brengen van de uitvoering van het besluit.

Nadat op 11 december 1829 het ontwerp van wijziging³⁴ der milde en nog maar pas aangenomen nieuwe wet op de drukpers van 26 mei 1829, wet die door Willem I al te liberaal gevonden werd en die hij wilde zien verscherpen³⁵, komen alle dagbladen van de oppositie van nu af ook op voor het behoud van de *vrijheid van de drukpers*, *DV* zeker niet uitgezonderd.

Het blad, dat in een van zijn eerste nummers gejuicht had: „Wy hebben gepetitioneerd. Eene wonde is toe: de drukpers is vry”³⁶, drukt de schikkingen voorzien in dit wetsontwerp met het volgende bittere commentaar:

Het goevernement wilt dan geene de minste vryheyd meer laten aen het volk; het zal moeten lyden en zwygen, en dan nog niet mogen uytwendig toonen dat het lyd; en om te beter dat eynde te bekomen, wilt men de drukpers wederom eenen muylband aandoen³⁷.

Weldra spoort het zijn lezers aan een petitie te ondertekenen voor het behoud van de vrijheid van drukpers, daar „de Belgen zonder hope van verbetering zullen zyn, indien deze, door het ontwerp van wet ontnomen word”³⁸, en het verzoekschrift van Gent wordt als voorbeeld gesteld. Daarin wordt de eis voor vrijheid van drukpers als volgt gemotiveerd:

Zonder de vryheyd der drukpers is de godsdienstige vryheyd, de vryheyd van begrypen, de personele vryheyd gansch weggenomen. Zonder haer zyn wy slaven, met haer zyn wy borgers³⁹.

(32) *DV* 15 juni 1830, 2b.

(33) *DV* 22 juni 1830, 2b.

(34) Dit ontwerp ging vergezeld van de beruchte autoritaire Koninklijke Boodschap van 11 december 1829, die in *DV* van 18 december 1829, 2b, genoemd wordt: „de verklaring van de dwingelandy tegen de vryheyd”. Het wetsontwerp zelf wordt er „de wettelyke inrigting der dwingelandy” genoemd. Zie voor de reacties van de meeste oppositiebladen A. Bartels, *Documens historiques sur la révolution belge*. Seconde édition, revue, corrigée et augmentée par l’auteur (Bruxelles 1836), blz. 126-130.

(35) V. Fris, „De regeering van Koning Willem I”, *Vlaemsch België sedert 1830*, I (Gent, 1905), blz. 135.

(36) *DV* 23 oktober 1829, 3a.

(37) *DV* 15 december 1829, 1a.

(38) *DV* 22 december 1829, 1a.

(39) *ibidem*.

Zelf drukt *DV* dit kleurrijker uit:

Als den muer geen gat heeft, dan gaet er niemand door; wat zal het Belgisch volk zyn, indien men het de vryheyd der drukpers ontnemt? eenen leeuw zonder klouwen of tanden, onbekwaem voor aen het minste ministerieel hondeken wederstand te bieden ⁴⁰.

DV zegt te weten waarom de ministers de drukpers willen onderdrukken: omdat ze „niet verdragen konden, dat men eenigszins hunne werken onderzocht” en ze het volk in slaap wilden wiegen met beloften „maer by middel van de drukpers bleef het volk ontwaekt” ⁴¹. De ministers vrezden de kranten „als de dieven die het licht der lanteerns schouwen” ⁴².

Wanneer in mei 1830 de debatten over het wetsontwerp van 11 december 1829 plaats hebben, wetsontwerp dat nu in een gewijzigde redactie werd ingediend en leidde tot de „Wet van den 1 sten Juni 1830, tot beteugeling van hoon en laster en andere vergripen tegen het openbaer gezag en de algemeene rust”, die pas na talrijke en langdurige beraadslagingen en verscheidene wijzigingen aangenomen werd ⁴³, verscherpt *DV* zijn aandacht op de eis van persvrijheid, die nu meer en meer in samenhang gezien wordt met godsdienstvrijheid ⁴⁴ en alle andere vrijheden.

Godsdienstvrijheid is onmogelijk zonder persvrijheid, „om dat het tot volkomen vryheyd van godsdienstige begripen behoort, die begripen openlyk te mogen verdedigen tegen alle openbare aanvallen en aentygingen, en hoe zou die verdediging kunnen geschieden zonder de vryheyd der drukpers” ⁴⁵.

Maar ook alle andere vrijheden vinden hun steun in persvrijheid. De pers immers drukt de publieke opinie uit, tenminste als ze vrij is, en zo licht ze de wetgevende macht in, die daardoor geleid, haar wetgevende functie naar behoren kan vervullen daar ze dan oordelen kan „wat tot het algemeen belang in de ontwerpen der ministers voordeelig of nadeelig is” en ervan verwittigd is wanneer de ministers met hun besluiten en „uytleggingen” „de byzondere vryheyd krenken en vele dingen tegen de Grondwet te wege brengen” ⁴⁶.

Het nieuwe wetsontwerp wordt aan een grondig onderzoek onderworpen ⁴⁷ en als te vaag en te duister van de hand gewezen. Wanneer de Tweede Kamer op 22 mei 1830 de wet aanvaardt en ze naar de Eerste Kamer verzendt, schrijft *DV* dat die wet het blad niet zal beletten „met gematigdheyd, maer ook zonder flauwhertigheyd de stryd voort te zetten

(40) *DV* 25 december 1829, 4b.

(41) *DV* 19 februari 1830, 3a.

(42) *DV* 19 januari 1830, 3a.

(43) W.P. Sautyn Kluit, *op. cit.*, blz. 382-383.

(44) In *DV* van 6 april 1830, 3a wordt de persvrijheid een der voornaamste bolwerken van de godsdienstvrijheid genoemd.

(45) *DV* 11 mei 1830, 2b.

(46) *DV* 11 mei 1830, 3a.

(47) *DV* 21 mei 1830, 2b-3a ; 28 mei 1830, 2b-3b ; 1 juni 1830, 3b.

dien wy aengevangen hebben”⁴⁸. Het blad voorziet echter dat moeilijkheden zullen berokkend worden aan „alle die eene nauwgezette uytvoering der Grondwet zullen verlangen of zich over de eene of andere onwettige handeling van het bestier zullen beklagen”⁴⁹ en niet zonder reden, want weldra regent het persprocessen tegen de oppositiebladen⁵⁰ en ook de uitgever van *DV*, E. Beaucarne wordt wegens zijn activiteit in *DV* en *Le Catholique des Pays-Bas*, voor het gerecht gedaagd en gevangen gezet.

Wanneer *DV* zijn aanvallen richt op de taalpolitiek van de regering van Willem I, die, vanaf het beruchte taalbesluit of taalverbod van 15 september 1819 (vooral toegepast na 1 januari 1823)⁵¹, in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden slechts één „landtaal” of officiële taal erkende, het Nederlands, zijn eens te meer overwegingen van godsdienstige aard niet vreemd aan de houding van het blad.

Elk volk heeft een taal volgens de luchtstreek en het land dat het bewoont, schrijft *DV*, „en, nog meer volgens zynen godsdienst, zyne wetten en gewoonten”⁵². De Italianen bv. die leven in een warmer klimaat en omringd zijn door kunstwerken, spreken een zachte en welluidende taal. Een volk van taal willen doen veranderen om het zijn eigen aard, zeden en gewoonten af te nemen, heeft de ergste gevolgen. Verschil van taal is nodig niet alleen tussen verafgelegen gebieden, maar ook tussen gewesten die dichter bij elkaar liggen. Dat bestaat en bestond trouwens overal en altijd: een Athener sprak anders dan een Thebaan, en thans verschilt de spraak van de Venetiaan van die van de Napolitaan. „Het is dan een belachelyk gedacht van onze ministers Walen en Vlamingen hollandsch te willen doen klappen — het Vlaemsch is wat nader aen het hollandsch, het is waer, doch het verschil is nog tamelyk groot”⁵³ De Vlaming spreekt openhartig, de Hollander spreekt gemaakt en „deze harde en gemaekte spraek begon by hun met de kettery, en zy nam nog meer toe sedert dertig jaren”. Waarom dan wil men de Zuidnederlanders de taal van Holland doen spreken, vraagt *DV* zich af. De regering wendt voor dat het is om Zuid-Nederland van Frankrijk af te zonderen⁵⁴, maar aangezien de Vlamingen geen Frans spreken, gaat dit niet op. Slechts twee redenen ziet het blad: de regering ziet er een middel in om zijn privilege-politiek ten voordele van de Hollanders door te zetten:

Men weet dat in alle de ministerien er altyd acht hollandsche bedienden zyn tegen eenen of twee Belgen; om dien staet van zaken te behouden, wonderlyk gesmaekt van onze broeders van het Noorden, heeft men dezen middel uytgevonden. Men

(48) *DV* 1 juni 1830, 3b.

(49) *DV* 28 mei 1830, 3a.

(50) Op 30 juli 1830, 2a, vermeldt het blad in totaal 29 vervolgingen tegen zeven oppositiebladen sedert de nieuwe wet op 26 juni in voege trad!

(51) A. De Jonghe, *op. cit.*, blz. 371.

(52) *DV* 30 oktober 1829, 2a.

(53) *DV* 30 oktober 1829, 2b.

(54) Dit was ook het geval. Zie A. De Jonghe, *op. cit.*, blz. 374.

schryft alles in het hollandsch; vraegt dan eenen Vlaming eene plaets? Men heeft eene blauwe scheen bereyd voor hem: men antwoord koel gae weg: Och! het kan niet zyn, GY KENT GEEN HOLLANDSCH ⁵⁵.

De voornaamste reden is echter, steeds volgens *DV*, met de taal ook de godsdienst uit te roeien:

Het gouvernement heeft eenen aanslag gedaen, op het geen Vlamingen en Walen het liefste hebben, te denken, te gevoelen, te handelen volgens den godsdienst hunner vaderen. Wy zeggen het regt uyt, dat het inzicht van het gouvernement, in het opdringen der hollandsche tael, geweest is de aengekleefdheid der kathyolken aen hunnen godsdienstige gevoelens te krenken en allengskens wegtenemen ⁵⁶.

Getuigen daarvan zijn zowel de maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, die talrijke protestantse uitgaven bezorgt, als ook de schoolboeken.

Er is trouwens geen enkele reden, zo gaat het blad verder, om het Nederlands als nationale taal op te dringen, immers het Vlaams, dat zijn oorspronkelijk karakter gaaf behouden heeft, is ouder dan het Nederlands, dat sedert de Hervorming bij het Duits gaan aanleunen is, en dus „kwam de eer van nationaal te zyn aen eenige tael toe, zoo zou het de onze moeten wezen” ⁵⁷. Maar geen enkele taal heeft het recht zich als nationaal te doen gelden, want, daar alle burgers gelijk zijn voor de wet, mag ook geen enkele taal bevoordeligd worden.

Walen noch Vlamingen zullen dan ook ooit hun taal verloochenen:

in tegendeel altyd, in die zelfde tael, tegen hunne verdrukkers eene vaderlandsche stem opheffen; want zy weten *dat het afstaen van de tael eene stilzwijgende betekenis is dat zy zouden willen ophouden een volk te zyn*, en hielden zy op van een volk te wezen, dan waren alle hunne kostelyke eygendommen en voorregten ook onherstelbaar verloren ⁵⁸.

De eis voor taalvrijheid wordt in *DV* echter met veel minder aandrang en veel minder regelmaat geformuleerd, dan de eis voor vrijheid van onderwijs en drukpers. Dit is begrijpelijk vermits de eis voor taalvrijheid in hoofdzaak neerkwam op de eis voor vrij gebruik van het Frans ⁵⁹. Dit kon de Vlaamse Fransonkundige plattelandsbewoners en lezers van *DV* natuurlijk niet zo erg warm maken als de andere eisen. *DV* poogt het wel voor te stellen alsof de eis ook ten gerieve van de Vlamingen wordt gesteld:

(55) *DV* 3 november 1829, 2a. Zie ook *DV* 13 november 1829, 2b.

(56) *DV* 5 februari 1830, 2b.

(57) *DV* 5 februari 1830, 2b.

(58) *Ibidem*.

(59) A. De Jonghe, *op. cit.*, blz. 348, 351 en *passim*.

De vryheyd van tael wordt gevraegd voor de Walen, en ook voor ons, op dat het gouvernement zyne akten uytgeve in eene tale welke wy verstaen ⁶⁰.

Zoals men ziet wordt opnieuw het verschil Vlaams-Hollands geaccenteerd.

Als het blad al zijn grieven tegen de regering samenvat, dan komt de taalgrief gewoonlijk slechts achteraan ⁶¹ of wordt hij zelfs eenvoudig achterwege gelaten ⁶².

DV juicht wel — samen met de ganse oppositiepers trouwens ⁶³ — het Koninklijk Besluit van 4 juni 1830 toe, waarbij de onbepaalde taalvrijheid in de Vlaamse provincies gevestigd wordt: „het besluit op de vryheyd der fransche tael (is) wel en allerbest in zyne schikkingen, en ware het door eene wet bekrachtigd, dan zouden op dit punt alle wenschen ten vollen verhoord zyn” ⁶⁴. Nochtans gaf dit Koninklijk Besluit het Vlaamse land prijs aan de verfransing ⁶⁵, zoals na de omwenteling maar al te goed zou blijken. *DV* zal dat zelf trouwens vrij vlug aanklagen ⁶⁶ en opkomen voor gelijkberechtiging van beide talen, maar weer zal dit niet de hoofdbekommernis zijn van het nochtans Vlaamse blad.

Verder wordt de *verantwoordelijkheid der ministers* met klem door *DV* geëist. Op een bepaald ogenblik wordt dit het „voornaemste hoofdpunt” ⁶⁷ genoemd waarop zal blijven aangedrongen worden, ook al waren alle andere wenschen ingewilligd. In zeer volkse bewoordingen wordt dit voor hen moeilijke begrip aan de eenvoudige plattelandsbewoners tot wie *DV* zich vooral richtte, duidelijk gemaakt: na erop gewezen te hebben dat in een grondwettelijk koninkrijk zoals de Nederlanden de wetgevende macht berust bij de koning en de beide kamers, legt *DV* de ministeriële verantwoordelijkheid en de onschendbaarheid van de koning als volgt uit:

Den koning is aenzien als of hy niet falen kon, en dit is noodzakelyk om allen oproer en burger-oorlog te beletten; maer aengezien alles moet gekend en geweten zyn, dat het volk hier niet genoodzaekt kan zyn om blinde kapelle te spelen, en in tegendeel dat het weten moet waer zyne penningen blyven, is het ook onmisbaer van iemand te kennen die men kan aanspreken en rekening vragen.

(60) *DV* 1 december 1829, 2b.

(61) *DV* 27 oktober 1829, 3a ; 13 november 1829, 2b en 1 december 1829, 2b.

(62) *DV* 6 april 1830, 3a ; 9 april 1830, 3ab.

(63) A. De Jonghe, *op. cit.*, blz. 370.

(64) *DV* 15 juni 1830, 2b.

(65) A. De Jonghe, *op. cit.*, blz. 369.

(66) Reeds op 12 november 1830, 3b.

(67) *DV* 9 april 1830, 3b. In 1820 had Willem I gezegd: „Wat zijn de ministers? Absoluut niets ... Ik, en ik alleen regeer en ik alleen ben verantwoordelijk.” C. Buffin, *Documents inédits sur la révolution belge* (Bruxelles, 1910), blz. XXI.

Hier in is ook wel voorzien; den koning doet niet van het geen de staets zaken aengaet, ten zy met den raed van de heeren ministers; het zyn dan de schouders van die heeren die de *verantwoordelykheyd* moeten dragen ⁶⁸.

Het blad geeft toe dat deze verantwoordelijkheid zwaar weegt op de schouders van de ministers, maar wijst op de hoge financiële vergoeding die de ministers daarvoor bekomen; ook vergt het heel wat bekwaamheid van hunnentwege, maar, aangezien ze zich „Excellentien”, d.w.z. „uytmuntende mannen” laten noemen, wenden ze voor die te bezitten!

Verder stelt *DV* de vraag wat een minister te doen staat wanneer de koning iets zou willen ondernemen dat tegen de grondwet indruist, en het blad antwoordt: „hy moet alleenlyk zyne plaets afdanken, en niets is gemakelyker” ⁶⁹, daarbij een voorbeeld aanhalend, dat tot de volkse verbeelding diende te spreken, van een Chinees minister die zijn ontslag aanbood wanneer de keizer voorstelde papiergeld in omloop te brengen.

De verantwoordelijkheid der ministers eisen, aldus het blad, is niet gericht tegen de koning, integendeel, want de gronden van het stelsel van de ministeriële verantwoordelijkheid in een constitutionele staat zijn:

De koning kan geen kwaed doen: hy kan het kwaed niet willen. Hy kan niet gelukkig zyn dan door het geluk zyns volks, hy kan niets anders willen dan dat geluk...

Alle verordeningen dus, welke met het geluk en de welvaart der onderdanen stryden, zyn het gevolg van misleyding, daerenboven moet hy, die den algemeenen vader misleyd, en daer door het geluk en de eensgezindheyd zyner kinderen verwoest heeft, verantwoordelyk zyn en gestraft worden ⁷⁰.

De ministeriële verantwoordelijkheid is dan ook de enige waarborg voor de volledige uitvoering en handhaving van de grondwet en voor de veiligheid van vorst en volk. De klachten van het volk zijn alle terug te voeren op besluiten die strijdig zijn met de grondwet en aangeraden werden door ministers die meenden „alle verantwoordelykheyd te konnen ontduyken, met zich achter den koninglyken mantel te verbergen en den naem des konings te misbruyken” ⁷¹.

Ook de *invloed van het bestuur op de rechterlijke macht*, is een Belgische grief die in *DV* aan bod komt. „Het waer kenmerk van willekeurigheid en dwingelandy is den onmiddelyken invloed van het bestier op de regterlyke macht” schrijft het Gentse blad aforistisch ⁷². En in het voorbeeld van een petitie dat in *DV* gepubliceerd wordt en waarin vooral om

(68) *DV* 10 november 1829, 2b.

(69) *DV* 10 november 1829, 3a.

(70) *DV* 9 april 1829, 3a.

(71) *DV* 9 april 1829, 3b.

(72) *DV* 19 januari 1830, 3a.

vermindering van belastingen, vrijheid van onderwijs en van drukpers wordt gevraagd, luidt het laatste punt:

Het is van een te groot en te wezenlyk belang voor alle ingezetene des ryks onafhangelijke rechters te hebben, opdat wy ook niet vuriglyk zouden wenschen dat de zoo lang uytgestelde inrichting der rechterlyke magt eyndelyk ingevoerd worde ⁷³.

De argumentatie van *DV* is de volgende ⁷⁴: daar een rechter „de sprekende wet” is, mag hij slechts afhankelijk zijn van die wet en van zijn geweten, en niet van de regering. Daar deze nalaat de rechterlijke macht definitief te organiseren, blijven de rechters van haar afhankelijk want „nie mand van hen zit vast op zynen zetel”, en, daar ze allen graag zouden benoemd worden door Minister Van Maanen, spreken ze partijdige vonnissen uit, daar ze eerst nagaan of de beschuldigde al dan niet aan de minister van justitie behaagt. Dit alles is „wezenlyk tegenstrydig aen de eerste grondbeginselen der gerechtigheyd by een beschaefd volk”.

Wanneer Willem I op 5 juli 1830 een belangrijke toegeving op dit punt doet door in het vooruitzicht te stellen dat op 1 februari 1831 de nieuwe rechterlijke inrichting in werking zal treden en dat dus van dan af de magistraten onafzetbaar zullen zijn, heeft *DV* het te druk met de verkiezingen en weldra ook met het proces zijn uitgever E. Beaucarne aangedaan, om zich daarover speciaal te verheugen. Bovendien had het besluit van 21 juni 1830 waarbij het nieuwe Hoger Gerechtshof te Den Haag en niet te Brussel gevestigd werd, nieuwe misnoegdheid gewekt ⁷⁵.

Een andere grief, die van de *ongelijke verdeling van de ambten* tussen Hollanders en Belgen, mocht evenmin ontbreken in *DV*. Reeds op 30 oktober 1829 publiceert het blad „Iets over de Hollanders die bijna alle en de beste bedieningen hebben” en wijst het op artikel 2 van de overeenkomst van Londen, waarbij de grote Mogendheden tot de oprichting van het Koninkrijk der Nederlanden, onder het gezag van Koning Willem I, hadden besloten. Dit artikel hield in dat alle inwoners van het Koninkrijk gelijk zijn voor de wet en dus gelijke aanspraak maken op ambten en voordelen. En nochtans, schrijft *DV*, „Wy zyn de meeste in getal, betalen meest lasten, en genieten minst voordelen”, want men ziet „alle vette en grote plaetsen” door Nederlanders bezet „als of de Belgen daer niet toe bekwaem waren” ⁷⁶. *DV* bewijst dit door het publiceren van lijsten beginnende met het hoogste bestuur ⁷⁷, waar, op een totaal van 244 Nederlanders, slechts 65 belgen het roer in handen hebben, niettegenstaande het Zuiden 1 miljoen meer inwoners telt dan het Noorden. Bovendien stuurt België slechts

(73) *DV* 27 oktober 1829, 3a.

(74) Zie *DV* 27 oktober 1829, 3a-b in zijn artikel, getiteld „Onafhangelykheyd der rechters”.

(75) Zie *DV* van 29 juni 1830, 1a.

(76) *DV* 30 oktober 1829, 2b.

(77) *DV* 6 november 1829, 2b. Andere lijsten publiceert *DV* op 20 november 1829, 3b; 11 december 1829, 3b en 26 januari 1830, 3b.

1 „gedeputeerden” op 70.149 inwoners naar de Tweede Kamer, tegen Nederland 1 op 41.957 inwoners. Het opzet hiervan is, aldus *DV*, de katholieken opnieuw te benadelen, aangezien in Nederland zelf de katholieken nog veel systematischer worden geweerd in alle betrekkingen dan in het Zuiden, altijd ten voordele van gereformeerde Hollanders⁷⁸. *DV* eist dan ook dat een einde zou gemaakt worden „aen den algemeynen voorkeur welken aen de Hollanders boven de Belgen vergund word; gelyke lasten geven recht tot gelyke gunsten, nu de lasten der Belgen zyn meerder”⁷⁹.

DV achtte het niet nodig even uitvoerig als voor de andere eisen in te gaan op de door alle Belgen nochtans met evenveel aandrang gestelde eis om *vermindering van belastingen* te bekomen. Blijkbaar oordeelde het blad dat deze eis er een was die weinig uitleg nodig had, daar alle lezers vanzelf warm liepen ervoor, en wenste het hen meer voor de religieuze en politieke eisen te interesseren. Vermeldenswaard is echter het enige uitvoerige artikel dat „Iets over de belastingen”⁸⁰ zegt en waarin op zeer simplistische manier de vraag beantwoord wordt „waer by zou het komen dat ons koninkrijk zoo veel geld alle jaren noodig heeft, en dat de groote belastingen die wy betalen niet vergenoegen?”. Behalve om de „overgroote schuld die ons het Noorden voor houwelyks-goed gebragt heeft” te delgen, gaan de inkomsten van de staat, volgens *DV* vooral naar „eene legermagt ver boven die ons noodig zou zyn”, naar een aantal bedienden „die op verre naer zoo voordelig aen het land niet zyn als eertyds den zot van de koningen”, zoals bv. een opperjachtmeester, naar anderen „die geld bekomen om ons te plagen” zoals „eene geheele wolk van schryvers en pennelekkers” die zogezegd wetten en besluiten verklaren maar in feite „het geen duyster was helle-donker maken” en verder nog „een leger andere kwasten die de belastingen doen inkomen”. Maar vooral zou, steeds volgens *DV*, kunnen gespaard worden aan de universiteiten, eerst door de wedde der professoren op de helft te brengen, en verder door ten minste vier van de zes universiteiten af te schaffen! „Wy zyn van gevoelen”, aldus het blad, „dat de groote verstanden geen gebrek van geld mogen hebben, indien men begeert dat zy de wetenschap en het vaderland eere doen ... Maer volgt daer uyt dat men de geleerden moet overladen met ons geld, dat wy doch ook wel kunnen bezigen?”

Het zgn. „maalgeld”⁸¹ is afgeschafft maar vervangen door andere lasten op bieren, wijn, azijn, zout en suiker. „Eenen allerbesten middel is”,

(78) *DV* 17 november 1829, 4a drukt een lijst over uit de *Noord-Brabander*, waaruit de achterstand van het aantal katholieke notarissen tegenover dat van de protestanten in Noord-Brabant blijkt. De eerste krant die dergelijke lijsten afdruckte was *Le Courier de la Meuse*.

(79) *DV* 27 oktober 1829, 3a.

(80) *DV* 20 november 1829, 3a.

(81) Dit was een percent dat in de molen op gemalen graan werd gegeven, of op meel dat in de stad werd ingevoerd. Deze belasting woog des te drukkender op het Zuiden, „daer boeren en werklieden er zich schier uitsluitend met brood voedden, terwijl in 't Noorden de aardappelteelt algemeen geworden was”. V. Fris *op. cit.*, blz. 113.

aldus *DV* „door verzoekschriften algemeyne verminderingen te vragen, en doen zien dat de armoede in het land dagelijks aangroeyt”⁸². België kreeg „tot wederbelooning van ons houwelyk met Holland eene schuld van G. 150.000.000, zoo werkelijke als uytgestelde”⁸³. „De lasten zyn te groot”, zo luidt het lakoniek op 8 december 1829, 3b.

Op 7 mei 1830 wordt nog eens een overzicht gegeven van alle grieven samen (op de voorpagina):

Bestaet de vryheyd van het onderwys alreeds? Wilt men ons de vryheyd der drukpers laten, om onze staetkundige en godsdienstige vryheden te konnen verdedigen? Zyn de regters reeds onafhangelijk en onafzettelyk? Bestaet de vryheyd der tael en gaet men niet altyd voort met ons de zoogenaemde nationale tael of de Hollandsche op te dringen? Zyn alle de beste plaetsen, ambten en bedieningen, zoo in het leger als in andere administratien, niet aen de Hollanders gegeven? Is het concordaat in 1827 gesloten, reeds in geheel het ryk uytgevoerd? Zyn de ministers alreeds zoo ver gekomen dat zy willen voor hunne werken *verantwoordelyk* blyven?

Wij hebben de zekerheid, besluit *DV*, dat de Belgen de moed niet zullen verliezen en dat ze zullen blijven eisen dat de Grondwet zou worden toegepast en dat ze al hun rechten zouden krijgen hun door de Grondwet toegestaan, en dat ze dit zouden doen met „voorzigtigheyd en kloekmoedigheyd, met gematigheyd en kragt”. Het is zeker, aldus het blad, „dat voor zulke handelwijze alles zal moeten buygen dat op het regt niet gegrond is”.

DV blijft insisteren op het grondwettelijke karakter van de petities en op het recht dat de Belgen hebben om te eisen dat de vrijheden die door de grondwet gewaarborgd zijn hun zouden worden toegestaan. Het woord „revolutie” zal echter pas laat vallen in *DV* en men zal geruime tijd blijven doorhameren op het verkrijgen langs wettelijke weg van al de vrijheden die men eist, en het herstel van alle grieven. Die grieven waren gemeenschappelijk aan de katholieken en de liberalen. De eersten benadrukten weliswaar de vrijheid van onderwijs en de laatsten de persvrijheid. De oppositiekranten zoals *Le Courier des Pays-Bas*, *Le Belge*, *Le Catholique des Pays-Bas* en *DV* „se pavoisèrent du drapeau de l’union et mirent en commun les griefs des divers parties pour en obtenir le redressement par une action combinée. Dans ces articles souvent pleins de verve et animées par la conviction, on élaborait, sans le savoir, la constitution de 1830”⁸⁴.

Uit de uit *DV* geciteerde passages kan men zien dat het niet zo is dat

(82) *DV* 10 november 1829, 3a.

(83) *DV* 13 november 1829, 2b.

(84) Ph. Bourson, „Histoire de la Presse”, *Patria Belgica* (onder leiding van E. Van Bommel III. Belgique morale et intellectuelle), (Bruxelles, 1875), 376.

„de Vlaamse bladen (blijken) geen levendig aandeel te hebben in de politieke strijd”⁸⁵.

Wat Herman Doms schrijft over *Le Courier des Pays-Bas* en *Le Catholique des Pays-Bas*, namelijk dat hun „la palme de vaillance, de ténacité, de clairvoyance”⁸⁶ toekwam, mag ook gezegd worden van *DV*. Na de omwenteling heeft men dat van officiële zijde ook gewaardeerd: de hoofdredacteur van *DV*, Jacob Lodewijk De Clercq, kreeg het ijzeren kruis omwille van zijn activiteiten in *DV*, waarvan gezegd wordt in het besluit waarbij hem dat ereteken toegekend wordt: „Ce journal contribua à développer l'esprit national dans les Flandres”⁸⁷. De weerstand die de koning ontmoette tegen al zijn projecten „était en grande partie l'œuvre de la presse”⁸⁸ en niet in het minst van *DV*. Dat Willem I veel had gedaan om de industrie in België en dan speciaal in het Gentse te bevorderen⁸⁹ daar gaat *DV* niet op in. Over het zgn. „miljoen van de nyverheid” waarvan de subsidies werden uitgekeerd aan de fabrikanten, zwijgt *DV* in alle talen tot na de omwenteling wanneer het die fabrikanten als orangisten brandmerkt. Wel wordt steeds teruggekomen op de hoge schuld die de Nederlanden in „het houwelyk met België” meegebracht hebben. Dat *DV* minder ingaat op de economische toestand van het land, ligt aan het lezerspubliek van de krant: de Vlaamse lagere clerus en landbouwers. Als oppositieblad kan *DV* trouwens niets anders doen dan elk voor het Zuiden gunstig besluit van Willem I te minimaliseren of zelfs te negeren, en anderszids geen enkele fout of ongunstig besluit niet onopgemerkt voorbij te laten gaan. *DV* en de *Standaerd van Vlaenderen* „flétrissaient chaque jour les actes du dépositaire et dans un langage familier, mais énergique, allaient dans les campagnes réveiller les sympathies, éclairer les masses et exciter le patriotisme”⁹⁰. *DV* mocht dan ook na de septemberdagen met trots verklaren: „Den haet, dien de oude hollandsche regering aen dit blad toedroeg, was voor ons het klaerste bewys, dat wy onze pligten ten opzichte van onze medeborgers gekwetten hebben”⁹¹.

(85) M. Stijns, „Vooruitgang op Persgebied”, *De Pers, Gedenkboek uitgegeven door de Brusselse Afdeling van de Algemene Belgische Persbond bij gelegenheid van haar LXste verjaring (1888-1948)* (Brussel, 1949), 39.

(86) H. Doms, „La Presse belge depuis la révolution”, *Annuaire officiel de la Presse belge* (1933), 9.

(87) Zie A. Warzée, „Essai historique et critique sur les journaux belges”, *Messenger des sciences historiques et archives des arts de Belgique* (Gand, 1845), blz. 315, en J.E. Nève de Mévergnies, *Gand sous le régime Hollandais 1814-1830* (Gand, 1935), blz. 174.

(88) C. Buffin, *op. cit.*, blz. XXV.

(89) Volgens R. Dumoulin, *Guillaume Ier et la transformation économique des provinces Belges (1815-1830)*, Bibliothèque de la Fac. de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, Fasc. LXXX (Liège, 1938), blz. 12 was het zo dat „plus Guillaume Ier améliorerait l'outillage économique des provinces méridionales, plus il précipitait sa chute”. Over de economische bloei van België onder Willem I, zie ook H. Pirenne, *Histoire de Belgique VI* (Bruxelles, 1926), blz. 337 e.v.

(90) C. Rodenbach, *Episodes de la Révolution dans les Flandres, 1829, 1830, 1831* (Bruxelles, 1833), blz. 49-50.

(91) *DV* 29 oktober 1830, 3b.

REACTIONS OF THE LIBERAL AND NEUTRAL PRESS OF GHENT TO THE EVENTS OF MARCH 1886

Mark A. VANDERHEYDEN

Three days after the initial outbursts of popular anger in Liège, at the time when the paper still believes that it is only „une indisposition légère du corps social”, the *Flandre Libérale* already has some ideas about the necessary remedies for the social ills. „According to us, there must be a general reduction of work-hours.”¹

Shortly afterwards, however, the *Flandre* no longer gives priority to the actual welfare of the suffering working classes, but returns to one of her own pet political projects. The sole solution possible for the present disastrous situation is the „education” of the workers². One should not be blinded by the apparent generosity of the Liberal paper, nor by her modern approach to the social problem, nor by her misleading altruism. Indeed, considered in the context of the entire editorial, it becomes obvious that the Ghent Liberal mouthpiece is concentrating on the remedy of „education, as a means, of attacking the clerical party. The issue of education is a constant polemical subject between the Catholic and Liberal press, a carry-over from the heated „school dispute” of the previous administration and a living, though very painful, memory for the Liberals who lost the leadership in Parliament because of it³. The Liberals’ intentions are rather irrelevant when compared to the intrinsic truth and value of their proposal.

The journal is emphatic in assaying the proposals of the more leftist-inclined press. When the radical *La Reforme* of Brussels advocates electoral reforms as the best resolution for the turmoil, the *Flandre Libérale* is angered because of her own vehement opposition to any move toward universal suffrage. „The unfortunate people who are demonstrating their political talents by burning the Hainaut province have to be kept far away from the voting booths.”⁴ Another resolution of *La Reforme*, namely the expropriation of the coal mines, draws severe and sarcastic comment from the paper: „Sans doute pour mettre les émeutiers en appétit!”⁵

The sequence of propositions made by the Liberal paper turns more and more to the political debate with the government and the clerical

(1) *Flandre*, March 21, p. 1, c. 2.

(2) *Ibid.*, March 25, p. 1, c. 4.

(3) One cannot help but doubt and question the honesty of the Liberal paper in proposing this solution, since one is constantly confronted with the use of „education projects” as polemical tools in the political warfare between Liberals and Catholics.

(4) *Flandre*, March 29, p. 1, c. 4.

(5) *Ibid.*

party and when concrete suggestions are made in its editorial columns, the authors are very anxious to point out that they have urged these measures for considerable time and that it is the incompetence of the present government which has prevented the realization of these suggestions. „We have proposed measures to regulate the work of women and children and also legislation to democratize the army...”⁶ If this legislation has not been implemented, only the clerical party can be blamed since it is the party of those „who insist on delaying the progress of freedom and equality in the nation.”⁷

When, in early April, the parliamentary debate centers around „the disastrous effects of the Law of 1884 which „virtually put an end to the system of public education by order of the clerical cabinet”, *Flandre* reiterates its lament that the real social disease is the combination of weakness, ignorance and lack of foresight among the workers. Thus it concludes, that the only remedy is education and not the kind that is offered in the *Catechisme du Peuple* or the *Catechisme de Malines*⁸.

More specifically, the *Flandre* wants the re-introduction of the adult education schools, which have been out of operation since the Catholics come into power⁹. The entire debate around „school law”, public instruction and the like, gives the *Flandre* many opportunities to express her vehement and dogmatic anticlericalism.

Compulsory education and regulation of child labor have priority on the lists of Liberal remedies for the social situation and are frequently expressed in the editorial columns¹⁰; any special occasion will do, for example, the time when the „cabinet of ignorance” abolishes four teacher colleges¹¹, or the selection of M. Buls as mayor of Brussels¹².

In general, *Flandre* takes a rather negative approach in regard to remedies for the social problems. The paper finds it necessary to fight any proposal coming from the non-Liberal camp. One is tempted to conclude that the *Flandre* is negative even when the paper denies such an accusation¹³. Most of its energy is given to an all-out attack against the suggestion that universal suffrage might be the most adequate corrective to the troubled social conditions in the country¹⁴.

The *Flandre* is extremely skeptical of the value and meaning of the *Commission du Travail*, which is attempting a thorough investigation of

(6) *Ibid.*, March 31, p. 1, c. 4. Repeated: April 1, p. 1, c. 3; June 15 & 16, p. 2, c. 4.

(7) *Ibid.*, March 31, p. 1, c. 4.

(8) *Ibid.*, April 3, p. 1, c. 3.

(9) *Flandre*, April 7, p. 1, c. 2.

(10) *Ibid.*, April 7, p. 1, c. 3; April 12, p. 1, c. 2; April 18, p. 1, c. 2; July 11, p. 1, c. 2, 3.

(11) *Ibid.*, p. 2, c. 1. The paper announces that the government is planning to close four „écoles normales”, in Andenne, Verviers, Louvain and Hoboken.

(12) *Flandre*, May 20, p. 1, c. 2.

(13) *Ibid.*, June 18, p. 1, c. 3; „Ensuite notre politique n'est que négative qu'en apparence. Nous combattons le cléricalisme.”

(14) The *Flandre's* attitude towards the problem of universal suffrage as a social measure and a political goal will be mentioned later.

the social conditions among the workers. This skepticism is certainly inspired by an „opposition mentality” against anything that is instituted by the „incompetent clerical cabinet”, and also by the Liberal axioms that such commissions are useless until full attention is paid to the education of the workers, the „only” remedy for the social disease¹⁵. The success of the Socialist cooperatives, like the bakeries and pharmacies of the *Vooruit*, is due to the „educated leadership” not to the cooperatives themselves¹⁶. The knowledge of people like E. Anseele has given this experiment a qualified success which proves once more to the *Flandre* that the instruction of the workers is the sole measure that is necessary. This seems to be the only real corrective the paper is capable of bringing forward throughout the entire year following the March events. After proposing, initially, the reduction of work hours, which are soon to be achieved for women and children, the *Flandre* returns to the project of public instruction. In the case of this latter proposition, the polemical overtone obscures the honesty and sincerity of the suggestion. Summing up, one can only state that the Liberal paper is acutely aware of the situation in the country but fails to offer any imaginative proposals. Political bigotry has blinded the Liberal eyes and minds on the social problems of the lower classes.

The *Journal de Gand*, suffering from the same Liberal prejudices as the *Flandre*, does not succeed in presenting constructive suggestions for amelioration of the social situation. Frightened by the specter of eventual changes in the electoral system, the paper immediately attacks any such proposition as universal suffrage¹⁷. On the other hand, the *Journal* is anxious to see changes in the military service law since the army presents an eventual danger for the civil peace, which is demonstrated by the attitude of the army during the suppression of the violent strikes¹⁸. While expressing sympathy for reform and hope that this reform in turn may improve the social atmosphere, the paper does not say how it is to be executed. Whereas the paper rarely shows any form of creative thinking in social affairs, the *Journal* is constantly ready to judge and criticize any proposition from the non-Liberal side. When the Catholic *L'Impartial* ventures some ideas, the Liberal paper calls them „impossible and utopian” and suggests that „one would do better to abolish all the properties of religious communities and to distribute them among the impoverished.”¹⁹

The anticlericalism is most obvious when the paper examines the resolutions of the Congress de Liège and insinuates that the Catholic party is only concerned with reaffirming her dominance over the lower classes²⁰.

(15) *Flandre*, June 24, p. 1, c. 2.

(16) *Ibid.*, June 27, p. 1, c. 2; Junly 1, p. 1, c. 2; October 30, p. 1, c. 3.

(17) *Journal*, March 31, p. 1, c. 3; June 23, p. 1, c. 3; July 31, p. 2, c. 1; Aug. 16, p. 2, c. 4.

(18) *Ibid.*, April 9, p. 1, c. 4; April 10, 22, etc. The military question is the favorite topic of the editorials of the *Journal* and this issue makes the front page throughout the year.

(19) *Journal*, June 14, p. 2, c. 3.

(20) *Ibid.*, Sept. 27, p. 2, c. 1; Sept. 28, p. 1, c. 5; p. 2, c. 1.

The *Journal* has some reserved praise for the *Commission du Travail* but does not approve the majority of the findings and certainly not its suggestions for crash programs for better workers' housing ²¹.

Generally speaking, the Flemish counterpart of *Flandre Libérale* and *Journal de Gand* is not very fruitful in its search for remedies for the troubles. The *Morgenblad* is even more inclusive in its condemnation of all that is not Liberal in origin or execution. More than any other paper, *Morgenblad* insists upon immediate and strong action to suppress the strikers and to restore law and order in the country with all means at the disposal of the government. This is its first step to remedy the situation ²².

When the *Frankfurter Zeitung* discusses the political consequences of the Belgian crisis, it recommends the introduction of universal suffrage on the ground that this would give the workers the opportunity to bring their grievances into Parliament, rather than into the streets. The *Morgenblad's* sharp editorial reaction against the German commentator reveals its distaste for universal suffrage and its faith in the classical Liberal formula for solving the social crisis: public instruction for the impoverished working classes ²³. This education must be government supported and controlled because any other form, like the Catholic school system, makes the children more subject to the Pope than to the nation, and hence defeats its educational purpose ²⁴. This is the only positive suggestion the Liberal paper has and it is generally expressed in a polemical context, mostly against *Bien Public*. *Morgenblad* examines rather arrogantly the proposed correctives from other sources — government, Catholic and Socialist — whether made in the press or by individuals. The suggestion for universal suffrage is the most bitterly attacked of all ²⁵.

The brilliant analyses by the correspondent of the Dutch paper, *Nieuwe Rotterdamsche Courant* on the crisis in Belgium was used by the *Morgenblad* in its entirety since the article corresponded with the Liberal paper's own views on the causes of the conflicts. But when *Morgenblad* must propose basic solutions, it is not very inspiring and its comment resembles the platitudes of many clerical papers.

The situation thus is serious, even after the rioting has completely passed. The workers need to be warned against the disastrous instigations of the anarchists. Provisions must be made for their needs of body and soul. This will be the task of every administration which considers the immediate as well as long-range needs; an administration is not only ready to punish crimes but willing to prevent disasters in the social order ²⁶.

The *Morgenblad* regularly lectures the working classes in a paternalistic fashion on the disastrous consequences of their unintelligent actions and

(21) *Ibid.*, August 1, p. 2, c. 1.

(22) *Morgenblad*, March 25, p. 1, c. 2.

(23) *Ibid.*, March 27, p. 1, c. 3; July 25, p. 1, c. 3, 4; Aug. 20, p. 1, c. 3.

(24) *Ibid.*, March 28, p. 1, c. 2; April 8, p. 3, c. 2; April 11, p. 2, c. 1.

(25) *Ibid.*, March 27, p. 1, c. 2, 3; March 30, p. 1, c. 1; June 5, p. 2, c. 1; June 19, p. 1, c. 2, 3; July 4, p. 2, c. 1; Aug. 17, p. 1, c. 2; Aug. 18, p. 1, c. 1; Aug. 20, p. 1, c. 4.

(26) *Ibid.*, April 2, p. 2, c. 2.

brutal strikes. The paper insists that the workers are being used by a group of „malicious people” and that the workers need to be told, constantly, that they are hurting themselves when they follow anarchist incentives. To point out the dangers is the best preventive medication, the paper believes ²⁷. However, the most immediate need is the re-establishment of law and order by the organization of the „garde civile” in rural districts ²⁸.

When the conflict is abating in the area of Charleroi, the editorial of *Morgenblad* describes the country's situation as peaceful but immediately adds an urgent plea to the government to initiate remedies without indicating any in particular as to which or what ²⁹. The same vagueness can be found a few weeks later when the correspondent in Charleroi reports to the paper: „The stikes are temporarily finished... One can certainly expect, that the strike will be resumed in June, and perhaps sooner, if justice is not to be done to the workers.” ³⁰

When the *Commission du Travail* finally submitted a list of recommendations, the *Morgenblad* retorts bitterly that the document is written solely in French and expresses bewilderment since the crisis afflicts not only the Walloon provinces but the Flemish as well. „Or,” the paper asked, „are the Flemings perhaps unworthy to be included in a national survey, according to M. Beernaert?” ³¹

The fact that the Commission injured the „Flemish feeling” of the paper is not the only reason why the *Morgenblad* is rather skeptical about the proposals. The abolition of women and child labor, the regulation of working hours and increase of wages may be very appealing to the human heart, and very reasonable, the paper comments, but they are misleading from an economic point of view. Indeed, it may hurt the economy and aggravate the crisis even further since all those measures would make competition on the European market even harder for Belgian industry ³². Expressing the fear that the Commission will not succeed in presenting workable reforms to enhance the standard of living of the working classes, the paper does accept two of the proposals: security funds for retired and crippled workers, and compulsory life insurance for the workers. The paper endorses these proposals fully and suggests a rapid implementation under the supervision of the government along the lines of the German system ³³. If this could be realized, the activities of the Commission would be amply rewarded ³⁴. Beyond support for these proposals, *Morgenblad* remains indecisive on social issues. Certainly it has no firm and distinct program to correct the poverty of the working classes.

(27) *Ibid.*, April 3, p. 1, c. 3; June 25, p. 2, c. 1; July 8, p. 1, c. 3, 4; July 17, p. 1, c. 2, 3.

(28) *Ibid.*, April 6, p. 1, c. 3.

(29) *Ibid.*, April 8, p. 1, c. 1, 2.

(30) *Ibid.*, April 24, p. 3, c. 1.

(31) *Ibid.*, June 18, p. 2, c. 1.

(32) *Ibid.*, Aug. 3, p. 1, c. 1, 2; Aug. 7, p. 1, 2, 3; Aug. 21, p. 1, c. 3, 4; Aug. 27, p. 2, c. 1.

(33) *Ibid.*, Aug. 7, p. 1, c. 2, 3; Aug. 20, p. 1, c. 1; Oct. 18, p. 1, c. 2, 3; Nov. 4, p. 2, c. 1.

(34) *Ibid.*, Aug. 7, p. 1, c. 3.

The Liberal weekly, *Het Volksbelang*, follows very much the line of reasoning of *Morgenblad* with to most political, cultural, and social issues. After the situation calmed down substantially, the weekly recommends „good and free education” for the worker population as the best possible remedy³⁵. Even though the suggestion may have some polemical overtones, the weekly is certainly sincere in its demand for aid to education. Besides education, it is necessary to form more cooperatives which definitely improve the social conditions of the workers as *Volksbelang* admits has been proved by *Vooruit*³⁶.

Volksbelang shares the skepticism of the *Morgenblad* with respect to the efficacy of the proposals of the Commission even though the good intention of the committee members is not doubted³⁷. However, the paper believes that, since the Socialist workers are too demanding, good will is doomed to fail. The Socialist demands for the expropriation of capital and for universal manhood suffrage are utopian and even disastrous for the welfare of the workers. It is only a disguise for the self-interest and ambitions of the Socialist leaders³⁸. The issue of expropriation, which was debated at length during the Socialist congress in Brussels, disturbs the *Volksbelang*. The editor points to the faulty analogy made by the Socialists when they plead their case with references to the expropriations of capital and properties of nobility and clergy during the French Revolution when nationalization and confiscation had been common practices. *Volksbelang* claims that in the French case the goods were only confiscated if the proprietors had fled the country and that they were restored after their return³⁹.

When the industrialist De Naeyer of Willebroeck introduces a proposal in which is outlined an entire process by which workers in his factories will, ultimately, become owners of their company-built houses through an annual interest procedure, *Volksbelang* calls the entire plan to optimistic. Arguments are advanced against the suggestion and the weekly expresses the hope that improvement in housing will come in other ways⁴⁰.

One wonders sometimes about the truthfulness of the weekly's desire to bring about serious amelioration of social conditions. The remedies proposed are very modest and never have the scope which one could expect in a year of crisis. The humanitarian attitude towards poverty-stricken working classes is still surpassed by bourgeois prejudice for the property owners.

(35) *Volksbelang*, April 10, p. 1, c. 3. „Free education”, completely paid and provided for by the government is the most important „Socialistic” measure, the weekly claims. „Too bad that the clerical government is destroying public instruction completely!” is the final comment.

(36) *Volksbelang*, April 17, p. 1, c. 4. The author notes that a cooperative is really contrary to Socialistic philosophy because it is an expression of the power of individuals whereas Socialism believes in the supremacy of the government.

(37) *Ibid.*, June 19, p. 1, c. 1; Aug. 7, p. 1, c. 2.

(38) *Ibid.*, June 18, p. 1, c. 2, 3, 4; July 10, p. 1, c. 1, 2; Aug. 7, p. 1, c. 3; Nov. 27, p. 1, c. 1, 2, 3.

(39) *Ibid.*, Juni 26, p. 1, c. 1, 2, 3.

(40) *Ibid.*, Oct. 30, p. 1, c. 1, 2, 3, 4.

What remains is a paternalistic mentality with regard to the workers' dreams and wishes ⁴¹.

The independent or neutral press in Ghent, *Gazette van Gent* and *Volksblad*, by its very nature abstains from any debate on social issues. There is hardly ever an editorial or an article, never a comment on a particular event, person or issue. Throughout 1886, there are only two exceptions in *Volksblad* with regard to the social problem. When in Geraardsbergen (East Flanders), the workers of the phosphorous factory go on strike, demanding a weekly wage without any deduction, the *Volksblad* comments in parentheses (literally): „This appears to us to be reasonable.” ⁴². Again in September, the paper cannot resist a comment on a strike in Ghent's textile industry that „the strike in Smet-Guequier factory and the consequent commotion are the work of the Socialist *Vooruit*...” ⁴³.

The *Gazette* follows the same pattern with perhaps the exception that the paper will include articles on labor topics once in a while. The American Knights of Labor and their leader, T.V. Powderly, is the subject of one ⁴⁴. Other articles are on Leopold von Ranke ⁴⁵, the Pope, when a papal letter on the social problem is rumored ⁴⁶, and several others.

The only comment the *Gazette* has concerning the organization of a *Commission du Travail* by the government is the papers' discontent with an exclusively French list of questions. When will the Flemish be considered? is its question ⁴⁷! With respect to the proceedings of this same committee, the *Gazette* voices strong disapproval that the hearings held in Ghent were kept secret and that the press was not allowed to sit in. When the Brussels newspaper *La Gazette* was privileged to attend such hearings, the Ghent paper's complaint turns into dissatisfaction ⁴⁸.

When the *Commission du Travail* investigates the workers' social condition in Zele, the *Gazette* publishes an article, in the form of a letter, in which the entire procedure is criticized. „Not a single workman dares to appear before the commission because of his fear of losing his job. The situation is terrible: there are many unemployed and the fortunate ones who have found jobs receive only half or their precious wage and it is paid to them in goods. There is no opportunity for protest and the entire workers' community of Zele is as silent as a graveyard. None speaks because he knows that starvation will be the result. This game is painful and we speak out against it! Help for Zele... before it is too late...!” ⁴⁹.

This peculiar letter of accusation and the emotional appeal for immediate action and help are quite remarkable for the normally stoic *Gazette*

(41) *Ibid.*, Nov. 27, p. 1, c. 1, 2, 3.

(42) *Volksblad*, April 24, p. 2, c. 3. The same incident is reported by the *Gazette*, without any comment however.

(43) *Volksblad*, Sept. 29, p. 2, c. 3.

(44) *Gazette van Gent*, May 18, p. 2, c. 1.

(45) *Ibid.*, May 26, p. 2, c. 1, 2.

(46) *Ibid.*, June 9, p. 2, c. 1.

(47) *Ibid.*, June 19, p. 2, c. 4.

(48) *Ibid.*, July 29, p. 2, c. 3.

(49) *Ibid.*, Aug. 29, p. 2, c. 3: *Te Zele*.

and could not remain unnoticed. Several manufacturers reached the editor to complain about the severe judgment although they confess that the workers' situation is very grave indeed⁵⁰. The paper insists that a thorough and indiscriminate investigation be started. Throughout October, *Gazette* reports frequently on the activities of the Commission, refraining however, from any editorial comment, with the exception of full endorsement for De Naeyer's plan to promote housing for the working classes⁵¹.

And the end of the year the paper reports with a definitely restrained pleasure a „sign of the times“: „The bell-ringers of the churches of the city are on strike. They demand an increase in salary. The chapter of canons is called together to deliberate the issue.”⁵²

In the same edition, *Gazette* attacks the Socialist paper, *Vooruit*, because it has called the workers who have insisted on crossing the picket lines at the factory Smet in Ghent, „cowards“. The paper asks what notion the Socialists have of freedom⁵³. This particular strike in the Smet factory provokes quite a stir in the city and the *Gazette* is aware of it. The paper gets involved as never before. It is obvious that „all the rioting workers are members of *Vooruit*; they repeat in their conversations what they read in *Vooruit*.”⁵⁴ *Gazette* pleads with its readers not to be carried away by the events and it hopes that people will not be so curious as to go and watch whatever may occur at the place of the strike. „Nothing good can be learned there.”⁵⁵

The paper is attacked by some people as being „Socialist inspired“ and the *Gazette* reacts to this in a long article in which it is explained that the *Vooruit* is indeed, frequently the source of its information since the Socialist organ is closest to the striking workers and thus has a greater amount of factual information. However, the *Gazette* denies any relation with the Socialists and expresses its disagreement plainly. Simultaneously, *Gazette* reports that the Ghent population, definitely the entire bourgeoisie and the majority of the lower classes, are disgusted with *Vooruit's* attitude towards those workmen who stayed on the job. This attack on freedom of work will give *Vooruit* a bad reputation. *Gazette* explains that „one has to grant the right to strike to all the discontented workers but that they in turn must respect the right and freedom to work for the others.”⁵⁶

The paper reports the evolution of the strike daily, but refrains from any further comment, after it has made its position of non-alignment with the Socialists clear. The sole objective is to give the readers an adequate and honest report on events, people, and situations „without passing judgment on the values or deficiencies of Socialists and others.”⁵⁷

(50) *Ibid.*, Sept. 2, p. 2, c. 3, 4; Sept. 3, p. 2, c. 3.

(51) *Ibid.*, Oct. 24, p. 2, c. 2.

(52) *Ibid.*, Nov. 20, p. 2, c. 2.

(53) *Ibid.*, Nov. 20, p. 2, c. 3.

(54) *Ibid.*, Nov. 21, p. 1, c. 4.

(55) *Ibid.*, Nov. 21, p. 2, c. 2.

(56) *Ibid.*, Nov. 22 & 23, p. 2, c. 3.

(57) *Ibid.*, Nov. 22 & 23, p. 2, c. 2.

Summarizing, one could say that the independent press in Ghent does achieve a remarkable neutrality with regard to the social issues of the time in terms of seeking solutions or analyzing causes and effects of certain social movements. On the other hand, both papers,, *Volksblad* and *Gazette van Gent*, occasionally do get more involved, but in these cases their involvement is much more on the level of emotion than of practicality or philosophy.

THE EVENTS OF MARCH AND THE „VOORUIT”

Mark A. VANDERHEYDEN

The aloofness or non-involvement of the independent press and to a great degree, of the Liberal press as well, contrasted sharply with the emotional reactions of the Catholic papers. The Socialist press, however, is beyond any doubt, the most „engaged” in social affairs and hence one finds *Vooruit* the most fascinating of all the papers in Ghent in this year of turmoil.

The Socialist mouthpiece, from its very beginnings, has been dealing with the entire gamut of social issues and the March events only intensify the paper's eagerness to communicate and to inculcate its readers with Socialist philosophy. Besides the summary-type news reports on the events themselves, the major part of the small four page paper is devoted to social problems in the form of editorials, letters, articles or short stories. The tone of these writings can be angry or enthusiastic, plaintive or rude, but, in general, one must admit it reached the level of understanding of the readers and hence, was successful.

During the early weeks of March the question of universal suffrage is frequently debated and related to the planned demonstration of June 13 in Brussels¹. The *Vooruit* discusses, at length, the involvement of the anarchists in the outbreak of the turmoil in Liège. It is only by the time that the confusion and rioting has spread to the Borinage that the paper begins to take the side of the strikers, mostly because of the harsh repressive measures by the army. This belated sympathy for the strikers does not mean that the *Vooruit* was unsympathetic to their cause. It was definitely a matter of expediency because the paper did not want to be associated with the „criminals and vandals” of the early days. After the first week, *Vooruit* has taken a firm position and begins to withdraw from the initial defensive stand to a more aggressive attitude. This aggressiveness is combined with its first suggestions to remedy the terrible social situations in the country.

The initial proposal is a practical one: to send food to the disaster areas. When people are fed, they will no longer burn and loot, the paper argues. Furthermore, there is an immediate need for negotiations between strikers and management and last, but not least, no more troops should be dispatched². Several subscriptions are started by the paper to get funds to help those workers who have been dismissed by their employers or to pay the legal fees for those who are brought before the courts³. Since the Socialist paper is convinced that the „great and only instigator of the strikes is

(1) *Vooruit*, *March* 13 & 14, p. 1, c. 2; *March* 16, p. 1, c. 2; *March* 20 & 21, p. 1, c. 1, 2.

(2) *Ibid.*, *March* 24, p. 1, c. 1, 2, 3: *Mass Murder in Liège*.

(3) *Ibid.*, *March* 24, p. 4, c. 2.

hunger" ⁴, it is not surprising that the paper appeals constantly to the readers to contribute foodstuffs for the stricken workers. At regular intervals, the *Vooruit* publishes the number of bread loaves which have been collected. (April 2, p. 4, c. 1).

Even more regular is the appeal to organize — an appeal that is increasingly urgent after the army has killed several strikers ⁵. Besides a better organization for the workers, the chief goal remains the effort for universal suffrage: This particular demand, a little in the background during the first week of the trouble, gains more and more attention and is soon presented as the sole means of salvation. „Universal suffrage will give the people all the power they need. They will become the masters of the State and they will be in a position to change the terrible system of property. Only then will the workers be free and no longer slaves — only when they are granted the franchise." ⁶ The question of changes in the franchise is frequently debated in the heated context of a polemic with either the *Flandre Libérale* or the Catholic *Gentenaar* ⁷. Other occasions to emphasize the importance of universal suffrage are provided at the many Socialist meetings, which always include this issue on the agenda. The striking coal miners are reported also as having adopted as their slogan: „Long live Universal Suffrage! Long live the Republic!" ⁸

The *Vooruit* daily prints an identical appeal to the workers to register as voters. This means an examination at the City Hall which will qualify the workers to vote, at least, in the communal elections of 1887. This test makes the worker an „able or proficient voter" and it gives him the power to defend his interests on the local level. Those who can make it have the grave duty to do so, argues *Vooruit* repeatedly ⁹

(4) *Ibid.*, March 25, p. 1, c. 1; March 31, p. 3, c. 1; April 1, p. 1, c. 2; p. 3, c. 2; April 2, p. 2, c. 3; p. 3, c. 3.

(5) *Ibid.*, March 29, p. 1, c. 2; March 30, p. 1, c. 1, 2; April 2, p. 3, c. 3; April 4, p. 2, c. 2; April 7, p. 1, c. 1; April 8, p. 3, c. 3; April 23, p. 2, c. 3; April 24, 25, p. 1, c. 2; April 26, 27, p. 1, c. 2; April 29, p. 2, c. 2; April 30, p. 2, c. 3; May 30, p. 1, 2; May 12, p. 1, c. 3; May 25, p. 1, c. 2; June 9, p. 2, c. 2; June 12, p. 1, c. 2; June 16, p. 1, c. 1; June 21, p. 1, c. 2; June 24, p. 4, c. 1; June 29, p. 3, c. 3; June 30, p. 3, c. 2; July 8, p. 1, c. 2; Aug. 5, p. 1, c. 1; Aug. 11, p. 1, c. 1, 2, 3; Aug. 14, 14, p. 1, c. 1, 2; Aug. 16, p. 1, c. 2; p. 2, c.; Aug. 25, p. 1, c. 2; Aug. 26, p. 1, c. 1; Sept. 3, p. 1, c. 1, 2; Sept. 5, p. 1, c. 3; Sept. 7, p. 1, c. 2; Sept. 10, p. 1, c. 2; Oct. 20, p. 1, c. 1, 2; Nov. 8, p. 1, c. 2, 3.

(6) *Ibid.*, March 27 & 28, p. 4, c. 1; March 29, p. 3, c. 2, 3; March 31, p. 3, c. 2; April 21, p. 1, c. 2; April 29, p. 3, c. 1; May 13, p. 1, c. 1; May 21, p. 2, c. 3; June 1, p. 4, c. 1, 2; July 4, p. 1, c. 1, 2; Aug. 11, p. 1, c. 2; Aug. 13, p. 1, c. 1; Aug. 14 & 15, p. 1, c. 1; Aug. 16 & 17, (coverage of the demonstration); Sept. 7, p. 1, c. 2; Sept. 28, p. 4, c. 1, (Socialist manifestation in Liège); Sept. 29, p. 1, c. 1, 2; Oct. 19, p. 1, c. 2; Oct. 30, p. 1, c. 2; Nov. 16, p. 1, c. 2.

(7) *Ibid.*, March 29, p. 3, c. 2, 3; April 20, p. 2, c. 2; May 10, p. 1, c. 1; May 18, p. 3, c. 3; May 20, p. 1, c. 3; June 21, p. 2, c. 3; June 23, p. 1, c. 1; June 26, p. 2, c. 2; Aug. 2, p. 1, c. 1, 2; Aug. 4, p. 1, c. 3; Aug. 11, p. 1, c. 2, 3; Aug. 25, p. 1, c. 1, 2.

(8) The *Vooruit* announces daily several meetings to be held in different locations in Flanders. As for the slogan — it is part of every single manifestation, strike or meeting.

(9) This appeal is repeated many times and a good example is given on March

Next to the demand for enlarged franchise — from the appeal to register for the communal elections to the demand for universal suffrage —, the Socialist press is convinced of the necessity to establish a legal code to protect work and workers¹⁰.

At the end of March, a delegation of five is sent to Prime Minister Beer-naert to present a manifesto at the National Council of the Workers' Party. *Vooruit* notes bitterly that the prime minister was absent and that the manifesto had to be communicated to an aide. The document itself depicts the situation in Liège, Charleroi and elsewhere and blames the bourgeoisie and the government for the things which happened in the country. The cabinet is attacked for remaining unconcerned and inactive with regard to the working classes. The workers Party's manifesto concludes with a summary of remedies which must be initiated and applied immediately. Great public works are requested to provide more job opportunities; a regulation of working hours is imperative; the abolition of taxes on foodstuffs and the abolition of the lottery system for conscription; and the introduction of universal suffrage. It is quite significant that the Workers' Party, in an official document to the cabinet, lists the question of franchise at the bottom of the list of grievances. Not without significance is the last paragraph of the manifesto which is definitely in a threatening tone and states that „in case the government does not take serious measures that there 'could' be an outbreak of a general strike all over the country. The consequences of such a strike would fall upon the ruling classes.”¹¹

With respect to the immediate problem of the coal miners' strike, the *Vooruit* believes that the solution of this economic crisis can only be found in a take-over of this industry by the State and by its management by the trade unions¹². These workers' associations have to be Socialist of course, since they constitute the only guarantee for peace and order. Indeed, the paper points out that in those villages and towns where a strong Socialist organization is present, there is no violence or looting. Hence the conclusion: „that the people are peaceful where they are best organized and most Socialistic.”¹³ The desire for organization is also regularly expressed by readers in letters to the editor. These requests come mostly from the country-side in East Flanders and deal with the particular situations of the workers there. The requests originate in the angry sentiments of the workers who are irritated by the unwillingness of the employers and officials to listen to their legitimate complaints¹⁴. These complaints do not only include insufficient wages and too many hours of work but also the poor

30, p. 4, c. 2. A complete explanation of this problem is given on April 2, p. 2, c. 3; p. 3, c. 1.

(10) *Vooruit*, March 31, p. 1, c. 3.

(11) *Ibid.*, March 31, p. 3, c. 2.

(12) *Ibid.*, April 2, p. 1, c. 2.

(13) *Ibid.*, April 2, p. 3, c. 3.

(14) On April 5, p. 3, c. 2, one finds an interesting letter which illustrates the case extensively. The anonymous author advocates „organizations” for almost every town in the East Flanders province.

housing conditions and the excessive rents¹⁵. The forementioned issues, together with work conditions, form the agenda of the Convention of the Belgian Workers' Party, scheduled for April 25 and 26 in Ghent. One cannot overlook the fact that the otherwise overriding issue of universal suffrage does not appear on the agenda of the convention¹⁶.

When the Supreme Court in Brussels grants permission to the mayors of cities and towns to forbid the sale of certain newspapers in the streets, the *Vooruit* is understandably infuriated. Indeed the court order is certainly directed against the Socialist press, the *Vooruit* and the *Le Peuple* (Brussels) in particular. Yet, in a way, the paper welcomes this unjust decision because „persecutions will make us stronger, and will give us more enthusiasm and faith.”¹⁷ Moreover, it gives the Socialist press the unique privilege of defending the inalienable right of the freedom of the press, which of course puts the Liberals in an awkward position. The *Vooruit* editors play very skillfully the role of martyrs and they admit to their readers that this kind of unjust measures will precipitate the change in the social conditions since it accelerated the destruction of the bourgeois monopolies¹⁸.

Rienzi, a regular contributor to the *Vooruit*, occasionally devotes an editorial to the question of „class-struggle”. By the middle of April, he becomes quite vehement in advocating a life or death conflict between capitalism and Socialism. The time has come for the final battle since one witnesses armies splitting up to join the Socialist cause. Furthermore, the workers are no longer willing to accept compromises: „the fight will be long and bloody but Justice will triumph.”¹⁹

In order to spread Socialism „one has to use the tongue of the nineteenth century”,²⁰ *Vooruit* exclaims in great enthusiasm on the day the paper acquires a brand new printing press. It will be the best propaganda tool possible and *Vooruit* will be equipped to realize the dream to make the people the masters in the state, to regulate work, to abolish poverty and to introduce equality²¹. „The new press will lead to the ultimate triumph of Socialism” may seem a somewhat exuberant slogan but to the *Vooruit* it was an honest conviction and the paper was proven right by history: the press became the most forceful propaganda tool for Socialism. Besides the food stores, clothing stores and pharmacies, the *Vooruit* had in its daily paper the best instrument to gain the sympathy of the workers in Ghent and its environment.

The newly equipped newspaper is highly critical of the *Commission du Travail*, instituted by the government. In the first place, the paper argues, the Commission is a perfect device from the government's point of view since every complaint of the working classes can now be channeled into

(15) *Vooruit*, April 10, p. 3, c. 3.

(16) *Ibid.*, April 12, p. 1, c. 1.

(17) *Ibid.*, April 14, p. 1, c. 1.

(18) *Ibid.*, April 14, p. 1, c. 1, 2; April 22, p. 1, c. 1, 2.

(19) *Ibid.*, April 16, p. 1, c. 2: *Class Struggle*.

(20) *Ibid.*, April 17, p. 1, c. 2.

(21) *Ibid.*, April 17, p. 1, c. 2.

this „dead end street.” Moreover, the selection of the members proves the dishonest intentions of the government: all of them capitalists and the majority are Catholics. University professors, priests, politicians, lawyers and engineers are totally oblivious to the social conditions of the lower classes. Since there is not a single worker on the board, the paper fears that nothing substantial and truthful can be expected from these „comedians.”²²

In the middle of April, the rumor reaches *Vooruit* that many coal miners in Jumet have formed an organization which plans to demand that de mayors of the Bassin (Charleroi) negotiate between the strikers and the management of the mines. If this effort fails, the association intends to appeal to the King for help. If this step also fails to bring about serious social legislation, then the coal miners will emigrate to the United States as a last refuge²³. The *Vooruit* is exasperated by this suggestion and calls the miners naive. Not only the idea to appeal to the monarch but much more the idea of emigration aggravates the Socialist paper. To leave the country is to admit defeat! And to move from Belgian capitalism to American is worse! Moreover, the paper fears that the best workers will leave first and this will make the struggle even more difficult for the others. The *Vooruit* expresses the hope that these workers will forget about America and put their energies to work to achieve the dreams of the working classes in Belgium, to change institutions, to fight for their women and children and to get an education and the franchise²⁴. *Vooruit* uses the most bombastic style to condemn emigration and there is no doubt that the paper considers this the worst possible device to solve the social troubles of the lower classes.

About the same time the paper repeats the need to pay the workers on a weekly basis and maintains that this should not be left to the judgment of the employers. It is a matter of justice and therefore a question to be regulated and enforced by the government²⁵.

When the convention of the Workers' Party is opened in Ghent, the event is celebrated with a big parade throughout the city. Noticeable in the parade are the many red flags and posters carried by the demonstrating workers. The latter are very interesting since they reflect the feelings of the people committed to the Socialist cause. Most numerous are the placards demanding an enlarged franchise and several ask for education and human rights²⁶.

The convention itself makes a tumultuous start since the very first discussion centers around the freedom of the press. The debate is even more heated when the Juni 13 demonstration is discussed. Since the mayor of Brussels has threatened to forbid the march, several delegates suggest civil disobedience in that event. Others however, prefer to hold several demon-

(22) *Ibid.*, April 20, p. 1, c. 3 ; p. 2, c. 1, 2.

(23) *Ibid.*, April 21, p. 3, c. 2.

(24) *Ibid.*, April 21, p. 3, c. 3.

(25) *Ibid.*, April 24 & 25, p. 3, c. 3.

(26) *Ibid.*, April 28, p. 1, c. 3.

strations in all major cities simultaneously if Mayor Buls refuses permission to march in the capital ²⁷.

Another touchy problem foremost on the minds of the Socialist conventioners is the „international regulation of work”. The discussion, held during the second session, is dominated by delegate Cesar de Paepe, who being a medical doctor himself, insists with vigor upon the enforcement of health measures in hazardous industries. The doctor cites the example of Switzerland where steps have been taken by the government ²⁸. The wish is expressed that an international convention will be held on this issue and this proposal gets the immediate endorsement of the eloquent British delegate, Headingly, and the Ghent Socialist leader E. Anseele.

After studying the international legislation, the convention comes to an unanimous conclusion which states the seriousness of the problem. It adds some specific stipulations: „the abolition of child labor; the regulation of the work of adolescents so that they can combine their apprenticeship with further education; the abolition of work of women in those areas of the industry which are incompatible with the nature of women; the fixing of a normal workday; the establishment of health precautions in plants, factories and mines; legal control of the use of poisonous material in manufacturing; and lastly, severe control with regard to the introduction of the new machinery if this is concurrent with substantial increase in unemployment.” ²⁹

The report recommends that the Belgian government imitate the Swiss initiative in order to achieve international legislation ³⁰. At the insistence of the Ghent delegation, the convention includes some remarks on the international economic crisis — which is caused by the imbalance between products and the use thereof — and on the situation in the Belgian coal mine industry. With respect to the latter, the report suggest two remedies: the absorption of the coal mines by the State and the organization of „chapters of miners” who will negotiate with the government on the exploitation of the mines ³¹.

Although there was an obvious difference of opinion between several leading delegates on the expediency of discussions on the turmoil in Liège and Charleroi ³², the convention does not refrain from concluding the meeting with a statement blaming the Belgian government for the crisis. Besides expressing the classical sympathy for „the comrades in distress”, the communiqué points to the uselessness of the *Commission du Travail* and reiterates its belief that only universal franchise will solve the problem ³³.

The socialist April convention in Ghent certainly constitutes the broadest single contribution to „Socialist remedial literature” with respect to the March crisis in Belgium. The vigorous tone of the documents is beyond

(27) *Ibid.*, April 28, p. 2, c. 2, 3.

(28) *Ibid.*, April 29, p. 1, c. 3. The speaker does not give any specifics about this Swiss program.

(29) *Ibid.*, April 29, p. 2, c. 2, 3.

(30) *Ibid.*, April 29, p. 2, c. 3.

(31) *Ibid.*, April 29, p. 3, c. 1.

(32) *Ibid.*, April 30, p. 1, c. 3.

(33) *Ibid.*, April 29, p. 3, c. 1.

doubt a sign of the increased confidence in the Socialist movement. This confidence is only a reflex of the ever-growing frustration in the working classes. The awareness of the Socialist leadership that here is a unique opportunity to catch the imagination of the lower classes is amply illustrated by the enthusiasm of the *Vooruit* and the uneasiness of both Catholics and Liberals.

During the first week of May, several small town mayors in East Flanders forbid the sale of the *Vooruit* on the newsstands. The anger of the paper is justified but simultaneously, the editors realize the value of such a blatant oppression of the rights of the press. Such activity on the part of the bourgeois „officialdom” makes the Socialist cause more attractive to the general public and *Vooruit* is convinced that it will gain from this martyrdom³⁴.

In a dispute with the Liberals, the paper gives a harsh and bitter editorial whip-lashing at the address of the outstanding Liberal Statesman, Frère-Orban³⁵. When the aging Liberal claims that the Socialist philosophy understands collectivism in the sense of the „coal mines for the coal miners”, *Vooruit* retorts bitterly: „This man, Prime Minister for many years, knows less than a simple workman.”³⁶ The Socialist paper then explains that the „collectivism of Socialism intends that the property, the factories and the work materials belong to the State or the local government and that these industrial institutions are to be governed by chambers composed of workers, engaged in these particular industries.”³⁷ This is not just a Socialist opinion the paper argues; it is the only way to solve the industrial crisis and the workers’ problem. The conviction that Socialism, definitely after universal franchise is a fact, will mean the salvation of the working classes is eloquently described in an editorial announcing the candidacy of comrade Anseele for the provincial elections of May 23³⁸. Realizing that Anseele’s candidacy for the provincial council is more a matter of principle than a political possibility or practicullity, the *Vooruit* still insists that this „historic first” means a great leap forward for the Socialist cause³⁹. The campaign surrounding this impossible candidacy is intense and widely covered. It takes the entire front page from May 14 up to May 23, the day of the election. The candidacy of Anseele is viewed as a „medicine” to cure the social discomforts of the times. The pride of *Vooruit* has no limits when the paper presents its leader. To vote for him will mean more for the progress of the workers than all the bourgeois articles and work commissions combined⁴⁰. When the candidate campaigns he insists that he expects many of the small bourgeoisie to cast their vote for him. He even expresses the hope that the bourgeoisie at-large will realize the seriousness of the situation and will join the lower bourgeoisie in support of

(34) *Ibid.*, April 30, p. 2, c. 3 ; May 4, p. 2, c. 1, 2.

(35) *Ibid.*, May 7, p. 1, c. 1, 2 ; May 8, p. 1, c. 1, 2.

(36) *Ibid.*, May 8, p. 1, c. 2.

(37) *Ibid.*, May 8, p. 1, c. 1 ; May 26, p. 1, c. 1.

(38) *Ibid.*, May 10, p. 1, c. 1, 2.

(39) *Ibid.*, May 10, p. 1, c. 1 ; May 14, p. 1, c. 1.

(40) *Ibid.*, May 17, p. 1, c. 3.

a worker-candidate⁴¹. Anseele does not have a specific program which would differ from the general principles laid down by the Belgian Workers' Party. He expands regularly on the need of universal suffrage as a necessity of historical growth and he urges legislation to prevent disasters like the ones in Charleroi⁴². For the rest, one finds Anseele's campaign mostly directed against the Catholic cabinet in power, the Liberals, the priests, the army, and the *Commission du Travail*. All of them are considered incompetent and without genuine interest for the plight of the workers⁴³.

When the election returns are in and the Socialist candidate pulls about 20 % of the votes, the *Vooruit* shows reserved enthusiasm and satisfaction: „We knew that we could not win but our party gained votes without any increase in the franchise. Bravo and Forward.”⁴⁴.

One may wonder if the Anseele candidacy for a public office has to be discussed in the frame of „remedies for the social crisis of March”. Indeed, it may appear to be part of the political growth of Socialism in Ghent and Belgium. However, related to the contribution of the *Vooruit*, one cannot fail to recognize that it was the paper's intention to project Anseele's candidacy as one of the most concrete remedies to ameliorate the conditions of the lower classes. That this candidacy was concurrent with a reaction against the March events is part of the contingencies of history. There is a remarkable side aspect to Anseele's first attempt in political life: in the weeks preceding the elections he was summoned before the Gent Court for *lèse-majesté*. The political analyst may believe that it was expedient to promote Anseele's candidacy in such circumstances. At first sight, one can only conclude that it enhanced the candidate's popularity among the lower classes since he became more and more a martyr in the eyes of popular opinion. *Vooruit* was an essential instrument in building such an image⁴⁵.

The eloquence of the paper is once more manifested when Mayor Buls of Brussels officially refuses a permit to the Belgian Workers' Party to demonstrate on June 13. *Vooruit* is angered by this untimely decision but admits that Buls is not the real culprit. „It is the proportioned class of Liberal and Catholic opinion, which prevents this demonstration.”⁴⁶ The paper, with justification, points to the violation of the workers' constitutional rights to congregate. On the other hand, Buls made the decision on the grounds of protection of public safety, which constitutes a permissible legal reason for his decision. The mayor explained that he did not have adequate police forces and that there was evidence that guns had been sold to prospective demonstrators, and that the railroad company could not take care of the increase of transportation. For these very reasons, Buls refuses permission for a provincial demonstration for which the secretary

(41) *Ibid.*, May 18, p. 3, c. 2, 3; May 22, p. 2, c. 1, 2.

(42) *Ibid.*, May 18, p. 3, c. 3.

(43) *Ibid.*, May 19, p. 1, c. 1, 2, 3; May 20, p. 1, c. 1, 2, 3.

(44) *Ibid.*, May 24, p. 3, c. 2.

(45) *Ibid.*, May 18, p. 2, c. 2, 3; May 19, p. 2, c. 3; p. 3, c. 1, 2; May 21, p. 3, c. 1.

(46) *Ibid.*, May 27, p. 2, c. 2, 3.

of the Workers' Party, Joseph Maheu, had applied immediately after the national demonstration was forbidden⁴⁷.

During the first weeks of June, *Vooruit* reports in emotional editorials, articles and notes on the progress of the trials of De Fuisseaux and Anseele. On this occasion the paper elaborates frequently on some of the important Socialist aims, notably universal suffrage. With regard to this issue it is interesting to note that the accusation against Alfred De Fuisseaux, sent by the prosecutor general to the Court of the Brabant Province, states that the „pamphlet, with a red cover, entitled *Le Catechisme du Peuple*, written by De Fuisseaux, attacks the basic institutions and laws of the country, under the disguise of a plea for universal suffrage.”⁴⁸

The catechism is called a „harbinger of the grave incidents” in Liège and Charleroi; and the prosecutor points out that the first strikes break out on the payday of the first fortnight after the publication of the pamphlet⁴⁹. No matter how the legal authorities view the catechism, be it either as an attack gainst the laws of the country or an assault on the person of the King, — as is stated in the act of accusation, — is it beyond any doubt that the author's intention was a fervent plea for the cause of universal franchise. Besides this repetitious appeal for this all-important goal⁵⁰, De Fuisseaux argues for some other remedies as well to improve the conditions of the workers. Foremost on his mind is the need to associate: „all the workers have to join the *Parti Ouvrier*. As soon as they are united, they will be masters.”⁵¹ The latter proposal is only second to universal suffrage: it will solve the problem of the „slavery of the worker” and make him a free man (p. 2 and p. 4); equity in taxation will only be achieved after universal suffrage is a fact (pp. 8-11); limits have to be set to the scandalous expenses of the King and the army (pp. 11-13) and justice will come to the industries and factories (pp. 15-16)⁵².

Anseele and De Fuisseaux are both found guilty of *lèse-majesté* and *Vooruit* publishes the picture of both on the front page on the very same day⁵³. There is little regret since the paper senes that the trial has enhanced the popularity and prestige of the Socialist cause. There is a peculiar but definite enthusiasm in the halls and rooms of the *Vooruit* building after the Anseele trial. Thousands of well-wishers have flocked to the center of Socialism in Ghent and the crowds listen eagerly to Van Beveren who attacks the Jesuit government, the injustice of the court and the lack of freedom in the country. However, he adds that „all these injustices and Anseele's trial will open the eyes of all the workers and they will unite.”⁵⁴

(47) *Ibid.*, May 31, p. 2, c. 1, 2; p. 3, c. 1.

(48) This accusation was sent to the court on April 1, 1886 and included the printer, Alfred Maheu as well. The *Vooruit* gives the entire document on June 3, p. 2, c. 1, 2; p. 3, c. 1, without further comment. The significance of the accusation is proportionate to the impact of the Catechism itself.

(49) *Vooruit*, June, p. 3, c. 1.

(50) Seven times in a pamphlet of 16 small pages!

(51) *Catechisme*, p. 15.

(52) Number between parenthesis refers to the pages in the *Catechisme*.

(53) *Vooruit*, June 5 & 6, p. 1.

(54) *Ibid.*, June 8, p. 3, c. 3.

The enthusiasm and emotion reached a climax when Anseele thanks the gathering in romantic and ebullient language for their affection and he appeals to them to form one front. He tells the people how his trip to jail, for six months, will be a triumphant march for the party ⁵⁵.

When June 13 arrives and no popular commotion appears imminent, the *Vooruit* finds that the „bourgeoisie has granted the workers a moral triumph by forbidding the demonstration” and that this particular day will bear fruit of great political importance. The editorial ends quite abruptly with the statement that „the 13th of June will be the beginning of the decisive class struggle in Belgium, which lead ultimately to the disappearance of all classes.” ⁵⁶

An improvised Workers' Congress on June 14 gives the leadership of the Socialist movement an opportunity to express itself after the frustration of the canceled demonstration ⁵⁷. With a practical unanimity (102 against 1 and 7 abstentions) the congress decides to continue „legal propaganda” for the Socialist cause. They remain convinced that this remains still the best vehicle to remedy the social conditions in the country. Representative Van Beveren adds to this decision that the „best propaganda tool is the cooperative”, not only because it is the best way to unite the workers but more so because it is the best guarantee for a successful strike ⁵⁸.

Besides the cooperatives, which have to be modeled after the „*Vooruit*” example, several delegates urge that the party should participate in all the elections in the country and that the major Socialist papers *Le Peuple* and *Vooruit* have to inform the public about those bourgeois candidates who fail to support the workers' cause ⁵⁹. It is the first time that such a political move is verbalized but all the delegates at this Brussels Convention do agree on the usefulness of this suggestion.

The second major point on the agenda, after the question of the propaganda, is the intricate problem of a „general strike”. Many of the representatives of the workers' associations favor the use of this ultimate weapon and Cesar de Paepe, of Brussels, exclaims: „The gravest revolutionary movement is the legal movement. The general strike is a legal means!” ⁶⁰ This popular delegate of Brussels gets a standing ovation when he ends with a request to organize a national demonstration for universal suffrage on August 15 ⁶¹. The president of the assembly, E. Anseele, points out the great dangers of a general strike since such a move contains the seeds of revolt. The propaganda has to be very cautious; the organization of such a strike very carefully planned and the guide lines of the central committee of the

(55) *Ibid.*, June 9, p. 2, c. 2.

(56) *Ibid.*, June 13, p. 1, c. 2.

(57) The convention was held in Brussels and the records show an attendance of approximately 500 representatives of 138 different Socialist and Workers' associations from the entire country. Edward Anseele of Ghent presided and opened the session.

(58) *Vooruit*, June 16, p. 1, c. 1.

(59) *Ibid.*, June 16, p. 1, c. 2.

(60) *Ibid.*

(61) *Ibid.*

party have to be followed scrupulously⁶². The hero of the Ghent Socialists replies to a delegate of Brussels, who advocates revolution and anarchism as the sole remedies to change the social injustices, and admonishes all the comrades not to listen to the anarchist voices but to follow intelligent counsel and common sense⁶³.

The remarks of Anseele become even more concrete when during the following week several strikes break out in the Hainaut province and the danger is imminent that it may become a general strike⁶⁴. The origin of this renewed tension in the coal mine industry is nothing but hunger, according to *Vooruit*. But, the paper continues, it remains a grave mistake to begin a strike without a penny in the strike-fund. Insufficient wages, exhaustive work and the desperation of hunger have driven the hopeless miners to vandalism which is to be deplored, *Vooruit* explains, but which ought to open the eyes of the government. There is no cause to send troops but there is to send food and clothing⁶⁵.

The Ghent paper complains bitterly about the lack of organization, an exact reflection of Anseele's philosophy, but does not hide its sympathy for the frustrated comrades who scream for bread, the Republic and France!⁶⁶ *Vooruit*, very disturbed about the events in the Borinage, interprets these disorders as the „final sign for the decisive battle to redeem the fourth estate.”⁶⁷

Vooruit refers to Germany, where Bismarck is implementing Socialist principles; to England, where the government is seriously handling the Irish question — „which is a social question par excellence” according to *Vooruit*; to France, where the authorities interfere in the dispute between miners and capitalists; and concludes that Belgium is still in the first phase of the class struggle⁶⁸. This leads to growing frustration and despair among the lower classes; it will be manifest in the August 15 demonstration planned by the Workers' Party. If the government fails to comply to this latest request and forbids the march in sinister fashion as it did in the case of June 13, then only one peaceful weapon is left: the general strike⁶⁹.

Although the final paragraph of this editorial sounds like an ultimatum to the Belgian government, it is obvious that the Socialist paper hopes fervently that permission to demonstrate will be granted. The *Vooruit* is indeed, not looking forward to a general strike since the experiences in the Borinage prove that the workers are insufficiently organized to strike on such a vast scale⁷⁰. The appeal to organize is a stereotype for the paper and looks like a fixation to the outsider. However, one may not dismiss it as such, since „organization” will definitely prove to be the strength of the

(62) *Ibid.*, June 16, p. 1, c. 3.

(63) *Ibid.*

(64) *Ibid.*, June 18, p. 1, c. 2.

(65) *Ibid.*, June 18, p. 4, c. 2; June 21, p. 1, c. 2.

(66) *Ibid.*, June 18, p. 4, c. 2, 3; June 21, p. 1, c. 1.

(67) *Ibid.*, June 19 & 20, p. 1, c. 1.

(68) *Ibid.*

(69) *Ibid.*, June 19 & 20, p. 1, c. 2.

(70) *Ibid.*, June 21, p. 1, c. 1.

lower classes in their struggle in society. In this contest one can understand the rather startling appeal of *Vooruit* to help the worker in the Walloon provinces to get organized: „It is of utmost importance that Socialist missionaries are trained for Charleroi and the Borinage.”⁷¹

When strikes break out in the flax mills of J. Casier, industrialist and senator, and others as well, the Central Committee of the Socialist Workers' Party of Ghent denies any connection with these strikes. The party refuses to support officially the activities of the strikers even though, simultaneously, they offer their sympathy by opening a strikers' fund for the victims⁷². Severe criticism is in store for police brutality and bourgeoisie indifference; but also for the strikers who have failed to organize better. *Vooruit* appeals for composure and unity among the Ghent workers⁷³. The paper does this on principle and also because of the bad reputation it is receiving in the bourgeois press which is daily blaming the Socialists for the disorderly conduct of the workers in the Ghent industry. These allegations infuriate the *Vooruit* and the reaction against Catholic and Liberal press is vigorous⁷⁴. When *La Flandre Libérale* claims that the workers are uneducated and stipulates that this is the major cause of their servitude and poverty and hence that the solution lies in compulsory education, and *La Chronique* answers that this particular measure will not provide more bread for the workers' families and demands therefore that major public works are initiated, *Vooruit* enters the debate as an arbiter⁷⁵. After granting that both papers are correct, but that *La Chronique* shows more practicality, the Socialist paper elaborates further on what the Socialists think ought to be done. State and government definitely need to intervene dramatically to provide food, clothing and work because the greedy capitalists will not move on their own initiative. But, according to *Vooruit*, this is far from practical and therefore, there remains the only alternative solution: that the great land-owners be expropriated, since this is the only justified measure and even the only practical one.”⁷⁶

This rather unusually adamant statement of the *Vooruit* can only be explained in the context of the strikes which are springing up in all the factories in Ghent. The paper is certainly embarrassed by this phenomenon since it refuses to be associated with it. On the other hand, one can see that the situation makes the editorial staff nervous and hence it proposes an extreme proposal. *Vooruit* on several occasions will be very harsh in judging the Catholic and Liberal factory owners in the Ghent industry⁷⁷.

After publications of a manifesto, addressed to all the workers, demanding universal suffrage or else a general strike⁷⁸, *Vooruit* publishes another

(71) *Ibid.*, June 21, p. 2, c. 3.

(72) *Ibid.*, June 24, p. 3, c. 1; June 25, p. 2, c. 2.

(73) *Ibid.*, June 24, p. 4, c. 1.

(74) *Ibid.*, June 24, p. 4, c. 2; June 25, p. 1, c. 3; p. 2, c. 3; June 26 & 27, p. 2, c. 2; June 28, p. 1, c. 3; p. 3, c. 1.

(75) *Ibid.*, June 29, p. 1, c. 1.

(76) *Ibid.*, June 29, p. 1, c. 2.

(77) *Ibid.*, June 30, p. 3, c. 2, 3.

(78) *Ibid.*, July 4, p. 1, c. 1, 2.

demanding true freedom of the press ⁷⁹ and culminating in a third with regard to the right to strike ⁸⁰.

The latter issue is of course, a very sensitive one, since it really is the only weapon in the hands of the workers. It is occasioned by a statement of the governor of the Hainaut province advocating a ruling against striking. The *Vooruit* is understandably furious and speaks about prisons, gallows, galleys, war on capitalism and the nobility, and for „state, power and capital for the workers.” ⁸¹

When the *Commission du Travail* is operating in Ghent, *Vooruit* gives ample coverage to its activities, especially when Anseele and his fellow Socialists present their views ⁸². In the aftermath of the hearings, *Vooruit* recommends several legal measures and reforms in a solid editorial. Leading the list of recommendations is the very practical suggestion that a law has to be introduced forbidding employers to pay their workers in food stuffs. Further, a law is needed which would penalize those capitalists who coerce their employees to buy in their own stores or those of relatives and affiliates ⁸³. In the same order one has to understand *Vooruit's* appeal to take legal action against factory owners who build or buy workers' houses in the immediate neighborhood of the factory ⁸⁴. *Vooruit* recommends the serious study of the cooperatives in England and hopes that the government will give substantial loans with the lowest interest rate to newly established cooperatives ⁸⁵. The paper urges resolute legal action to force the employers to pay the workers their wages on a weekly basis. The editorial ends with repetition of the requested financial and legal help for the cooperatives, which is the best thing the government can do it if wants to save Belgium from a catalysm: which would be „the supremacy of the wealthy.” ⁸⁶

During the hearings, several topics on the social conditions of the lower classes are discussed and to no great surprise, many of the witnesses reflect the Socialist philosophy. The distinguished members of the Commission are strong advocates of child labor, although admittedly they see the need for tight regulation so that abuses would be eliminated. M. de Ridder and Janssens, members of the committee, find that occasionally children of eight and nine years could be admitted to work ⁸⁷. Another member, M. Lammens, considers twelve an adequate minimum age, while the aristocrat M. 't Kint de Roodebeke finds fault with the parents who will lie about their children's age to make a few more pennies ⁸⁸.

(79) *Ibid.*, July 8, p. 1, c. 1, 2.

(80) *Ibid.*, July 12, p. 1, c. 1, 2.

(81) *Ibid.*, July 12, p. 1, c. 2.

(82) *Ibid.*, July 16, p. 1, c. 1, 2, 3 ; p. 2, c. 1.

(83) This was a very common practice at the time and the Socialists were irritated by the continuation of this injustice.

(84) *Vooruit*, July 17 & 18, p. 1, c. 1.

(85) *Ibid.*

(86) *Ibid.*, July 17 & 18, p. 1, c. 2.

(87) *Ibid.*, July 19, p. 1, c. 1.

(88) *Ibid.*

The reaction of the Socialist leadership, present at this public meeting, is unanimous and firm. M. Foucaert expresses the wish to see education for children obligatory up until fourteen years and E. Anseele gives a more detailed, and definitely very interesting, projection of what the Socialists want with respect to child labor. He suggests the following: „Compulsory education until fourteen years of age; from fourteen to sixteen, a half day's work and three hours of study; from sixteen to eighteen, three quarters of the day spent on the job and one quarter devoted to vocational training; as soon as they reach eighteen, a regular workday would be a fact⁸⁹. One cannot help but be impressed by the concrete character of Anseele's proposal, which seems to imply that it was not a question of inspiration on the spur of the moment, but the result of previous constructive thinking. The Ghent Socialist leader voiced an interesting remark which had some value: that if the children worked less, their fathers would have more work opportunities⁹⁰.

The discussion of the labor of women which took place between the Socialist leaders and members of the *Commission* is stupefyingly short and superficial and lacking depth and originality. The Socialist Foucaert, Van Streydonck and Eeckhoutte repeat the same complaints: they are against women working in industries hazardous to their health⁹¹. Nothing is added to this over-simplification; not a single word is said about the duration of a workday or the conditions in the factories where the women have to work. The latter issue has been a much treated subject of *Vooruit* editorials⁹² and had angered many in the socialists ranks.

When the subject of work for men is brought up, most of the witnesses present ask for a decrease in work hours, whereupon M. Lammens replies that this measure would put the entire Belgian economy in jeopardy⁹³. All the members retort that in England and the United States, work hours have been reduced without any harmful effect upon the economy. M. Janssens, a colleague of M. Lammens, then makes the mistake of saying that the British people work faster than the Belgians. Thereupon follows an interesting dialogue:

„Foucaert (Socialist): Give us the same materials and mechanics and our people will match everyone else.

M. Janssens: Our population is slower, but more persistent; by working less hours, we would lose this advantage.

Van Beveren (Socialist): If the British workmen work harder and faster then this is to be explained by the simple fact that they are fed better.

M. Lammens (Commission): This is true.

Anseele: Which proves that they are paid better.”⁹⁴

(89) *Ibid.*

(90) *Ibid.*

(91) *Ibid.*, July 19, p. 1, c. 2.

(92) *Ibid.*, June 25, p. 1, c. 1, 2, 3; June 30, p. 1, c. 2; July p. 1, c. .

(93) *Ibid.*, July 19, p. 1, c. 2.

(94) *Ibid.*

Van Beveren, who throughout the hearings has been very articulate, explains to the *Commission* that a decrease in work hours would create more job opportunities for the unemployed. He specifies about 200,000 more jobs and *Vooruit* notes, with reserved pleasure, that „all the members of the *Commission* give signs of approval and agreement.”⁹⁵

The Socialists sum up their requests with respect to worker legislation with an appeal — voiced previously and regularly in *Vooruit* — to the *Commission* to study serious international legislation, as it is tentatively initiated in Switzerland. The distinguished members do admit its desirability but dismiss, with the same phlegm, the feasibility of such legislation⁹⁶.

During the same hearing on Friday, July 16, but not reported until July 20 in the *Vooruit*, the question of drunkenness is discussed. Van Beveren demands legislation but Anseele opposes any form of legislation in this connection if it does not reach to the causes of this evil, namely, „inadequate wages, indigence, unhealthy housing, dirt over-crowded neighbourhoods, bourgeois contempt for lower classes keeping the workers virtually locked up in their neighbourhoods and bars. Give the workers meat to eat and they will no longer need liquor to be happy.”⁹⁷

The hearings end with a report on the functioning of the „Boards of Arbitration” which points to the various deficiencies in the election of the members, the timing of the meetings and the over-burdening red tape⁹⁸.

Vooruit ends the report with the expression of gratitude from the president of the *Commission* to all the witnesses and representatives who have lent their support and full cooperation to the activities of the committee. The paper cannot resist denouncing the fact that the next meeting of the *Commission* with the representatives of industry and commerce will be held behind closed doors. „Why this secrecy? It only arouses suspicion among the workers!” *Vooruit* argues⁹⁹. The paper is even more irritated when it becomes clear that similar meetings in other cities, Louvain for one, are open to the public. „Why not in Ghent?”¹⁰⁰ On the day preceding the meeting of industrialists and committee members, July 24, *Vooruit* publishes an open letter to all the members of the *Commission*. The demand is made that workers ought to be present at all the hearings for the sake of justice. Otherwise this meeting with the capitalists will prove to be completely useless¹⁰¹.

Although the paper is more interested in the progress of the *Commission's* activities in Ghent, the *Vooruit* keeps an eye on what the investigations have brought to light in other places as well. The workers' witnesses appearing before the distinguished panel in La Louvière, near Charleroi, have formulated certain demands for the miners. An impressive list which

(95) *Ibid.*

(96) *Ibid.*, July 19, p. 1, c. 3.

(97) *Ibid.*, July 20, p. 1, c. 1.

(98) *Ibid.*, July 20, p. 1, c. 2.

(99) *Ibid.*

(100) *Ibid.*, July 23, p. 1, c. 1.

(101) *Ibid.* The editors suggest that the *Commission du Travail* would request the government to look into the question.

includes the nine hours day; no women or children under fourteen in the mines; formation of councils of arbitration, partly elected by the workers; medi-care and pension funds; legal recognition of the workers' association; minimum wages, internationally recognized; wash rooms in the factories; and universal suffrage¹⁰². The list and the tone of the demands indicate a strong Socialist influence, even though *Vooruit* does not mention it. Perhaps one may venture to say that since there is no officially organized party or union in La Louvière, the paper is not likely to admit or claim any Socialist inspiration.

Vooruit is not hesitant to talk about Socialist influence wherever there seems to be any popular turmoil, as in the case of the troubles in Amsterdam at the end of July. Although the paper rejects bitterly accusation of the bourgeois press which blame the Socialists for the violence, the Socialist mouthpiece proudly admits in the same paragraph the tremendous growth of the Socialist ranks in that area. Besides making the expected comparisons with the upheaval of March in Charleroi, the *Vooruit* endeavors to make the Dutch Socialists appear as the true victims of police brutality and bourgeois ignorance¹⁰³. It is clearly proven that *Vooruit* is interested in the events in Amsterdam by the simple fact that the paper sends a special reporter to the Dutch capital to provide full coverage of the „great events.”¹⁰⁴ The reporter does give an extensive review in a melodramatic style and with outspoken sympathy for the „poor suppressed people” who are systematically subjected to „police stupidity and arrogance”. The latter is the „immediate cause” which brought about the flare-up in violence but the „remote and most fundamental cause lies, of course, in the social inequalities.”¹⁰⁵

Vooruit is over-joyed by the tremendous expansion of Socialism because of all this turmoil, but with the same token the paper resents the persecution the Socialist press has to undergo from the capitalists¹⁰⁶. This persecution is a true injustice according to *Vooruit* since it defies all the freedom of dissent and since it is contrary to the law¹⁰⁷. The only way to stop this continuous insult to the workers, their organization and to the Socialist party in particular, the *Vooruit* pontificates, is the road to the immediate introduction of universal suffrage¹⁰⁸. This request has been voiced so frequently at the occasion of the hearings of the *Commission* at the end of July that the *Vooruit* is furious about the cool reception of this proposal by the committee. Indeed, many members dismiss the idea completely as utopian or at least as non-remedial for the social conditions in the country¹⁰⁹. Yet, *Vooruit* believes that universal suffrage is a „means, a road, a tool to realize great ideals. It is the vehicle of progress and it will

(102) *Vooruit*, July 28, p. 3, c. 2.

(103) *Ibid.*, July 29, p. 4, c. 1, 2.

(104) *Ibid.*, July 31, August 1, p. 2, c. 3.

(105) *Ibid.*, Aug. 2, p. 1, c. 2, 3; p. 2, c. 1.

(106) *Ibid.*, Aug. 5, p. 1, c. 1.

(107) *Ibid.*, Aug. 5, p. 1, c. 1, 2; Aug. 7 & 8, p. 1, c. 2, 3; Aug. 9, p. 1, c. 1, 2, 3.

(108) *Ibid.*, Aug. 10, p. 1, c. 1, 2; „Why do We Want Universal Suffrage?”

(109) *Ibid.*, Aug. 2, p. 1, c. 1, 2; Aug. 4, p. 1, c. 3.

prevent violence and bloodshed which will be the only remaining alternative to bring about social changes and inescapable reforms.”¹¹⁰ It is not surprising that the Socialist paper devotes most of the editorials to this great dream during the week preceding the march on Brussels on August 15 which plans to dramatize the workers demand for franchise. The editors appeal fervently to the workers to make the march a quiet, peaceful and respectable event¹¹¹. The desire to make the Socialist demonstration an impressive show of popular strength is only equalled by the *Vooruit*'s annoyance because of the many precautions taken by the authorities. The paper is infuriated by the concentration of military units around the capital which can be called upon if needed to maintain law and order¹¹². When the memorable day has gone by in calm serenity, the Ghent paper is jubilant: „The 15th of August demonstration is the most beautiful day in the annals of the Workers' movement in Belgium since its very beginnings. The demonstration is a solemn occasion which has proven the strength of the party and the calm respectability of its members. The manifestation has made a deep and lasting impression upon the onlookers and has created respect and sympathy in all of them.”¹¹³ The demonstration gets ample coverage in the next couple of days¹¹⁴ but is soon diffused in several minor polemics with other papers. One of these centers around the number of demonstrators, which was originally estimated by *Vooruit* at 70,000¹¹⁵ but retracted the following day and reduced to 30,000 with the excuse that there had been a mistake in the printing but that „there could have been 70,000 were it not for the immense misery which kept so many home!”¹¹⁶.

In order to make an end to this misery of the lower classes, in order to make an end to the grave injustices in the country existing since its beginnings in 1830, and in order to appease the intoxicated mood of the populace and to reduce the heat of violence, there is only one remedy: universal suffrage. This is the core of the message sent to the Prime Minister Beernaert by the Workers' Party on the occasion of the demonstration of August 15. „To refuse to satisfy this desire of the large majority of the people of our country is to demand a crisis which may cause terrible consequences.”¹¹⁷

In the aftermath of the march, *Vooruit* editorializes several times on the need to organize, on the fear of the bourgeoisie, justice for the workers, the meaning of the „red flags” and the international character of Socialism. Certainly with the latter in mind, the Ghent paper reports regularly

(110) *Ibid.*, Aug. 10, p. 1, c. 2.

(111) *Ibid.*, Aug. 11, p. 1, c. 1; Aug. 12, p. 1, c. 2; p. 3, c. 3; Aug. 13, p. 1, c. 1, 2; Aug. 14 & 15, p. 1, 2.

(112) *Ibid.*, Aug. 13, p. 1, c. 2.

(113) *Ibid.*, Aug. 16, p. 1, c. 1.

(114) *Ibid.*, Aug. 16, p. 1, c. 2, 3; p. 2, c. 1, 2, 3; p. 3, c. 1; Aug. 17, p. 1, c. 1, 2, 3; p. 2, c. 1, 2, 3.

(115) *Ibid.*, Aug. 16, p. 2, c. 2.

(116) *Ibid.*, Aug. 17, p. 2, c. 2.

(117) *Ibid.*, Aug. 16, p. 2, c. 3; p. 3, c. 1.

on Socialist activities abroad. When the International Conference of Socialist Organizations convenes in Paris on August 26, 27 and 28, *Vooruit* proudly elaborates on the contribution of the Belgian comrades. Dr. de Paepe discusses the legislation on health regulations in the industry¹¹⁸ and E. Anseele appeals for more international cooperation on the practical level. The Ghent Socialist leader receives a standing ovation when it is announced that he has to leave the gathering early to go to jail in Ghent on September 1¹¹⁹. On September 3, *Vooruit* publishes a letter of Anseele on the front page — very bombastic and emotional — in which the leader strongly pleads for closer cooperation among the Socialists, for more meetings, for universal suffrage and an appeal not to wait his return from jail to start the great work of Socialism¹²⁰.

On the same day, the paper gives the summary of the suggestions proposed and unanimously adopted by the International Convention in Paris, on Saturday, August 28. The list of priorities is headed by the demand of „prohibition of work for children under fourteen years”, followed by the urgent request for special protection for children and women in the factories, the eight hour workday, work regulations, medical assistance and minimum wages¹²¹.

On September 5, *Vooruit* appeared with black mourning borders on the occasion of Anseele's entry into jail¹²². This is kept up for six months, with the exception from October 21 until November 2 when the Socialist leader leaves jail to defend his candidacy in parliamentary elections in Brussels¹²³. The latter turn out to be rather discouraging for the Ghent hero who tried hard for the Brussels seat in Parliament as a representative of the Workers' Party¹²⁴. *Vooruit* does not hide its great disappointment at the electoral defeat, and more so since it also entails the candidate's return to jail, cited as another example of the „obstinate intolerance of the Jesuit government.”¹²⁵

The entire hectic episode of Anseele's commuting between freedom and jail gives the Socialist press a unique tool for propaganda. This is the prime concern! The best means is the *Vooruit* itself and therefore, a massive campaign has to be launched to spread the daily. Furthermore, more members

(118) *Ibid.*, Aug. 30, p. 1, c. 1, 2, 3.

(119) *Ibid.*, Aug. 31, p. 1, c. 1, 2, 3.

(120) *Vooruit*, Sept. 3, p. 1, c. 1, 2: „Behind Bars”.

(121) *Ibid.*, Sept. 3, p. 1, c. 2, 3.

(122) *Ibid.*, Sept. 5, p. 1, c. 1: A short notice to the public explains that „out of respect for our beloved spokesman and writer, Edw. Anseele, who has to spend six months in jail for his love of the people, our paper will appear in black mourning border till our friend will return to our midst to work and fight.”

(123) *Vooruit*, October 21, p. 1. Under the heavy headline „Anseele out of Jail”, the editorial explains that the Minister of Justice has granted permission to the Socialist leader to defend his candidacy in the forthcoming elections.

(124) *Ibid.*, October 29, p. 1, c. 1. The results of the legislative elections in Brussels of October 28, 1886, showed the following results: Registered voters: 21,568; voters: 5,257; invalid ballots: 181; Results: Guillery: 4,062 and Anseele: 1,014.

(125) *Ibid.*, Nov. 3, p. 1: „Back to Jail”.

are needed for the bakery cooperative, more funds for the sick and the strikers, and last but not least, more meetings have to be organized ¹²⁶.

The *Vooruit* editorializes on the communal elections of 1887 with great enthusiasm since the „only legal way to become masters of the state is through elections.” ¹²⁷ The electoral platform lists as its first goal universal suffrage, followed by a request for separation of Church and State ¹²⁸; then obligatory, free and secular education for all ¹²⁹; nationalization of railroads and communications and the expropriation of the coal mines and factories ¹³⁰. The electoral campaign is not only directed to this program but is simultaneously geared „against the detestable clericals and the sleepy Liberals” ¹³¹. This feature of the campaign will cause many bitter polemics with the Liberal and clerical press in Ghent. The *Vooruit* does not wait till the election time of the following year to attack both Catholic and Liberal parties and individuals in Ghent ¹³².

The anticlerical sentiment of the Socialist paper is especially manifest on the occasion of the Catholic Social Congres of Liège and the entire event is reported in this colored perspective ¹³³. „The convention of the clerical comedians has made the ridiculous statement that the workers are exploited in a scandalous manner. They finally recognize what we have been telling them for years.” ¹³⁴ The arrogant tone prevails throughout the report and shows a great deal of resentment and hatred against the Church and the clergy ¹³⁵.

The anticlericalism of the *Vooruit* is only equalled by the paper's anti-royalism. The speech from the throne by Leopold II is ridiculed in the Socialist weekly *Toekomst* ¹³⁶ and repeatedly denounced in *Vooruit* itself ¹³⁷. The King has been the target of Socialist anger throughout the year and many allusions are made at his person at a variety of occasions

(126) *Ibid.*, Sept. 5, p. 1, c. 2.

(127) *Ibid.*, Sept. 7, p. 1, c. 2.

(128) The education of the children is partly discussed in an emotional editorial of *Vooruit*, Sept. 20, p. 1, c. 1, 2: „The Work of Children in the Factories”.

(129) This particular demand is further explained in a long article on Sept. 13, p. 1, c. 1, 2; „The Mines for the Miners” (unsigned) Also, Oct. 6, p. 1, c. 2, 3.

(130) *Vooruit*, Sept. 25 & 26, p. 1, c. 1, 2.

(131) *Ibid.*, Sept. 7, p. 1, c. 1, 2.

(132) *Ibid.*, Sept. 10, p. 1, c. 2 (against the Catholic industrialist P. de Hemp-tinne); Sept. 21, p. 1, c. 1, 2 (against the rich); Sept. 23, p. 1, c. 1, 2 (against the Ghent industrialists); Sept. 24, p. 1, c. 1, 2 (against the bourgeois parties; Sept. 28, p. 1, c. 1, 2 (against the followers of Christ); Oct. 10, p. 1, c. 1, 2 (the bilan of the clerical government); Oct. 13, p. 1, c. 1, 2 (against army and police); Dec. 2, p. 1, c. 1, 2, 3 (on Christian charity); Dec. 24, p. 1, c. 1, 2; „Christmas”, (a bitter attack on the Church and the clergy who are fighting „the Socialists, who are the only true followers of Christ”).

(133) *Vooruit*, Sept. 28, p. 4, c. 2; Sept. 30, p. 1, c. 3; p. 2, c. 1, 2.

(134) *Ibid.*, Sept. 30, p. 1, c. 3.

(135) *Ibid.*, Oct. 6, p. 1, c. 1, 2. The editorial is a fantastic example of the ridiculing of Church and religion. Also in the same line, Oct. 10, p. 1, c. 1, 2.

(136) *Toekomst*, n. 29, Nov. 14, p. 1, c. 1, 2, 3, 4.

(137) *Vooruit*, Nov. 13, p. 1, c. 1, 2;

— meetings, demonstrations, strikes and Anseele's trial¹³⁸.

The last weeks of 1886 are filled with irregular disputes in the press about military service and its probable and necessary re-organization. *Vooruit* engages in the debate¹³⁹ and shows an obvious preference for what they label „the Swiss model”, a true people's army and compulsory service for all for a limited time¹⁴⁰.

December is rather quiet and *Vooruit* ends this „fruitful year of 1886” with an appeal for a stronger and more elaborate propaganda. „1886 was a good year, notwithstanding the terrible persecutions and jail sentences inflicted upon us by class justice. The many demonstrations of Socialist strength were eminently successful and the movement has grown in the country.”¹⁴¹ Satisfaction and pride in past achievements is eloquently expressed in the *Toekomst*¹⁴², in a survey of the year. Referring to the disastrous events of March, the Socialist weekly points to the unjust accusations of the ruling classes who have tried, in vain, to blame Socialism and the Socialist organizations for the bloody insurrection of the impoverished workers. „But in vain! The flames of the hunger revolt of Charleroi and the murderous fire which killed the poor gave an electrical shock to the hearts of thousands who were until now indifferent.”¹⁴³ Never before and nowhere else in Europe has there been such an immense Socialist propaganda and never have Socialists lived through glorious days as we did here.”¹⁴⁴ The weekly is elated about the great initiative of the *Vooruit* in Socialist leadership and is convinced that the sad imprisonment of Anseele and Constant de Witte¹⁴⁵ will enlarge Socialist pride and will be the best guarantee for a better and stronger propaganda in 1887¹⁴⁶.

Thus ends the troubled year of 1886. The anger of Socialists merges into a growing hope and enthusiasm for the future. The conviction that history ultimately will do justice to their cause gives the Socialist leadership all the confidence they need to spread their gospel successfully among the lower classes. In this drive, the *Vooruit* takes a substantial part and deserves great credit for effective propaganda.

(138) A prime example of vicious mockery with respect to the person of the King is the article „Leopold without Fear”, *Toekomst*, n. 30, Nov. 21, p. 1, c. 1, 2, 3, 4.

(139) *Vooruit*, Nov. 12, p. 1, c. 1, 2: „Soldiers and Workers”; Nov. 20, p. 1, c. 1, 2, 3: „Everyone Soldier - Also the Priests”; *Toekomst*, Nov. 21, p. 1, c. 4; and *Toekomst* n. 42, Feb. 13, 1887, p. 1, c. 1, 2, 3: „A Socialist Army Organization”.

(140) *Toekomst*, Feb. 13, 1887, p. 1, c. 1, 2, 3.

(141) *Vooruit*, Dec. 31, p. 1, c. 1, 2: „New Year”.

(142) *Toekomst*, n. 36, Jan. 2, 1887, p. 1, c. 1, 2, 3, 4; p. 2, c. 1: „The Socialist Movement in 1886”.

(143) *Toekomst*, Jan. 2, p. 1, c. 2.

(144) *Ibid.*, p. 1, c. 4.

(145) Constant de Witte was the president of the *Vooruit Cooperative* and was sent to jail on Nov. 15, 1886. This incident deeply stirred the emotions of the Socialists in Ghent. The full story dramatized, appeared in *Vooruit*, Nov. 16, p. 1, c. 1, 2, 3.

(146) *Toekomst*, Jan. 2, 1887, p. 2, c. 1.

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

TE GENT

Publicaties

De volgende uitgaven van de Maatschappij zijn nog voorradig en kunnen besteld worden bij de heer J. Pauwels, Stadsarchief, Abrahamstraat, Gent :

Nieuwe Reeks van de Handelingen Dl. I, 1944	150 fr.
II, afl. 2 1945	50 fr.
IV, afl. 2 1949-50	150 fr.
VI, 1952	»
VIII, 1954	»
X, 1956	»
XI, 1957	»
XII, 1958	»
XIII, 1959	»
XIV, 1960	»
XV, 1961	»
XVI, 1962	»
XVII, 1963	»
XVIII, 1964	»
XIX, 1965	»
XX, 1966	»
XXI, 1967	»
XXII, 1968	»

OVERDRUKKEN :

- J. Nenquin, *Zoutontginning in de prehistorie*, 1955, 45 fr.
Van den Gheyn, *L'Odysée de l'Agneau Mystique pendant la guerre de 1940* (1945), 45 fr.

VERHANDELINGEN :

- H. Pirenne: *Chronique rimée des troubles de Flandre*, 70 fr.
H. Roosens: *De Merovingische begraafplaatsen in België*, 1949, 200 fr.
A. De Vos: *Inventaris der Landbouwpachten in de Gentse Jaarregisters van de Keure*, 2 delen, samen 200 fr.
Handelingen van het 36e Congres van de Federatie der Historische Kringen van België, 1956, 400 fr.
Faipoult: *Mémoire statistique du département de l'Escaut*, 150 fr.
F. Vandenhole: *Inventaris van nieuws-, vak- en kiesbladen* (Publicatie in samenwerking met de Universiteitsbibliotheek te Gent) 300 fr.
Château Gaillard IV - Kolloquium Gent 18-25/8/68: *De versterkte woning en de materiële beschaving in de Middeleeuwen.*